A 1

ODSJEK ZA POVIJESNE ZNANOSTI
ZAVODA ZA POVIJESNE I DRUŠTVENE ZNANOSTI
HRVATSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

RASPRAVE
IZ HRVATSKE KULTURNE PROŠLOSTI

Knjiga 1

Zagreb 1998

A 1

HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM CROATICA

Izdavač:
ODSJEK ZA POVIJESNE ZNANOSTI
ZAVODA ZA POVIJESNE I DRUŠTVENE ZNANOSTI
HRVATSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

Uredništvo
Ante GULIN, Miroslav KURELAC, Tomislav RAUKAR, Jakov STIPIŠIĆ
Josip BARBARIĆ

Adresa uredništva
Odsjek za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU
Strossmayerov trg 2, 10000 Zagreb - Hrvatska
Tel./fax. (385-01) 45-69-076

Glavni i udgovorni urednik
akademik Tomislav RAUKAR

Zamjenik glavnog urednika
Ante GULIN

Lektor za hrvatski jezik
Suzana JUKIĆ

Rasprave iz hrvatske kulturne prošlosti izlaze povremeno

Ova je knjiga tiskana financijskom potporom Ministarstva znanosti i tehnologije Republike Hrvatske

Naklada
800 primjeraka

Tisak
Papirgrafika, Zagreb

ODSJEK ZA POVIJESNE ZNANOSTI
ZAVODA ZA POVIJESNE I DRUŠTVENE ZNANOSTI
HRVATSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

RASPRAVE
IZ HRVATSKE KULTURNE PROŠLOSTI

Knjiga 1

Zagreb 1998

Radovi su recenzirani u
RAZREDU ZA DRUŠTVENE ZNANOSTI HAZU

A-246/98
KNJIŽNICA
HRVATSKE AKADEMIJE
ZAGREB

PROSLOV

Štovani čitatelji!

Odsjek za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti pokrenuo je uz potporu Ministarstva znanosti i tehnologije Republike Hrvatske novu ediciju "Rasprave iz kulturne prošlosti Hrvatske" čiji Vam prvi broj stavljamo na raspolaganje. Ovakva vrst knjige, koja sadrži znanstvene radove, rasprave i priloge, temeljene na neobjelodanjenim ili slabo poznatim diplomatičkim izvorima i arhivskoj građi, sakupljanoj istraživanjima u našim i inozemnim arhivima i bibliotekama, svrstava se svojim sadržajem u djela kakva nedostaju našoj historiografiji. Zamisao o njezinom objavljivanju proizašla je iz temeljnog znanstvenog interesa djelatnika istog Odsjeka koji unazad već nekoliko godina pa i desetljeća u okviru svoga projekta "Izvori, studije i pomagala za hrvatsku povijest od 7-19. st." istražuju i prikupljaju, te kritički obrađuju i publiciraju izvornu povijesnu građu u skladu s novom metodologijom rada. Stoga je ova knjiga ujedno i prvi svezak zamišljene serije koja će se isključivo baviti pitanjima iz hrvatske kulturne prošlosti (povijesti historiografije i srodnih znanosti, kulturne baštine, institucija, ideja, mentaliteta, svakodnevlja...) pokrivajući cjeloviti hrvatski nacionalni i državni korpus od ranog srednjeg vijeka do modernog vremena. U istoj će se ediciji, osim kraćih priloga, objedinjenih u tematske ili mješovite zbornike, također objavljivati i posebno vrijedne monografije, te značajnije magistarske i doktorske radnje koje donose nove rezultate s područja povijesnih znanosti.

Realizacija ove nove serije odvijati će se sukladno novčanoj potpori Ministarstva znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

U skladu s ovim kraćim uvodom i našom zamisli za dalji rad, pozivamo sve kolege znanstvenike s područja srednjovjekovne i novovjekovne hrvatske povijesti na zajedničku suradnju za sljedeće brojeve ove nove edicije.

U Zagrebu, 1998.

Dr. Miroslav Kurelac, voditelj
i
Dr. Ante Gulin, upravitelj

ANTE GULIN

SREDNJOVJEKOVNI BOSANSKO-ĐAKOVAČKI KAPTOL I NJEGOVI PEČATI

1. Osvrt na literaturu i arhivsku građu

Srednjovjekovna prošlost Bosansko-đakovačkog kaptola, a donekle i njegovih pečata, obrađena je u našoj i inozemnoj povijesnoj literaturi tek djelomično i usputno. Do sada je objelodanjeno svega nekoliko povijesnih priloga koji se komparativno mogu koristiti za opsežnije proučavanje te srednjovjekovne crkvene institucije koja je kao *locus credibilis* ili vjerodostojno mjesto obavljala službu javne djelatnosti u tom središnjem dijelu današnje Slavonije.

Među prvim prilozima za povijest Bosansko-đakovačkog kaptola i njegovih pečata, objelodanjen je još u prošlom stoljeću kraći rad madžarskog povjesničara Janosa Jerneya.[1] U njemu se Jerney ukratko osvrće na utemeljenje kaptola, na njegovu javnu djelatnost kroz 14. i 15. stoljeće, te na njegove pečate iz tri vremenska razdoblja koje je kaptol upotrebljavao na svojim ispravama kao sredstvo javne vjere. Isti autor usput spominje i neke zakonske članke iz 1498. godine po kojima Bosansko-đakovački kaptol, obzirom na opsežnu djelatnost, proširuje svoje pravo vjerodostojnosti na čitavu zemlju. Tom prilogu dodani su crteži kaptolskih pečata (sl. 7, 8 i 9), te neke isprave kaptola iz 14. st., koje dokazuju njegovu raznovrsnu djelatnost.

Drugi, svakako do danas potpuniji rad za povijest tog kaptola, priložio je, gotovo devedeset godina kasnije, Emericus Gašić.[2] Obrađujući opsežnije povijest Bosansko-đakovačke i Srijemske dijeceze, Gašić je u posebnom poglavlju svoje knjige, u podnaslovu "*De exordio capituli...*" (str. 89), dao dosta iscrpan prikaz o srednjovjekovnom životu i javnoj djelatnosti Bosansko-đakovačkog (i Srijemskog) kapto-

---

[1] A'kaptalanok és konventek' történéte, Magyar történelmi tár, sv. II, Pesten 1855, str. 39-40, 45, 154-155.

[2] Brevis conspectus historicus dioecesium Bosniensis-diacovensis et Sirmiensis, Mursae (Osijek) 1944, str. 88-97.

la i njegovih kanonika od 1229.-1543. godine. Na kraju tog poglavlja, autor je dodao još kraći popis kanonika kaptola i njihovih zvanja od 1301. pa sve do 1490. o čijem ćemo ustroju, životu i srednjovjekovnoj javnoj djelatnosti nešto više reći u daljem tekstu.

Osim navedenih priloga u zadnje vrijeme objelodanjeni su još neki kraći radovi i osvrti o povijesti Bosanske biskupije u kojima se tek spominje i njezin kaptol.[3] Na žalost, ti prilozi ne donose nikakve novije rezultate u pogledu opširnijeg proučavanja povijesti te institucije, do onih općih podataka koji su već od ranije poznati iz navedene literature.

Tako je, sa svega dva-tri povijesna priloga, tek djelomično i površno obrađena povijest Bosansko-đakovačkog kaptola, unatoč njegovoj arhivskoj građi, tj. ispravama s primjercima kaptolskih pečata, koji se čuvaju u inozemnim i našim arhivima, ali ponajviše u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu.

I dok je veći broj srednjovjekovnih isprava Bosansko-đakovačkog kaptola objelodanjen u Smičiklasovu Diplomatičkom zborniku (II-XVII), pa i nekim drugim diplomatičkim zbornicima,[4] kaptolski pečati, unatoč Jerneyevom prikazu i P. C. Peterffyjevu slikovnom prilogu,[5] ostali su još do danas znanstveno i stručno neobrađeni i neobjelodanjeni. Tu prazninu pokušat ćemo s ovim radom popuniti, opširnije se osvrćući na utemeljenje, ustroj i sredonjovjekovnu djelatnost kaptola, te uporabu njegovih pečata s kojima je ovjeravao sve vrste svojih dokumenata kao mjesto vjerodostojnosti.

2. Utemeljenje i ustroj kaptola

Iako se začetak Bosanskog kaptola može, vjerojatno, kronološki staviti između 1232. i 1233., kad je postojala nakana, kako navodi E. Gašić[6], da se uz obnovu ka-

---

[3] Vidi između ostalog: Vladimir Ćorović, Historija Bosne, I, Beograd 1940, str. 197. i dalje; Josip Buturac, Povijest uprave vjerskih organizacija u Hrvatskoj od X-XX stoljeća, Zagreb 1970, str. 43-44 (Izdanje Arhiva Hrvatske u Zagrebu); Josip Buturac - Antun Ivandija, Povijest katoličke crkve među Hrvatima, Zagreb 1973, str. 113-127; Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji, Zagreb 1975, str. 133-139; Nada Klaić, Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku, ŠK-Zagreb 1976, str. 469-473, 635-653.

[4] Augustinus Theiner, Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia, I, Romae 1859, II, Romae 1860 (dalje: A. Theiner, VMHHSI); Isti, Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia, I, Romae 1863, (dalje: A. Theiner, VMSMHI); Georgius Fejer, Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, tom. IV, vol. 1 - tom X, vol. 2, Budae 1829-1834 (dalje: Fejer, CD); P. Eusebius Fermendžin, Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, br. 23, Zagrebiae 1892 (dalje: E. Fermendžin, AB); Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeö, I-IX, Festini 1871-Budapestini 1905 (dalje: CD Zichy).

[5] P. Carolus Peterffy, Sacra concilia ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae..., Viennae Austriae 1742, str. 144.

tedralne crkve u župi Vrhbosna, na mjestu koje se zove Brdo (Burdo) u blizini današnjeg Sarajeva, osnuje i katedralni kaptol,[7] ipak prve pouzdane vijesti o njegovu utemeljenju nalazimo u pismu "*Inspirationis divine*" papa Grgura IX (1227.-1241.) koje je 26. travnja 1238. uputio kumanskom biskupu Teodoriku (... *episocpo Cumanorum salutem et apostolicam benedictionem*) u vezi s uvođenjem novog bosanskog biskupa Ponse (Poše), te prepozita i Kaptola buduće katedralne crkve u posjed njihovih dobara na osnovu molbe koju je papi podnio hrvatski herceg Koloman.[8] Naime, herceg Koloman (1226.-1241.) zadužen od Svete Stolice da brani katoličanstvo u Bosni, koja je bila preplavljena katarskim krivovjerjem, odnosno patarenstvom, daruje bosanskom biskupu Ponsi i kaptolu, radi sigurnijeg utočišta, svoje kraljevsko imanje Đakovo (Dyaco) i Bleznu u Slavoniji. To darivanje potvrdio je isti papa 7. prosinca 1239. svojim pismom "*Iustis petentium*" u kojem se čita:

"*Ljubljenim sinovima kaptola sv. Petra u Bosni, pozdrav i apostolski blagoslov. Dostojno je pravednim željama molitelja da mi pružimo lagan pristanak te želje koje nisu protivne razumu, primjerenim činom ispuniti. Zbog toga predragi sinovi i braćo u Gospodinu, naklonjeni vašim pravednim traženjima, posjede i druga vaša dobra vama od prejasnog u Kristu našega sina Kolomana, uzvišenog kralja, hercega Slavonije, koji je i drugim Kristovim vjernicima velikom pobožnošću podarivao, kao što te sve stvari pravedno i u miru nesmetano posjedujete, vama i po vašoj crkvi, apostolskom vlašću potvrđujemo i osnažujemo snagom ovog dopisa*".[9]

Na temelju tog papinog pisma može se pouzdano kazati da je Bosanski kaptol bio tada osnovan i da su mu prihodi bili uređeni i u svemu određeni.

Kolomanovu darovnicu, koja se na žalost izgubila u burnim godinama ratovanja s Tatarima kada je i on smrtno stradao 1241., obnovio je i potvrdio njegov brat ugarsko-hrvatski kralj Bela IV (1235.-1270.) svojom darovnicom od 20. srpnja 1244. s kojom bosanski biskupi dobivaju pravo i svjetovnu vlast na spomenutim posjedima Đakova i Blezne, ali i pravo na svim onim posjedima u Bosni koje im je darovao bosanski ban Matej Ninoslav, koji se tada s patarenstva obratio na katoličanstvo.[10] Tada je prema Belinoj darovnici bosanska crkva raspolagala s brojnim posjedima i prihodima s kojima je biskup Ponsa (1235.-1270.), računajući i druge novčane pri-

---

[6] N.dj., str. 89.

[7] O tome opširnije: J. Buturac-A. Ivandija, n.dj., str. 114; Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji, str. 133-135.

[8] A. Theiner, VMHHSI, I, str. 162-163; T. Smičiklas, Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, IV, Zagreb 1906, str. 56-57 (dalje: CD).

[9] A. Theiner, VMHHSI, I, str. 172, br. 311; CD IV, str. 94.

[10] Opširnije o tome i o ulozi bana Mateja Ninoslava između ugarskih vladara i Svete Stolice vidi u knjizi Nade Klaić, Srednjovjekovna Bosna, Zagreb 1989, str. 110-148, a tekst spomenute darovnice u CD IV, str. 236-240;

KNJIŽNICA
HRVATSKE AKADEMIJE
ZAGREB

loge,[11] podizao izgradnju biskupskog dvora, katedralne crkve i kaptola u Brdu. Na žalost, njegova namjera, da s takvom izgradnjom učvrsti trajno boravište i položaj katoličkog biskupa u Bosni, nije bila dugog vijeka jer se zbog spomenutih prilika u Bosni, u kojoj su katolici toliko oslabili, koliko su u suprotnom patareni ojačali, morao s kaptolom preseliti na posjed u Đakovo. Tako je u Đakovu i objavljen prvi biskupski dokument, koji 8. svibnja 1252. piše i ovjerava svojim znakom klerik i notar Archilocus.[12] Tada je ujedno bosanskom biskupu u Đakovu, pošto je Bosanska biskupija bila 1247/8. pridružena Kaločkoj metropoliji radi jačanja ugarske kraljevske vlasti u Bosni i uspješnijeg suzbijanja patarenstva, pečujski biskup prepustio svu crkvenu župu u Đakovu, zajedno sa još desetak župa na tom području prema Savi i Bosni.[13] Međutim, boravak bosanskih biskupa u Đakovu bio je samo privremen. Oni su odatle samo privremeno upravljali svojom biskupijom, pokušavajući u više navrata povratiti biskupsku stolicu u staro sjedište Bosne. No, kad u tome ne uspijevaju, potkraj 13. st. definitivno odlučuju ostati u Đakovu u kojemu je uskoro bio obnovljen i kaptol kanonika crkve sv. Petra, kako nam to dokazuju dva dokumenta: pismo pape Bonifacija VIII od 31. svibnja 1303. godine[14] u svezi prava nasljedstva na ugarsko-hrvatsko prijestolje, te pismo Bosanskog kaptola od 6. kolovoza 1303. kao odgovor papi u kojem mu javlja da je o tome bio upoznat po kaločkom nadbiskupu.[15] Pismo Kaptola potpisali su i ovjerili svojim pečatom bosanski biskup Nikola i kanonici kaptola, prepozit Ivan, kustos Mihovil i kantor Grgo, ali bez kanonika lektora, kojega kaptol tada ili nije imao ili je on bio odsutan pri pisanju te isprave. To je do danas, koliko nam je poznato, najstariji

---

A. Thainera, VMHHSI, I, str. 236, br. 298, i E. Fermendžina, AB, str. 12-13. U njoj se navode ovi posjedi: u župi Vrhbosna Brdo *(in supra Urhbozna Burdo cum omnibus suis pertinencis ubi ipso eccelesia cathedralis sancti Petri est fundata)*, Bulino *(item Bulino)* kod Hadžića, Knežopolje *(item Knesepole)* i Vrutci *(item Vrudchy ubi est ecclesia sancti Stephani prothomartiris)* blizu izvora rijeke Bosne; u župi Neretvi Bulino *(item in supa Neretua Bulino)*, današnja Buljina; u župi Lepenici Rotilj kraj Kiseljaka s crkvom sv. Mihovila *(item in supa Lepenicha Rocil, ubi est ecclesia sancti Michaelis)*; u župi Viduš Ljubonići *(item in supa Vidgossa Lubinichi apud ecclesiam beate Virginis)* kod današnje željezničke stanica Lašva; u župi Mel crkva sv. Kuzme i Damjana *(item in Mel apud ecclesiam Cosme et Damiani)*; u župi Lašvi tri crkve *(item in supa Losoua apud tres ecclesias)* vjerojatno današnje Turbe kod Travnika; u župi Uskopolju crkva sv. Ivana *(item in supa Wzcopola apud ecclesiam beati Johannis)*, vjerojatno Dobrišin u Gornjem Skoplju; u župi Brod Bilino Polje kod Zenice *(item in supa Bored Belmapola)* i u župi Borač mjesto Prača, zvano Biskupina *(item in comitatum Berez Pracha Byscupina vocata)*. Popis navedenih posjeda, odnosno toponima, vidi: J. Buturac-A. Ivandija, n. dj., str. 114-115. Unatoč tome što je N. Klaić u n.dj., str. 471-472, izrazila sumnju u ovu ispravu i proglasila je falsifikatom, ona se još uvijek može smatrati autentičnom.

[11] Vidi: CD IV, str. 66 i 95.

[12] Isto, str. 494.

[13] Isto, str. 115.

[14] CD VIII, str. 48-49.

[15] A. Theiner, VMHHSI, I, str. 403, br. 642; E. Fermendžin, AB, str. 18.

dokument kaptola u kojem se navode njegovi kanonici dostojanstvenici. Prema tom dokumentu možemo s pravom reći da je Bosanski kaptol bio tada ustrojen na način kao što su bili ustrojeni i ostali kaptoli u sjevernoj Hrvatskoj.

Međutim, kako se imena njegovih kanonika rijetko kada navode u kaptolskim dokumentima, tako za njih saznajemo iz drugih izvora, odnosno pisama, koje su kaptolu upućivali pape, ugarsko-hrvatski kraljevi i hrvatski banovi. Da bi se sastavio barem i djelomičan imenik kanonika Kaptola od posebnog su značaja računi papinskih desetinara Jakoba Berengara i Rajmunda de Bonofate (*Rationes Jacobi Berengarii et Raimundi de Bonofato colectorum decimarum sexennalium in regno Hungariae 1332.-1337.*),[16] koji donose, uz popis kanonika, još i popis ostalih svećenika i koliko je tko plaćao papinske desetine u razdoblju 1332.-1337. godine. Među ostalima navode se: magister Leukus, kustos Albert, lektor Petar, kantori Stjepan i Dominik, magistri Thomin, Andrija, Kuzma, Petar sin Abrahama, Ivan, Bene i Ivan mlađi, te svećenici crkava Bosanske biskupije, Toma, Matija i Juraj (*ecclesiae beatae Virginis*), Ivan (*de sancto Georgio*), Petar (*de Dragotino*), Egidije (*de Berzna*), Andrija i Matija (*de sancte Michaele*). U navedenom popisu izostavljeno je ime kanonika prepozita, iako se njegova funkcija i čast koju je obavljao i obnašao u kaptolu, navodi u drugim izvorima.

Spomenuti popis važan je i zbog toga, jer pokazuje razliku kod uplaćivanja papinske desetine između kanonika kaptola i ostalih svećenika, koji su plaćali gotovo upola manje rečene desetine. Tako je npr. biskup bosanske crkve plaćao oko 22 marke, prepozit kaptola oko 5 maraka, a lektor, kustos i kantor oko jedne polovice marke ili čak manje od toga, koji su iznos plaćali i ostali svećenici po župama Bosanske biskupije. To je svakako ovisilo o stanju i bogatstvu svake župe u kojoj su svećenici ubirali određeni prihod.

Navedeni popis ujedno nam pokazuje da je kaptol brojio tada oko 12 članova, između kojih tri kanoničke časti, naime, kanonika lektora, kanonika kantora i kanonika kustosa (bez kanonika prepozita) sa sedam magistara, što znači da je već ranije, a ne samo tada, bio posve oblikovan kao ustanova javne vjere ili *locus credibilis*, koja je po uzoru na susjedne kaptole, pa tako i one u Madžarskoj, obavljala javnu djelatnost. Obzirom da se između članova kaptola spominju i magistri, onda je sasvim pouzdano tvrditi da je uz kaptol djelovala i kaptolska škola.

U istom tom vremenu ili malo poslije, kada se u Đakovu grade katedrala i biskupski dvor s opasanim tvrdim zidinama zbog veće sigurnosti, i od kada se kaptol

---

[16] Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia, I. Rationes colectorum pontificiorum in Hungaria 1281-1375, Budapest 1887, str. 172-174.

može s pravom nazivati Bosansko-đakovačkim, njegovi kanonici spominju se i u drugim povijesnim izvorima. Primjerice, u pismima pape Benedikta XII (1334.-1342.) od 8. siječnja, te 9. i 15. prosinca 1336., navode se kanonici Lovro Lorandi i Barnaba Mixe [17] a u ispravi bosanskog bana Tvrtka od 13. veljače 1355., još dvojica prvaka kaptola, naime, prepozit Nikola i lektor Petar,[18] od kojih se ovaj posljednji spominje i u ispravi (pismu) pape Inocenta VI (1352.-1362.) od 29. veljače 1356.[19]

Potkraj 14-og i početkom 15. st. zapisana su u pismima pape Bonifacija IX (1389.-1404.) još neka imena kanonika kaptola: od 12. listopada i 18. studenog 1390. kanonik Mihovil, sin bana Pavla, i Nikola Martini,[20] od 16. veljače i 12. svibnja 1391. kanonik Jakov de Bredenscheyd, Pavao sin Stjepana i Barnaba Tomin,[21] od 12. svibnja i 18. listopada 1393. Nikola Jakovljev i Nikola Lovrin,[22] od 16. siječnja 1394. Juraj Gurle, [23] od 14. siječnja 1395. kustos Lovre,[24] od 28. travnja 1399. Jakov Pavlov de Ivanda-Zenthgurg[25] i od 6. prosinca 1400. Petar Tomin.[26] Nekoliko godina poslije, u ispravi Ivana de Gara od 1416. navodi se kanonik kustos Ivan (*Joannes custos de Dyako*).[27]

Iz navedenih izvora vidljivo je da je Kaptol imao tri časti ili dostojanstva u zvanju kanonika prepozita, kanonika lektora i kanonika kantora te kanonika kustosa koji su s ostalim tzv. običnim kanonicima činili zbor kanonika kaptola. Na čelu tog zbora bio je kanonik prepozit (lat. praepositus) čija je glavna dužnost bila upravljanje kaptolom, sazivanje kanonika na kaptolske sjednice, ravnanje kaptolskim vijećem, raspravljanje o bitnim stvarima za kaptol te sve prihvaćene odluke sprovoditi u život.

Poslije prepozita slijedio je po zvanju kanonik lektor koji bi ga u njegovoj odsutnosti zamjenjivao. Lektorova dužnost bila je da prati rad kaptolske škole, da nadzire one koji su čitali evanđelje, kao i da se pod njegovom kontrolom vrši pisanje, prepisivanje, pečaćenje i izdavanje kaptolskih dokumenata i isprava. U tim poslovima pomagao mu je njegov zamjenik kanonik sublektor te kaptolski pisar.

---

17) A. Theiner, VMHHSI, I, str. 608, 609, 611; E. Fermendžin, AB, str. 23.

18) E. Fermendžin, AB, str. 563.

19) Isto, str. 32.

20) Isto, str. 49.

21) Isto, str. 50.

22) Isto, str. 52.

23) Isto, str. 53.

24) Isto, str. 56.

25) Isto, str. 61.

26) Isto, str. 63.

27) Isto, str. 102.

Treća čast u kaptolu bio je kanonik kantor ili pojac koji je bio vrhovni ravnatelj crkvene glazbe i svega onoga što je bilo u svezi s crkvenim pjevanjem. U tome mu je pomagao kanonik sukantor (succentor; subcantor).

Posljednji ili četvrti između navedenih časti bio je u kaptolu kanonik kustos ili čuvar kojemu je bilo povjereno čuvanje cjelokupnog crkvenog inventara i kaptolskog arhiva. Bio je ujedno i čuvar kaptolskog pečata od čijeg je pečaćenja uzimao novčane pristojbe.

Samo ove tri časti ili zvanja, jer se kustos nije smatrao osobito važnim dostojanstvom, imala su u kaptolu, osim unutrašnje, još i vanjsku jurisdikciju ili suđenje u svezi raznih sporova sa strankama.

Iza navedenih dostojanstava slijedile su po unutrašnjem ustroju kanonici za oficije, tj. za bogoslužja, i to kanonik teolog i kanonik poenitenciar (ispovjednik), ali bez jurisdikcije. Uz njih su u kaptolu djelovali i svi drugi obični kanonici, bez kaptolske časti. Njihova je dužnost uglavnom bila u obavljanju bogoslužja. I oni su pripadali kaptolskom zboru čiji se broj kanonika, od osnutka kaptola pa do početka 16. st. stalno mijenjao. Dok se u pismima pape Benedikta XII. iz 1336. godine govori samo o četiri kanonika, njihov se broj tijekom idućih nekoliko desetljeća, kao što svjedoče prije spomenuta pisma pape Bonifacija IX od 1390.-1401., povećao sa osam na deset članova. Prema tom broju Bosansko-đakovački kaptol crkve sv. Petra ubrajao se među katedralne kaptole srednje veličine.

U kaptolu su, osim kanonika s častima i bez njih, djelovali još i prebendari ili nadarbenici, tj. svećenici s određenim ili stalnim prihodima, koji su se nazivali rektorima katedralne crkve sv. Petra bosanskog. To nam potvrđuju i dva prije spomenuta pisma pape Bonifacija IX od 16. siječnja 1394. u kojem se navodi *Georgium Gurle clericum, perpetuum ad altare b. Petri, situm ecclesia bosnensi* (sic !), i od 28. travnja 1399. gdje stoji *Jacobo Pauli de Ivanda-Zenthgurg* rectori *altaris s. Petri siti in ecclesia Boznensi*. Ti su prebendari postupno dobivali kanonički *stallum*,[28] tj. sjedište u koru i mjesto u kaptolu. Sve dok ne bi dobili jedno od ta dva mjesta dužnost prebendara bila je, kako navodi Gašić,[29] da ministriraju kanonicima, koji su samostansku misu služili s posebnom marljivošću zbog tadašnjih heretika patarena.

Prema svemu iznesenom dade se zaključiti da su dužnosti i obveze bosanskih kanonika bile u cijelosti jednake ili gotovo iste kanonicima drugih naših katedralnih kaptola. Među njima bilo je i magistara, koji su u đakovačkoj katedralnoj školi podučavali kandidate ili mlađe klerike za svećenički stalež. Ovi su se unapređivali

---

[28] Vidi: Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae, vol. II, Zagrabiae 1978, str. 1119 (stallum, stalum, n.=1. sedes, sessio: sjedište, sjedalo; ... stallo in choro et loco capitulo ... assignatis).

[29] N. dj., str. 90.

u svete redove najvjerojatnije u Bačkoj nadbiskupiji (koja se 1135. godine sjedinila s Kaločkom metropolijom), kao što se to vidi iz pisma, koje je bački metropolita Petar Varda uputio 1490. Antunu Polgeru, upravitelju Bosanske biskupije ovim riječima: "*Klerike koji se žele promaknuti u svete redove sigurno pošalji k nama (u Bačku); ako oni budu dostojni mi ćemo ih promaknuti, pazeći najviše na to da ne bi ona crkva (đakovačka) bila bez božanske službe takvih*".[30]

Nakon zaređenja, svećenici su dobivali svaki svoju župu, u kojoj su vršili, osim bogoslužja kao primarne zadaće, još i druge, svakodnevne poslove za koje su bili zaduženi unutar svoje zajednice. Iz njihovih redova birali su se na upražnjeno mjesto u kaptolu, novi kanonici, i to u obične kanonike, ili u kanonike s častima (prepozit, lektor i kantor), tj. prema potrebi u kaptolu.

Kanonici Bosansko-đakovačkog kaptola uzdržavali su se od onih posjeda (oranica, vinograda, šuma i livada), desetine i drugih prihoda, koje su im još na početku stvaranja njihove zajednice ili kaptola kao zbora kanonika, darovali herceg Koloman 1239., ban Ninoslav 1244., te tadašnji njihov biskup Ponsa (Poža) i neki njegovi nasljednici na biskupskoj stolici. Biskup Ponsa ustupio je kaptolu dio đakovačkih posjeda, između ostalih i najznačajniji predij Selce (Zelche), koji je tijekom 14. i 15. stoljeća bio jedini izvor prihoda za kaptol. Predij se inače sastojao od oranice, šume i livade. Kaptol je također primao desetinu (djelomice i biskupsku) i u Usori, Solima i Donjim stranama, koju mu je darovao ban Matej Ninoslav, a potvrdio kralj Bela IV svojom darovnicom od 20. srpnja 1244. godine.[31]

Dio običnih dohodaka ubirali su kanonici kaptola i sa starih biskupskih dobara iz Bosne i Slavonije. Ta su dobra i dohotke uživali bosanski kanonici u miru i u vrijeme kralja Karla Roberta, kada su ona, kako navodi E. Gašić,[32] posebno 1318., 1334. i 1345. godine, bila razgrabljena i rasuta. Neki je laik, nastavlja dalje Gašić, zauzeo Bosanski episkopat i rasuo dobra, uslijed čega su se gotovo svi kanonici razišli bijegom, osim četvorice, koja su ostala, živeći u velikoj bijedi. Nakon tih nemirnih događaja, kanonici Bosanskog kaptola uživali su u miru sva svoja dobra

---

[30] Isto., str. 91.

[31] Vidi bilješku 10, te n.dj. N. Klaić, str. 471, bilj. 94, u kojoj za autentičnost te isprave i kaptolsku desetinu veli sljedeće: "Prema tekstu ovog falsifikata *bosanski biskup i kaptol* - ne zaboravimo obje su ustanove od početka u Đakovu ! - imaju također tobožnje pravo na desetinu u Usori, Solima ili Donjim krajevima, kao i u drugiim župama (et in aliis supis), i to tobože po običaju ostalih ugarskih crkava! Za sada nisu poznati nikakvi autentični podaci prema kojima bismo mogli tvrditi da je Ninoslav doista imao neku vlast u Usori, Solima ili Donjim krajevima. On je u autentičnim dokumentima samo ban bosanski". S obzirom da još nije izvršena potpuna diplomatička analiza te isprave, još se uvijek može smatrati autentičnom.

[32] N. dj., str. 94.

sve do potkraj 14. stoljeća. To nam svjedoče i dva pisma pape Grgura XI, u kojima, u prvom od 31. listopada 1374. potvrđuje darovnicu koju je izdao bosanski ban Tvrtko u korist stolne crkve sv. Petra i Pavla bosanskog,[33] a u drugom od 31. listopada 1375., isti papa na molbu bosanskog biskupa Petra, potvrđuje posjede Đakovo i Bleznu u Vukovarskoj županiji, koje je ugarski kralj Bela IV. nekoć darovao bosanskoj crkvi.[34] Među te posjede spadao je i prije spomenuti predij Selce, koji se nalazio u vlasti kaptola sve do 1422. godine. Tada su kanonici kaptola raspolagali s većim brojem posjeda, koji su se potkraj 14. st., zbog niskih kanoničkih dohodaka, sve više gomilali. Kanonički je dohodak iznosio svega dvije do trideset maraka, što nije bilo mnogo, a pogotovo, jer su desetinu prepuštali najamnicima, koji su kanonike varali, a narod pljačkali.[35] Taj nedostatak, kanonici su nadomještali posjedima ili prebendama. Tako su neki kanonici imali i po dvije prebende, odnosno kanonikata, koje im je podijelio papa Bonifacije IX, između 1390. i 1393. godine. Kanonik Mihovil, sin bana Pavla, dobio je kanonikat u bosanskoj crkvi 12. listopada 1390. godine,[36] a pečujski kanonik Nikola "Martini" primio je 18. studenog te godine prebendu i u Bosanskom kaptolu, iako je ostao u Pečuhu, gdje je 1393. postao lektorom.[37] Prebendu u Bosanskom kaptolu dobio je 6. veljače 1391. i "Jacobo de Bredenscheyd".[38] Zbog prebende je u kaptolu dolazilo i do češćih svađa, kao što nam svjedoči i sukob dvojice kanonika, naime Pavla i Barnabe Tomina, koji su raspravljali o svojem kanonikatu pred papom Bonifacijem IX. Papa je o tom sporu obavijestio 12. svibnja 1391. godine biskupa Tudensija, te naložio prepozitu i lektoru kaptola sv. Petra u Požegi da smire svađu i riješe taj spor među spomenutim kanonicima.[39] Kako je on završio, nije nam poznato.

Isti je papa i nadalje dijelio prebende u Bosanskom kaptolu. Godine 1392., 10. prosinca, kanonikat je dobio strigonski prepozit Ladislav de Nagypatak,[40] a pola godine kasnije, tj. 12. svibnja 1393. prebendu je primio i Nikola Jakovljev, rektor *"ecclesiae s. Nicolai de Dobronetk"*.[41] Bosanski kanonik Nikola Lovrin, primio je 18.

---

[33] E. Fermendžin, AB, str. 40.

[34] A. Theiner, VMSMHI, I, str. 296, br. 419; E. Fermendžin, AB, str. 42.

[35] E. Gašić, n.dj., str. 94-95.

[36] E. Fermendžin, AB, str. 49.

[37] Isto, str. 49; E. Gašić, n.dj., str. 95.

[38] E. Fermendžin, AB, str. 52.

[39] Isto, str. 50; E. Gašić, n.dj., str. 95.

[40] E. Fermendžin, AB, str. 52.

[41] Isto, str. 52.

listopada 1393. bogati arhiđakonat u Osijeku (Aziag), u Pečujskoj dijecezi [42], a nešto kasnije, 16. siječnja 1394., Juraj Gurle, klerik i altarista sv. Petra bosanskog, imenovan je kanonikom i primio berendu.[43]

I idućih nekoliko godina, papa Bonifacije IX, podijelio je još nekim rektorima i kanonicima prebendu i čast u Bosanskom kaptolu: 28. travnja 1399. Jakovu Pavlovu "de Ivanda-Zenthgurg" kanonikat i prebendu,[44] 6. prosinca 1400. prepozitu bosanske crkve Petru Tominu, prebendu u Bačkom kaptolu,[45] te 22. ožujka 1401. Tomi Nikolinu, rektoru "*ecclesiae s. Martini de Breztovich*", u Pečujskoj dijecezi, kanonikat, prebendu i čast kanonika lektora sa službom u stolnom kaptolu sv. Petra.[46]

Nakon smrti pape Bonifacija IX (1404.), rijetko su kada njegovi nasljednici podijeljivali prebende u Bosanskom kaptolu. Osnovni uzrok tome je što su nekadašnji golemi kaptolski posjedi u doba građanskog rata, između 1398. i 1421. godine, jako nastradali i vidno se počeli osipati. Pustošenjem posjeda, kaptol je počeo i materijalno trpjeti, što se posebice odrazilo poslije 1463. kada kaptolska dobra, gotovo posve nestaju. U takvim teškim materijalnim prilikama, kanonici kaptola lišeni posjeda desetine i drugih prihoda, koje su u proteklim stoljećima uživali, bili su potkraj 15. i na početku 16. st. posve osuđeni na razilaženje, a kaptol na skoru propast. O teškom stanju u kaptolu i budućnosti njegovih kanonika svjedoči i dekret III, čl. 12. kralja Vladislava iz 1498. godie u kojem doslovno stoji: "*O Bosanskom kaptolu je odlučeno da zbog toga što su njegovi kanonici u potpunosti upropašteni, za obavijest one crkve koja je podignuta u čast sv. Petra, imaju ovlast posvuda po čitavom ugarskom kraljevstvu ići u svrhu kaptolskog svjedočenja na način (kao što to čine kanonici) Budimskog kaptola*".[47]

Nakon tog kraljevskog dekreta, kaptol je još neko vrijeme postojao s manjim brojem kanonika. No, koje je godine prestao djelovati ne zna se sigurno, iako se može pouzdano pretpostaviti da je to bilo oko 1518. godine istodobno kada koadjutor bosansko-đakovačkog biskupa Mihovila Keserića de Chybarth (1501.-1516.), kanonik Benedikt, vrši službu kanonika lektora u Bačkom kaptolu.[48]

---

[42] Isto, str. 52; E. Gašić, n.dj., str. 95.

[43] E. Fermendžin, AB, str. 53.

[44] Isto, str. 61.

[45] Isto, str. 63.

[46] Isto, str. 64.

[47] Stephano de Werböcz, Corpus juris Hungarici, seu decretum generale, inclyti regni Hungariae, tom II, Tyrnaviae 1696, str. 227: "*De Capitulo Bosznensi statutum est: quòd ex quo ejus Canonici totaliter destructi esse dignoscuntur, pro reformatione Ecclesiae illius, quae in honorem Sancti Petri constructa est, habeant facultatem ubique per totum Regnum, pro testimonio Capitulari ambulare, ad instar Capituli Budensis*".

[48] E. Gašić, n.dj., str. 22-23, 95.

Drugi bosanski kanonik Mihovil radio je tada kao tajnik na dvoru kralja Ludovika II (1516.-1526.). Iz toga se dade zaključiti da je kaptol već bio prestao vršiti svoju osnovnu funkciju. Tada su se pojedini kanonici zbog turske opasnosti razišli, a neki i umrli. S njima se, nakon 300 godina postojanja i rada (1239.-1543.), ugasio i život bosanske crkve, čiji su ostaci bili smješteni u samom ždrijelu Turaka. Tek, nakon gotovo dva i pol stoljeća, kaptol je bio ponovno obnovljen i uspostavljen 1773. u istom mjestu Đakovu.

3. Srednjovjekovna djelatnost kaptola

Prije samog izlaganja o srednjovjekovnoj djelatnosti Bosanskog kaptola u Đakovu potrebno je barem općenito reći da su se pred njim kao mjestom vjerodostojnosti sklapali privatnopravni poslovi i razni ugovori među strankama o kupovanju ili prodaji posjeda, da se je pred njim svjedočilo, davale izjave, vršilo pomirenje zavađenih stranaka zbog parničenja oko nekretnina i omeđivanja posjeda. Nadalje, u prisutnosti kaptola ili njegova izaslanika, tzv. *vjernog kaptolskog čovjeka*, tuženi su se pozivali na sud, a također i po rješenju sudova bio je kaptol prisutan uz kraljeva čovjeka i pri omeđivanju i opisivanju granica posjeda i uvođenje u njih. Nakon tako obavljenog posla, u kaptolskoj kancelariji sastavio bi se, napisao i izdao strankama dokument -isprava-, potvrđena sa velikim visećim ili utisnutim autentičnim pečatom kaptola, koji je imao snagu javne vjere i dokaznu moć na čitavom kraljevskom teritoriju. Osim toga, po nalogu kralja ili kraljevskog suca kaptol je vršio prijepise privilegija, ili pak svjedočio preko svog predstavnika u svim sudskim parnicama na koje bi bio pozvan. Takvu djelatnost obavljao je Bosansko-đakovački kaptol, ako ne već ranije, a ono svakako već početkom 14. stoljeća od kada su sačuvane njegove isprave čiji sadržaj izlažemo u formi kraćih regesta.

Godine 1310. pred kaptolom se zalaže zemlja (terre Bolkteluke vocatam) za 30 maraka,[49] a godinu dana kasnije, tj. 15. svibnja, isti kaptol prihvaća i prepisuje na pergamenu listinu vukovskog župana Kokoša i drugih (*magister Kokos curialis comes de Wlko,...*) o založenoj zemlji koja pripada vjerovniku kad mu nije plaćen zalog.[50] Isprava je ovjerena s visećim kaptolskim pečatom.

Osim zaloga pred kaptolom se vršila i dioba zemlje, o čemu nam svjedoči njegova isprava od 11. studenog 1318. u kojoj Egidije i Andrija, sinovi Nikole de Dumbo, i

[49] CD VIII, str. 265.

[50] Isto, str. 279-281.

Grgo (filius Zochud) vrše podjelu posjeda Dumbo.[51] Nadalje, Bosansko-đakovački kaptol izdaje 11. listopada 1319. svoju originalnu listinu u kojoj potvrđuje predaju miraza od gospođe Ilanke (*nomine domine Ilanch ... relicte quondam Andurke de Dumbo*),[52] a 23. srpnja te iste godine, kaptol na molbu Nikole, sina Filina, prepisuje ispravu kralja Karla (od 24. lipnja 1319.) o posjedu Dumbova.[53]

Bosansko-đakovački kaptol crkve sv. Petra slao je poput drugih naših srednjovjekovnih kaptola u Hrvatskoj svoje izvještaje s različitim sadržajem kralju ili sucu kraljevske kurije. Takvi izvještaji pisani su u obliku pisma -isprave-, kako nam o tome svjedoči jedan između mnogih drugih primjera kad kaptol 22. veljače 1321. piše kralju Karlu da je označio međe posjeda Ivana, sina župana Gileta.[54]

Uz navedene poslove pred kaptolom se vršila i zabrana prodaje posjeda, o čemu nam kazuje jedan slučaj iz njegove isprave, od 1323. vezan za posjed Jamu, koji se nije smio prodati radi maloljetnosti posjednika.[55] Da se je pred kaptolom vršilo i svjedočenje, potvrđuje nam njegova isprava od 11. ožujka 1333. u kojoj mnogo plemića svjedoči da je neki dio posjeda Pachey djedovina Stjepana Dionizijeva.[56] A u svezi zamjene zemalja svjedoči nam isprava kaptola od 3. srpnja 1339. u kojoj se navode mačvanski ban Ivan i magistar Teut kao međusobni zamjenitelji.[57]

Tim poslovima valja pridodati i poslove u svezi utvrđivanja međa posjeda koje je kaptol na zamolbu stranaka uvijek izvršavao. Takva se radnja očituje iz njegove isprave od 3. srpnja 1339. kad su kanonici kaptola Andrija i Demetrije pregledali i ustanovili međe zemlje kneza Berislava u Trpinji.[58]

Godine 1340., 10. svibnja, kaptol izdaje svoju ispravu u kojoj pred njim Jolanta, udovica Ladislava de Newna (Levna), prodaje i daruje neke svoje posjede sinovima Mirka Bešenjeva, inače službenicima Gorjanskih.[59] U tekstu isprave kaptol tvrdi da je dominij Stjepana Matije preko Drave, u blizini rijeke Karasa, prodan. Isprava je bila pečaćena malim, okruglim, utisnutim pečatom.

Kad je među strankama dolazilo do raznih svađa zbog posjeda ili bilo čega drugog, kaptol je i tu imao značajnu ulogu pomiritelja. Tako se pred njim 16. veljače

---

[51] Isto, str. 513-514.

[52] Isto, str. 542-543.

[53] Isto, str. 581.

[54] CD LX, str. 6-7.

[55] Isto, str. 131-132.

[56] CD X, str. 86-87.

[57] Isto, str. 111-112.

[58] Isto, str. 470-471.

[59] Isto, str. 549-551.

1346. završava rasprava zbog posjeda Sumus (... *possessionem Sumus vocatam in comitatu de Wolkow*) u korist mačvanskog kaštelana Andrije Nikolina,[60] a 8. listopada 1347. kaptol na molbu mačvanskog bana Dominika i Denka sina Demetrija od Radovana, diže međe između njihovih posjeda Radovan i Koroča[61].

Dana 22. siječnja 1350. prosuđuje kaptol u raspravi između magistra Denka Našičkog i Filipa Koroga, Lovrina radi posjeda Ladislavovca, Luke i Jagodne.[62] Isprava je ovjerena utisnutim okruglim kaptolskim pečatom. Kanonici Bosansko-đakovačkog kaptola, prepozit Nikola i lektor Petar, potpisani su kao svjedoci u pismu bana Stjepana Tvrtka, izdanom Dubrovčanima u Đakovu dana 13. veljače 1355. godine.[63]

Kaptol je u tom vremenu, a i kasnije, primao razne naloge ugarsko-hrvatskih kraljeva, hrvatskih banova ili plemića, koje su njegovi kanonici vrlo brzo izvršavali. Tako na nalog kralja Ludovika od 18. rujna 1355. da kaptol istraži nasilje nad magistrom Teutusom,[64] isti kaptol dva mjeseca poslije, tj. 9. studenog, izvješćuje kralja da je nasilje počinio Bekin sin Nikola od Velike.[65] Nedugo zatim, 24. kolovoza 1361., pred Bosanskim kaptolom daruju bosanski biskup Petar i brat mu Gyvrke, knez (*dominus et prelatus noster, ac comes Gyvrke*), stečena svoja sela Jacobfalua i Borchinfalua u vukovskoj županiji, u posjedu Vylak, svojim nećacima Filipu, Klementu, Valentinu i Demetriju, sinovima Đure.[66] Isprava je pisana u formi cirografa, te potvrđena s visećim kaptolskim pečatom.

Nekoliko godina kasnije, kralj Ludovik nalaže svojim pismom od 31. listopada 1374. Bosanskom kaptolu da prisustvuje po svom povjereniku i uređenju međa posjeda Twerdugh (Tvrdić), što će ga provesti njegov izaslanik,[67] na što kaptol, u kraćem roku, 13. prosinca izvještava istog kralja da su utvrđene međe posjeda Twerdugh.[68]

Tada je u međuvremenu, 21. studenoga, pred istim kaptolom Mihovil, sin Ladislava, založio svoj posjed Bzenichu, u požeškoj županiji, za 600 forinti mačvanskom banu Nikoli.[69]

---

[60] CD XI, str. 271-272.

[61] Isto, str. 401-402.

[62] Isto, str. 568-570.

[63] E. Fermendžin, AB, str. 562-563.

[64] CD XII, str. 306.

[65] Isto, str. 311.

[66] CD XIII, str. 169-170.

[67] CD XV, str. 74-75.

[68] Isto, str. 88-90.

[69] Hrvatski državni arhiv, Documenta mediaevalia varia, br. 85 (dalje: HDA, DMV).

Po nalogu mačvanskog bana Ivana Horvata od 25. siječnja 1377., da Bosanski kaptol pošalje svoga čovjeka koji će biti nazočan kada će Nikola Gorjanski na temelju ugovora za dug od 600 forinti uzeti u zalog posjede Pavla, sina Pavla Gorjanskog, isti kaptol odgovara spomenutom banu 31. tog mjeseca, da je posjede Pavla Gorjanskog Podgorje zauzeo za palatina Nikolu Gorjanskog.[70]

Jednim drugim pismom od 4. lipnja 1378. izvještava Bosanski kaptol kralja Ludovika da je po svom povjereniku Stjepanu (*Stephanum, sacerdotem chori nostri*), sudjelovao i kod omeđivanja posjeda Predišinec *(Predisynch)*, koje je proveo kraljev izaslanik.[71]

Ispravom od 22. veljače 1383. izvještava kaptol i kraljicu Mariju da je po njezinom nalogu od 9. siječnja te godine, uveo palatina Nikolu Gorjanskog u posjede (*Radefalua, Iacabfalua, Burchunfalua et Maztafalua vocatarum*), u vukovskoj županiji.[72]

Kaptol je u tom vremenu primao naloge i od kralja Sigismunda, kao i od drugih hrvatskih banova. To nam potvrđuju i njegove isprave od 9. lipnja 1388., u kojoj izvještava kralja Sigismunda o uvođenju Elizabete i Klare u posjed Odolje,[73] i od 23. srpnja 1390., s kojom obavještava mačvanskog bana Stjepana od Lučenca (Lochonch), na njegov nalog od 15. ožujka, o istrazi u svezi nasilja izvršenog na posjedu Monoštor.[74] Tri godine kasnije, tj. 10. listopada 1393., kralj Sigismund nalaže Bosanskom kaptolu da Ivana i Stjepana od Morovića (Maroth) uvede u posjed Čika koji im je on darovao nakon smrti Mihovila Petrova, koji je umro bez muškog potomka,[75] na što kaptol, u roku manjem od mjesec dana, tj. 8. studenoga, javlja kralju da je izvršio njegov nalog.[76]

Bosansko-đakovački kaptol nastavio je s manjim prekidima obavljati javnu djelatnost i kroz 15. i prvu četvrtinu 16. stoljeća, kako nam iz tog vremena svjedoči nekoliko njegovih isprava.

Dana 24. prosinca 1414. piše kaptol pismo palatinu i sucu Nikoli Gorjanskom u kojem mu javlja u svezi parnice između plemenite gospođe, udovice, Nikole Lyzko, i plemenite gospođe Klare i Andrije, sina Mihovila de Hangon.[77] I u nekim

---

[70] CD XV, str. 255-256.

[71] Isto, str. 375-376.

[72] CD XVI, str. 346.

[73] CD XVII, str. 151-152.

[74] Isto, str. 274-275.

[75] Isto, str. 546-547.

[76] Isto, str. 551-552.

[77] CD Zichy, VI, str. 332-333.

drugim pismima istog palatina N. Gorjanskog navodi se Bosanski kaptol i njegov izaslanik u svrhu raznih sudskih svjedočenja.[78]

Kaptol je u to vrijeme vršio i procjene posjeda, kako to svjedoči njegova isprava od 4. ožujka 1417., s kojom izvještava mačvanske banove Ladislava i Emerika o izvršenju procjene u sporu između Nikole de Kenderes i Ivana de Palog, Jurjeva sina, radi dijela posjeda Polgar, u vukovskoj županiji, koji se sastojao od jedne kurije i 33 kmetska selišta, i kojega je zaposjeo gore spomenuti Nikola radi utjerivanja 50 maraka duga.[79]

Po nalogu mačvanskog bana Nikole Iločkog od 2. svibnja 1438., da Bosanski kaptol pošalje svoga izaslanika na posjedu Chah, Perwoyafalva, Borosfalva, Kebelyfalva i Zemes, u vukovskoj županiji koje je Nikola Buyah založio za 70 ug. forinti Ivanu Gorjanskom radi vraćanja tih posjeda Nikoli Buyahu, isti kaptol javlja spomenutom banu 7. siječnja 1439., da je poslao svoga izaslanika Klementa, prebendara, koji je govorio s Ladislavom od Morovića u pogledu vraćanja tih posjeda Nikoli Buyahu.[80]

Godine 1450., 30. ožujka, i mačvanski ban i knez Požege, Ivan Korog, naređuje Bosanskom kaptolu da pošalje svoga izaslanika koji će skupa s banovim izaslanikom uvesti obitelj pok. Ladislava od Morovića (njegovu majku Uršulu, udovu Babaru i sinove Ludovika i Matiju), u posjed dobara oko grada Morovića (34 mjesta), koje je prije posjedovao i uživao Ivan mlađi od Morovića. Svega nekoliko dana kasnije, 13. travnja, javlja kaptol istom banu da je poslao svoga izaslanika kanonika Benedikta, koji je u zajednici s banovim izaslanikom Ivanom de Syanthe, izvršio pregled spomenutih dobara i uveo obitelj pok. Ladislava od Morovića u posjed.[81]

Pet godina kasnije, 1. kolovoza 1455., izjavljuje Toma Sartor de Kyspaka pred Bosanskim kaptolom da mu je Ladislav, sin pok. Petra od Levanjske varoši, vratio svotu od 100 forinti za koju mu je založio svoje imanje Slatinik u požeškoj županiji.[82]

Petog srpnja 1457. pred istim kaptolom prodaje Luka, sin pok. Ivana Kechera de Radovan, dijelove svojih posjeda Wylakcha i Kechfalva s imanja Radovana, u baranjskoj županiji, za 20 forinti čistog zlata Ivanu de Wyzla.[83]

---

[78] Isto, str. 362, 400, 464, 583.

[79] HDA, DMV; br. 172.

[80] Isto, br. 254.

[81] Isto, br. 893.

[82] Isto, br. 355.

[83] Isto, br. 364.

Pred kaptolom su se tada potvrđivale i izjave, kako nam o tome svjedoči izjava Doroteje Keczer, žene Ivana od Požege, u kojoj ona 29. siječnja 1465. izjavljuje da je od svoje majke Suzane, udove Ivana Keczera, primila miraz i vjenčane darove.[84] Ista Doroteja Keczer, kći Ivana Keczera od Radovana, prosvjeduje i zabranjuje pred Bosanskim kaptolom 17. rujna 1466., u svoje ime i u ime djece Ladislava i Franje, podjelu posjeda u Sv. Mihalju, u baranjskoj županiji, Ivanu de Vyzla.[85] Istom tada, pred kaptolom prosvjeduje i Ivan literat ..... u ime Doroteje (udove, kćeri Ivana Keczera od Radovana), zbog podjele njezinih dobara Radova i Zekwedwar.[86]

Pred Bosanskim kaptolom prosvjeduje 26. srpnja 1470. godine i Matija od Morovića protiv Ladislava i Pavla Berka, koji posjed Kysfalud, u vukovskoj županiji, daju u zalog Ladislavu Berku (Bereczo).[87]

Bosansko-đakovački kaptol nastavio je i nadalje s javnom djelatnošću kao vjerodostojno mjesto, kako nam to potvrđuje, ne samo zakonski dekret VI, čl. 75. kralja Matije Korvina od 1486.,[88] koji je inače važio za sve hrvatske i madžarske kaptole, nego i kraljev nalog na temelju kojeg kaptol šalje svoga kanonika radi premjere posjeda prepoziture Morović.[89]

Međutim, nekoliko godina kasnije, kralj Vladislav II. Jagelović zapriječio je nakratko 1498. rad Bosanskog kaptola prema želji hrvatskih redova i staleža, koji su tada bili protiv onog zaključka Sabora, održanog 1408. na polju Rakoš, koji je dopuštao javnu djelatnost kaptola.[90] Naime, oni su držali da je dovoljno imati tri vjerodostojna mjesta u sjevernoj Hrvatskoj: Zagrebački, Čazmanski i Požeški kaptol. Unatoč njihovom traženju, kralj je zbog teškog stanja u kaptolu, ipak dopustio njegovu javnu djelatnost, kako nam to svjedoči njegov naprijed spomenuti dekret III, čl. 12, ili pak njegova isprava iz 1499. s kojom on daruje Franji Berislaviću od Grabarja, jajačkom banu, posjede Thardafalwa, Andrasfalwa i Doman, u Vukovskoj županiji, koje je izgubio Blaž de Thardafalwa, te nalaže istom Kaptolu da spomenutog bana uvede u posjede dobara. Na kraljev nalog, kaptol je odgovorio svojim dopisom od 4. svibnja 1500. u kojem se kaže da je izaslao svoga izaslanika Ivana od Komarnice, zagrebačkog kanonika, koji je s kraljevim predstavnikom

---

[84] Isto, br. 411.

[85] Isto, br. 428.

[86] Isto, br. 430.

[87] Isto, br. 452.

[88] S. de Werböcz, n. dj., str. 169.

[89] E. Gašić, n. dj., str. 92.

[90] Ivan Kukuljević Sakcinski, Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, I, Zagrabiae 1862, str. 237-238.

Mihovilom de Kerehmel izvršio statuciju spomenutih posjeda u korist Franje Berislavića.[91]

Kaptol je po nalogu kralja Vladislava II od 1508. uveo Franju Berislavića i u posjed dobara njegove pokojne žene Barbare Frankopanke, te ga o tome izvijestio.[92] Na žalost, dalji rad Kaptola i njegovih kanonika bio je uskoro ili oko 1518. zapriječen turskom silom.

Ako se kroz srednjovjekovnu povijest Bosansko-đakovačkog kaptola načini jedan opći presjek njegove dugotrajne djelatnosti, onda se može ukratko zaključiti da je ona bila vrlo opsežna i raznolika. S kaptolom su se, kao crkvenom ustanovom ili korporacijom kanonika, ponajprije dopisivali (ili korespondirali) pape: Grgur IX (7. prosinca 1239., potvrđujući uvođenje biskupa Ponse za biskupa bosanske crkve), Inocent IV (1247., u svezi heretika), Bonifacije VIII (1303., o pravu nasljedstva na ugarsko-hrvatsko prijestolje), Klement V (1309.), Benedikt XII (9. prosinca 1336. izvještava kaptol o imenovanju Lovre za bosanskog biskupa), Klement VI (28. siječnja 1349., o imenovanju biskupa Peregrina), Inocent XII (29. veljače i 7. srpnja 1356., o smrti biskupa Peregrina i potvrdi izbora za njegovog nasljednika, bosanskog biskupa Petra), Grgur XI (1374. biskupu Petru i ostalim kanonicima kaptola), Bonifacije IX (uputio je, između 1390. i 1400-te godine, više pisma o imenovanju pojedinih kanonika kaptola), kao i njegovi nasljednici, koji su se obraćali, ne samo kaptolu, nego i biskupima bosanske crkve i njihovim vikarima.

Osim pape, s kaptolom su korespondirali i kraljevi, te banovi i kneževi: Bela IV (1250.), Karlo Robert (1336. i 1339.), Ludovik i Anuživinac (1355. i dalje), Sigismund Luksemburški, Matija Korvin i Vladislav II Jagelović, banovi, Ninoslav i Tvrtko, te naši velikaši, Berislavići, de Korog, Gorjanski i drugi.

Usput, valja napomenuti da su kanonici Bosansko-đakovačkog kaptola s takvim vezama češće dobivali i najveće časti u svojoj službi kod kraljeva i kod drugih kaptola. Tako primjerice, prepozit kaptola Lovro, postao 1268. kancelar kralja Bele IV, a nasljednik mu u prepozituri Grgur, bio je također kancelar na dvoru kraljice Elizabete, majke Ladislava Kumanca. Čast kancelara obnašali su još dvojica kanonika kaptola: prepozit Nikola kao kancelar Većeslava III. protukandidata ugarskog kralja Karla Roberta 1301., dok je prepozit Ivan, bio 1303. imenovan kancelarom strigonskog nadbiskupa, a nešto kasnije i prepozitom Sipuškog kaptola (*Capitulum Scepusiensis*).

Prema svemu iznesenom, Bosansko-đakovački kaptol i njegovi kanonici uživali su tijekom srednjega vijeka kod pape, kraljeva, banova i ostalih naših i ugarskih

---

[91] HDA, DMV, br. 619.

[92] E. Gašić, n. dj., str. 92.

velikaša, velik ugled i povjerenje koje nikada nisu izigrali. To posebice valja naglasiti za kaptol kao *locus credibilis*, koji je, osim bogoslužja kao primarne zadaće, obavljao i javnu djelatnost u granicama svoje biskupije.

Što se tiče unutrašnje uprave i nadležnosti kaptola unutar biskupije, i tu je on imao značajnu ulogu. Tako npr., kad bi biskupsko mjesto ostalo upražnjeno, sva uprava biskupije prelazila bi u nadležnost kaptola, koji bi u takvim prilikama često puta birao biskupa iz svojih redova, ali ipak uz odobrenje Svete Stolice. To se primjerice odnosi na kanonike Lovru Lordania 1336. i lektora Petra 1356., koji su postali biskupi bosanske crkve. Međutim, u slučaju da su kaptol i kaptolski vikar za vrijeme *sedisvakancije* loše upravljali biskupijom ili kaptolom, uprava biskupije prelazila je na Kaločku metropoliju, a u krajnjem slučaju i na Apostolsku stolicu, koja je obično takvu upravu povjeravala svojim zastupnicima. Tako je 1317. administrator Bosanske biskupije bio Benedikt, biskup iz Vaca (*episcopus Vaciensis*).[93]

Ovakvim ustrojstvom i srednjovjekovnom javnom djelatnošću, slovio je Bosansko-đakovački kaptol kao vrlo povjerljivo mjesto među svim našim i ugarskim kaptolima. U njegovoj su se sakristiji katedralne crkve u Đakovu sastavljale, pisale, prepisivale, ovjeravale i čuvale brojne njegove isprave (ili isprave drugih osoba), koje s aspekta diplomatske strukture srednjovjekovnih kaptolskih isprava sadrže sve bitne diplomatske formule. One uvijek, ili gotovo uvijek, započinju intitulacijom s formulom pozdrava, koja u većini primjera glasi: "*Nos capitulum ecclesie Boznensis memorie commendamus per presentes,...*".[94] Međutim, ponekad se može naći i ovakav oblik: "*Capitulum ecclesie Boznensis vniversis Christi fidelibus tam presentibus quam futuris presencium noticiam habituris salutem in omnium saluatore*",[95] koji je ipak rjeđe zastupljen.

Formula promulgacije (promulgare = javnog oglasiti) ponajčešće je, slična, po svom obliku ispravama drugih naših kaptola: "*Ad vniuersorum tam presencium quam futurorum noticiam harum seri volumus pervenire,...*".[96] Uz ovaj primjer, može se naći i takvih drugih gdje su promulgacija izravno nastavlja, bez uvoda, na intitulaciju od koje je odvojena samo zarezom i riječju "quod".[97]

Nakon te formule, slijedi formula koroboracije (corroborare = osnažiti) čiji oblik nije posve ustaljen (za razliku od npr. isprava drugih naših kaptola, Zagrebačkog,

---

[93] Isto, str. 94.

[94] CD VIII, str. 265.

[95] Isto, str. 281.

[96] Isto.

[97] Isto, str. 265, 513-514, 542-543, 581, itd.

Čazmanskog ili Požeškog), nego je ispisan s različitim sadržajem. I ovi navedeni primjeri za to: "*In cuius concordie testimonium presentes litteras nostras priuilegiales sigillo nostro autentico facimus communari et alphabeto trium literarum intercidi*",[98] "*In cuius rei siue donacionis memoriam, firmitatemque perpetuam presentes litteras nostras sigillo nostro autentico fecimus communari*",[99] potvrđuju različitost oblika i sadržaja te formule. Ova je formula, inače vrlo bitna kada se radi o ovjeravanju kaptolskih isprava, pa tako i isprava Bosansko-đakovačkog kaptola, jer iz njezina sadržaja saznajemo je li isprava pečaćena s visećim ili utisnutim pečatom, te jesu li ti pečati autentični. To naglašavanje autentičnosti pečata u tekstu isprava Bosansko-đakovačkog kaptola bilo je također od presudne važnosti u slučaju da bi došlo do sudskog spora među strankama, čije bi se onda kopije dokumenata uspoređivale na sudu s originalima iz kaptolskog arhiva. To ujedno i znači da su isprave spomenutog kaptola s pečatima uživale u potpunosti javnu vjeru, kako u svakodnevnoj praksi, tako i na sudovima. Usput još valja napomenuti da je navedena formula koroboracije u ponekim ispravama kaptola tek djelomično zastupljena, a u nekima čak ni to.

Posljednja između tih formula je formula datiranja (datatio), koja sadrži datiranje po blagdanima i ferijama. Ona je ponajčešće pisana, naravno s različitim sadržajem i datumima, u ovom obliku: "*Datum feria sexta proxima post festum beati Francisci confessoria, anno domini M°CCC°XImo decimo*",[100] ili pak u ovom: "*Datum in quindenis festi purificacionis virginis gloriose, anno ab incarnacione domini M°CCC°XImo sexto*",[101] koji je ipak rjeđe zastupljen. Ta se formula datacije ponekad javlja odmah iza formule promulgacije, kao što pokazuje i ovaj primjer: "*Ad vniuersorum noticiam harum serie litterarum volumus peruenire, quod anno domini M°CCC°XXXnono, feria quinta proxima post festum asscensionis eisudem,...*".[102]

Iz navedenih primjera također se vidi da je kaptol za početak godine upotrebljavao dva stila: prvi je "*stilus nativitatis*" ili "*Annus domini*", tj. stil rođenja Kristova 25. prosinca, kojega je kaptol najčešće upotrebljavao, a drugi, "*stilus incarnationis*" ili stil utjelovljenja Kristova, 25. ožujka, koji je rjeđe zastupljen u dataciji njegovih isprava.

Iza formule datuma isprava Bosansko-đakovačkog kaptola ne dolaze nikakvi grafički znakovi, potpisi ili bilo što slično, osim visećeg ili utisnutog kaptolskog pečata, kao najbitnijeg vanjskog elementa isprave.

---

98) CD IX, str. 488.

99) CD X, str. 549-551.

100) CD VIII, str. 265.

101) CD XI, str. 271-272.

102) CD X, str. 460-461.

4. Srednjovjekovni pečati kaptola

Već smo u uvodnom dijelu napomenuli da je kraći osvrt na srednjovjekovne pečate Bosansko-đakovačkog kaptola dao madžarski povjesničar Janos Jerney. Mada je njegov prilog doista kratak, on ipak sadrži valjanih podataka za kaptolske pečate, o kojima K. Peterffy ne govori ništa, nego samo donosi jedan slikovni prilog kaptolskog pečata iz 1467. godine koji je prilično neuvjerljiv.

Osim objelodanjenih crteža pečata u spomenuta dva priloga, u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu sačuvano je nekoliko visećih i utisnutih pečata kaptola zajedno s njegovih ispravama u zbirci *Neoregistrata acta* i *Documenta mediaevalia varia*. U istom arhivu postoji također i sfragistička zbirka,[103] koja sadrži, osim drugih pečata, još i pečate Bosansko-đakovačkog kaptola, koji su kao i svi ostali skinuti s originalnih isprava i lijepljeni na tvrdi papir bez ikakve ubikacije. Što takav postupak znači za vanjsku, kao i unutrašnju diplomatičku analizu isprava, nije potrebno komentirati.

Većina pečata Bosansko-đakovačkog kaptola u Hrvatskom državnom arhivu loše je sačuvana. Tako je i s najstarijim sačuvanim i zasada poznatim pečatom kaptola koji visi o svilenoj vrpci zelene i crvene boje isprave od 15. svibnja 1311. godine.[104] Obzirom da se prema tom ostatku pečata ne može dati bilo kakav opis, poslužit će nam jedan drugi primjerak bolje sačuvanog pečata koji visi o ispravi kaptola od 10. siječnja 1324. godine.[105]

O vlaknatoj vrpci crvene i ljubičaste boje spletene u pletenicu, visi svijetlosmeđa voštana gruda kaptolskog pečata, kružnog oblika i promjera početne slike 4,5 cm (Tab. I, sl. 1). Presjek grude iznosi 1,5 cm, a visina pečatnog okvira 3 mm. Na poleđini je utisnut protupečat oblika mandorle i veličine 1,7 x 1,2 cm. Pečatnu sliku, koja nije ponajbolje sačuvana, omeđuju dva koncentrična kruga, između kojih se tek djelomično sačuvao pečatni natpis, zbog čega njegov tekst prilažemo s jednog drugog primjerka kaptolskog pečata koji visi o pamučnoj vrpci tamnocrvene boje provučene kroz sliku isprave od 3. veljače 1338. godine.[106] Taj je pečat (Tab. I, sl. 2) po svom obliku, veličini i protupečatu, u potpunosti jednak prethodnom pečatu iz 1324. godine. Usporednim čitanjem jednoga i drugoga natpisa, kao i dva druga

---

[103] Kataloška zbirka pečata vodi se pod nazivom "Sigilla - capituli, conventi, redovi domaći", inventarni broj 748, 779, br. 4, 15, 49.

[104] HDA, Neoregistrata acta, fasc. 1505, br. 15 (dalje; HDA, NRA).

[105] Isto, fasc. 1506, br. 23, CD IX, str. 169-170.

[106] Isto, fasc. 1508, br. 16; CD X, str. 372.

koji su sačuvani, na pečatima iz 1361.[107] i 1450. godine,[108] došli smo do cjelovitog njegovog sadržaja koji glasi: + S(igillum)·CAPITVLI·S(an)C(t)I·PETRI·BOSNEN(sis). Natpis je, kao što se vidi, ispisan u skraćenicama *"per suspensionem"* i *"per contractionem"*. Znak distinkcije su po jedna točka. Oblik slova pripada gotičkoj majuskulnoj kapitali, osim slova C, E, L i S koja su uncijalnog oblika.

Svi pečati Bosansko-đakovačkog kaptola nose lik sv. Petra apostola, zaštitnika katedralne ckrve i kaptola. Pri opisu pečatne slike poslužit ćemo se sačuvanim primjercima pečata iz 1324., 1338., 1361. i 1450. godine (Tab. I-III, sl. 1-8), te crtežima pečata iz 1374. i 1526. koje je objelodanio J. Jerney.

Lik sv. Petra, apostola, frontalno je koncipiran s gotičkim osobinama. Prikazan je kao martir i prvi kršćanski biskup. Na glavi ima mitru, a preko desnog ramena plašt dekoriran s palminom grančicom, simbolom mučeništva. U desnoj ruci drži stilizirani ključ (ključeve) kraljevstva nebeskog u formi dvostrukog križa čija drška završava s uvijenim volutama. Lijevom rukom ispred sebe pridržava knjigu Evanđelja.[109] Takve osobine naglašene su i kod Jerneyeva slikovnog priloga iz 1374. (Tab. I, sl. 3) i kod utisnutog pečata iz 15. st. (Tab. II, sl. 4). Međutim, Peterffyjev slikovni prilog iz 1467. (Tab. II, sl. 5) nema baš istu koncepciju pečatne slike s izvornim pečatom. Bez obzira na to, valja ipak naglasiti da Bosansko-đakovački kaptol nije nikada mijenjao oblik a ni sliku svojih pečata s likom sv. Petra, apostola, sve dok je djelovao kao vjerodostojno mjesto. Od tada naime (1518.), ili poslije 1526., prestaje bilo kakva, javna interna djelatnost kaptola, a započinje za Đakovo dugo 150-godišnje tursko ropstvo. Oslobođenjem Slavonije i Đakova od Turaka 1687. započinje u gradu iznova crkveni život. Međutim, na obnovu kaptola čekalo se još gotovo jedno stoljeće. Tek kad su se srijemska i bosansko-đakovačka biskupija ujedinile 22. ožujka 1773. u jednu, bio je uskoro, 11. lipnja te godine, obnovljen i sjedinjen Bosansko-đakovački kaptol sa Srijemskim sv. Ireneja. Nakon 35 godina zajedničkog rada oba su kaptola dobili 1808. svoj novi i zajednički, oblikom okrugli pečat (Tab. III, sl. 7, 8). To je zapravo obnovljeni pečat Bosansko-đakovačkog kaptola iz 1374. s istim oblikom i likom sv. Petra,[110] koji je drukčije koncipiran i izmodeliran s tijarom na glavi i s incijalima S(anctus) P(etrus). U lijevoj ruci

---

[107] Isto, fasc. 1509, br. 42; CD XIII, str. 169-170.

[108] HDA, DMV, br. 893.

[109] Opširnije o sv. Petru vidi: Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva (uredio: Anđelko Badurina), Zagreb 1979, str. 456-457.

[110] Julio Kempf, Stari pečat kaptola Bosanskog od godine 1374., Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva, III, Zagreb 1901, str. 152, u vezi tog pečata donosi ovaj tekst: *"Quod in sequelam Articuli 26. ex 1807. vigore cuius Capitulo S. Petri Dosnensi seu Dyakovarensi Fidedignitatis restituitur, Sua*

pridržava knjigu evanđelja, a s desnom stilizirani ključ u formi dvostrukog križa čija drška završava s uvijenim volutama. U ikonografskom pogledu svečev je lik frontalno koncipiran s izrazitim nijansiranjem. Ne može se određenije reći stoji li ili kleči, što također valja naglasiti i za sve pečate Bosansko-đakovačkog kaptola, viseće i utisnute, koji nemaju baš posve jasno otisnutu pečatnu sliku i koja je kaptol podjednako upotrebljavao za ovjeravanje svih svojih isprava.

Tehniku pečaćenja, kao i materijal (pčelinji vosak, terpentin, smolu i pamučne ili svilene pečatne vrpce raznih boja) za obje vrste svojih pečata, kaptol je jednako primjenjivao kao i svi drugi, njemu susjedni kaptoli u sjevernoj Hrvatskoj ili pak oni u Ugarskoj.

5. Zaključak

Sveobuhvatnim proučavanjem izvora i relevantne literature s diplomatičkom analizom isprava Bosansko-đakovačkog kaptola i njegovih pečata došli smo do sljedećih rezultata:

1. I dok začetak Bosanskog kaptola možemo tražiti početkom 13. st., njegovo utemeljenje sasvim sigurno datira u vrijeme obnove katedralne crkve sv. Petra 1239. na mjestu Brdo u župi Vrhbosna. Podizanje kaptola i obnovu stolne crkve materijalno su potpomogli bosanski biskup Ponsa, herceg Koloman, koji je darovao kaptolu posjed Đakovo i Bleznu, te bosanski ban Matej Ninoslav, koji je također bosanskoj biskupiji darovao mnoge svoje posjede ili desetinu s njih.

2. Zbog jačanja patarenstva u Bosni bosanski je biskup zajedno s kanonicima kaptola potkraj 13. st. povremeno boravio u Đakovu, u kojem je u prvoj polovici 14. st. sagradio katedralnu crkvu i biskupski dvor sa stalnim biskupskim sjedištem. Od tada u Đakovu stalno borave i kanonici kaptola.

3. Bosansko-đakovački kaptol bio je ustrojen na način i s istom svrhom kao i ostali kaptoli u sjevernoj Hrvatskoj. Imao je glavne časti ili dostojanstva u zvanju kanonika prepozita, kanonika lektora, kanonika kantora i kanonika kustosa. Iza ovih slijedili su kanonici za oficije, kanonik teolog i kanonik penitenciar, te ostali obični kanonici, kojih je sveukupno bilo između osam i deset članova. Uzdržavali su se od svojih prihoda i crkvene desetine koju su ubirali po župama.

Majestas Sacratissima antiquum eiusdem Capituli Sigillum, ex authentica Anno 1374. facta expeditione, in Archyvo Camerali praeexistente desumptum, et per Episcopum Dyakovarensem Antonium Mandics exibuit, et rationa clementer confirmare dignita sit, ut antiquae inscriptioni: "Sigillum S. Petri Bosnensis" addatur "seu Dyakovarensis anno 1374", deinde ad partem dexteram, inter claves, et caput S. Petri ponatur littera S. et in alia adenda Circumserentia adjiciatur: Renovatum via articuli 26. - 1807. authoritate Francisci primi Regis Hungariae Anno 1808.".

4. Kaptol je, osim bogoslužja kao primarne zadaće, obavljao i javnu djelatnost kao – locus credibilis – već od početka 14. pa do prve polovice 16. stoljeća. To potvrđuju i njegove isprave iz navedenog razdoblja u kojima se pred kaptolom kao povjerljivim mjerstom sklapaju privatno-pravni ugovori među strankama u svezi kupnje, prodaje, omeđivanja posjeda i njihovo zalaganje. Kanonici kaptola svjedočili su na sudovima u raznim sporovima među strankama. Izlazili su na teren kao "vjerni kaptolski ljudi", te su u suradnji s kraljevskim izaslanikom vršili omeđivanje posjeda i uvođenje stranaka u njih. Nakon tako obavljenog posla kanonik lektor ili pak kaptolski pisar sastavili bi u kaptolskoj kancelariji o tome zapis, tj. ispravu, koju bi zatim potvrdili velikim visećim ili utisnutim kaptolskim pečatom kao sredstvom javne vjere.

5. Kaptol je kao institucija javne vjere primao i izvršavao razne naloge ugarsko-hrvatskih kraljeva, hrvatskih banova i drugih visokih plemića. Vršio je i prijepise njihovih isprava i s njima se dopisivao. Zbog visokog ugleda i povjerenja koje je kaptol uživao kod kraljeva, banova i papa, njegovi su pojedini kanonici obavljali službu kancelara na njihovim dvorovima ili u kaptolima.

6. Veći broj visećih i utisnutih pečata Bosansko-đakovačkog kaptola sačuvan je o njegovim ispravama u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, a samo nekolicina utisnutih u sfragističkoj zbirci istog Arhiva. Pečati su inače u lošem stanju, osim 3-4 primjerka koji su neznatno oštećeni. Svi oni nose frontalno koncipiran lik sv. Petra, apostola, martira i prvog kršćanskog biskupa, s mitrom na glavi i plaštom preko desnog ramena koji je dekoriran s palminom grančicom. S lijevom rukom pridržava knjigu Evangelja, a s desnom stilizirani ključ u formi dvostrukog križa. Svečev lik frontalno je koncipiran s gotičkim osobinama i ne može se odrediti reći stoji li ili kleči. Lik je okružen s dva koncentrična kruga unutar kojih je ispisan natpis u gotičkoj majuskulnoj kapitali: + S(igillum)·CAPITVLI·S(an)C(t)I·PETRI·BOSNEN(sis). S takvim pečatom Kaptol je ovjeravao sve svoje javne i privatno-pravne dokumente već od početka 14. st. pa do otprilike 1525. kad je zbog Turaka prestao djelovati kao vjerodostojno mjesto. Nedugo zatim, oko 1536., potpuno se ugasio, te ponovno obnovio 1773.

7. S pravnog aspekta pečati Bosansko-đakovačkog kaptola pripadaju među velike viseće i autentične pečate – *sigilla authentica maiora* – te su zajedno sa sadržajem isprave uživali u svim pravnim poslovima kao i na sudovima *"plenissimam fidem"* na čitavom kraljevskom teritoriju.

ANTE GULIN

SREDNJOVJEKOVNI BOSANSKO-ĐAKOVAČKI KAPTOL I NJEGOVI PEČATI

SAŽETAK

Kako je srednjovjekovna prošlost Bosansko-đakovačkog kaptola, a donekle i njegovih pečata, dosad obrađena tek djelomično i usputno pokušali smo tu veću prazninu ispuniti ovim prilogom.

I dok začetak Bosansko-đakovačkog kaptola pada početkom 13. st., njegovo utemeljenje datira u vrijeme oko 1239. kad je postojala nakana da se katedralna crkva sv. Petra na mjestu Brdo u župi Vrhobsna obnovi. Podizanje kaptola i obnovu stolne crkve materijalno su potpomogli bosanski biskup Ponsa, herceg Koloman (koji je darovao kaptolu posjed Đakovo i Bleznu), te bosanski ban Matej Ninoslav, koji je također bosanskoj biskupiji darovao mnoge svoje posjede ili desetinu s njih. Zbog jačanja patarenstva ili krivovjerja u Bosni, bosanski je biskup zajedno s kanonicima svoga kaptola potkraj 13. st. bio primoran privremeno se preseliti u Đakovo, u kojemu su u prvoj polovici 14. st. sagradili katedralnu crkvu i biskupski dvor sa stalnim biskupskim sjedištem. Tim preseljenjem Kaptol se posve ustrojio i oblikovao u crkvenu instituciju, imajući glavne časti ili dostojanstva u zvanju kanonika prepozita, kan. lektora, kan. kantora i kan. kustosa, te dvojicu kanonika za oficije, teologa i ponitenciara (ispovjednika), s ostalim običnim kanonicima, kojih je sveukupno bilo do deset članova. Kanonici su se uzdržavali od svojih prihoda i crkvene desetine koju su skupljali po župama.

Osim bogoslužja kao primarne zadaće, Kaptol je obavljao i javnu djelatnost kao – locus credibilis – već od početka 14. pa do prve polovice 16. st. To nam potvrđuju njegove isprave iz tog razdoblja u kojima se pred Kaptolom kao povjerljivim mjestom sklapaju privatnopravni ugovori između stranaka u svezi kupnje ili prodaje zemalja, omeđivanje posjeda i njihova zalaganja. Kanonici su Kaptola vršili i svjedočenje na sudovima u raznim sporovima među strankama, te u nazočnosti kraljevskog izaslanika uvodili stranke u posjed. Nakon tako obavljenog posla kanonik lektor i njegov pisar sastavili bi u kaptolskoj kancelariji o tome zapis, tj. ispravu koju bi potvrdili velikim visećim ili utisnutim kaptolskim pečatom kao sredstvom javne vjere. Kaptol je kao institucija javne vjere primao i izvršavao razne naloge ugarsko-hrvatskih kraljeva, hrvatskih banova i drugih visokih plemića, vršio prijepise njihovih isprava i s njima vodio korespondenciju. Zbog visokog ugleda i povjerenja koje je Kaptol uživao njegovi su pojedini kanonici obavljali službu kancelara na dvorovima kraljeva, papa i banova. Sav taj veći i manji posao javne djelatnosti vidi se iz kaptolskih isprava koje je Kaptol uvijek ovjeravao sa svojim pečatom kružnog oblika u kojem je fronatalno koncipiran lik sv. Petra apostola s mitrom na glavi i Evanđeljem u lijevoj ruci. U desnoj mu je stilizirani ključ u formi dvostrukog križa. Svečev lik ima gotičke osobine i okružen je s natpisom. + S(igillum)·CAPITVLI·S(an)C(t)I·PETRI·BOSNEN(sis). S takvim pečatom Kaptol je ovjeravao svoje isprave od početka 14. st. pa do 1525. kada je zbog prvale Turaka u te krajeve prestao djelovati kao vjerodostojno mjesto. Nedugo zatim, oko 1536. potpuno se ugasio, te ponovno 1773. obnovio.

THE MEDIEVAL BOSNIAN-ĐAKOVO CHATEDRAL CHAPTER AND ITS SEALS

ABSTRACT

With this work we have tried to contribute to only partially and occasionally elaborated past of the Medieval Bosnian-Đakovo Chatedral chapter and also, to a certain extent, of its seals.

The Bosnian-Đakovo chapter dates back to the 13th century, it was founded in 1239. At that time it was felt that the St. Peter cathedral church in Brdo, Vrhbosna parish, should be renovated. Both erection of the chapter and restoration of the cathedral were financially subsidized by the Bosnian bishop Ponsa, duke Koloman, who donated his estates Đakovo and Blezna to the chapter, and Bosnian governor Matej Ninoslav who had also donated many of his assets and tithes to the Bosnian bishopric. Due to the intensified heterodoxy in Bosnia at the end of the 13th century, the Bosnian bishop was forced to temporarily move to Đakovo, along with the canons of his chapter. There, in the beginning of the 14th century, they built a cathedral and bishop's palace with a permanent bishop's seat. By relocating its residence, the cathedral chapter became thoroughly established and shaped into a sacral institution, with three major degrees of honour or dignity, represented in the following titles of church officials: "praepostitus", "lector", "cantor" and custos and, in addition, two canon-officiants, theologians, penitentiars (confessors) and some other ordinary canons – totalling not more than ten members. The canons restrained from their incomes and tithes that they were collecting from the parishes.

Besides holding services, which was their primary duty, the Cathedral chapter also attended to some public activities, such as "locus credibilis" as of the beginning of the 14th century until the first half of the 16th century, as can be found in the documents preserved from that period. The Cathedral chapter was the point of confidence where private and legal contracts and deals were agreed upon between the parties. They included acts of sale, establishments of border lines between estates and mortgages. The canons of the Cathedral chapter also stood in courts to testify in all kinds of litigations and, in the presence of royal envoy, they also witnessed and confirmed entering upon the possession of properties. All these activities were then recorded in writing in the chapter's office and an official document was issued, verified by a big pending or imprinted chapter seal, representing a means of public faith. Having been an institution that practiced public faith, the Cathedral chapter was receiving and carrying out orders given to them by Austro-Hungarian kings, Croatian governors and by other high-ranking noblemen. They also did transcription of their official documents and necessary correspondence. Owing to their high reputation and people's confidence in them, the canons of the Cathedral chapter were also invited to the courts of kings, popes and governors to perform various duties as chancellors, as can be seen in numerous documents that were always certified by the chapter's round seal with the image of St. Peter in the middle, with a bishop's mitre on top of his head and the Bible in his left hand. In his right hand be holds a specially designed key in the shape of a double cross. The image of the saint was designed in Gothic style and encircled by the following wordings: +S(igillum).CAPITVLI.S(an)C(t)I.PETRI BOSNEN(sis). This seal was used by the Ca-

thedral chapter to certify deeds, charters, acts, rolls and other document from the beginning of the 14th century until 1525, i.e. until the invasion of the Turks. Not before long, around 1536, the Cathedral chapter activities were definitely extinguished and reestablished only in 1773.

Sl. 1. *Viseći pečat Bosansko-đakovačkog kaptola iz 1324. Hrvatski državni arhiv, NRA. fasc. 1506, br. 23. (Snimio: I. Buzjak)*

Sl. 2. *Viseći pečat Bosansko-đakovačkog kaptola iz 1338. Hrvatski državni arhiv, NRA. fasc. 1508, br. 16. (Snimljeno u fotoslužbi HDA).*

Sl. 3. *Slikovni prilog pečata Bosansko-đakovačkog kaptola iz 1374. prema J. Jerneyju.*

Sl. 4. *Utisnuti pečat Bosansko-đakovačkog kaptola iz 15. st. Hrvatski državni arhiv, sfragistička zbirka, inv. br. 779. Snimio: I. Buzjak.*

Sl. 5. *Slikovni prilog pečata Bosansko-đakovačkog kaptola iz 1467. prema J. Jerneyju i Peterffyju.*

Sl. 6. *Slikovni prilog obnovljenog 1808. pečata Bosansko-đakovačkog kaptola iz 1374. prema J. Jerneyju.*

Sl. 7. *Inventarni broj 748, redosljedni br. 4.*

Sl. 8. *Inventarni broj 752, redosljedni br. 15. Obnovljeni od 1374. i utisnuti pečati Bosansko-đakovačkog i Srijemskog kaptola iz 1808. Hrvatski državni arhiv, sfragistička zbirka. Snimio: I Buzjak.*

ZORAN LADIĆ

OPORUKA ZADARSKOG PATRICIJA KREŠE VARIKAŠE – prilog proučavanju duhovnog života u Zadru u drugoj polovici 14. stoljeća

Uglavnom slabo iskorištena građa, oporuke zadarskih bilježnika, sadrži bogatu dokumentaciju za proučavanje gospodarske, društvene, pravne, kulturne i duhovne problematike srednjovjekovne zadarske komune i njenog distrikta. Oporuke mogu biti zanimljive i povjesničarima umjetnosti jer u njima nalazimo na podatke o sakralnim i civilnim objektima u gradu. Sastavljane za sve slojeve komunalnog i okolnog stanovništva (*nobiles cives, cives, habitatores, districtuales*) one upotpunjuju poznavanje svakodnevnog života u komuni i distriktu. Do sada se, ponajviše, pažnja usmjeravala na proučavanje pravnog, diplomatičkog ili paleografskog obilježja oporuke, u manjoj mjeri gospodarskog,[1] a zapostavljen je njen duhovno-vjerski karakter.

U osnovi, motiv sastavljanja oporuke određuje i njezin sadržaj koji je pretežno gospodarski i duhovno-vjerski. Smrtna opasnost, neizvjesnost trenutka smrti, bolest, hodočašće, odlazak u rat ili mornarsko zanimanje, zapravo strah i nesigurnost da smrt ne dođe bez sastavljene oporuke čine motiv. Raspodjela imovine nasljednicima (obitelji, rođacima, slugama, ispovjednicima, bolesnima, siromašnima, Crkvi i dr.) sadržaj je u kojem se prožimaju gospodarsko i vjersko izraženo u frazi "za moju dušu", "za duše mojih predaka" i sl. Zato iz oporuke kao njena suprotnost izvire životnost, ona je puna ljudskog, osobnog i ulazi u intimu oporučitelja pa omogućava i upoznavanje psiholoških osobina ljudi srednovjekovne komune. Tako za Krešu Varikašu možemo reći, s obzirom na oporuku, da je bio od onih koji ništa ne prepuštaju slučaju.

---

[1] Na pr. Ivo Milić, Oko postanka oporuke, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 283, Zagreb 1951.; Marijan Horvat, Oporuka splitskog priora Petra, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 283, Zagreb 1951.; Jakov Stipišić, Oporuka priora Petra, *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije*, vol. 2, Zagreb, 1959.

Formalne razlike između oporuka viših i nižih staleža zadarske komune (na pr. patricijata i trgovaca) nema osim što su, s obzirom na bogatstvo patricijata, njihove oporuke složenije jer se radi o raspodjeli veće imovine. Uporednom analizom oporuke zadarskog patricija Kreše Varikaše, obimne i sadržajno bogate podatcima karakterističnim za tu vrst dokumenata, s ostalim oporukama u spisima zadarskog bilježnika Vannesa Bernardi de Firmo[2] možemo doći do uvida u osnovnu problematiku koju oporuke rješavaju. Naglasak u ovom prilogu stavljen je na duhovno-vjersko obilježje oporuka.

Krešo Varikaša potomak je stare zadarske patricijske obitelji hrvatskog podrijetla[3] čiji je začetnik Varikaša, u Zadar doseljeni Hrvat.[4] Obitelj dostiže gospodarski procvat i politički vrhunac krajem 13. i početkom 14. stoljeća.[5] U vrijeme prevlasti Mlečana obitelj nema značajniju političku ulogu, ali ni u vrijeme prevlasti Anžuvinaca u Zadru. Ipak, jedan član obitelji, Danijel Varikaša, uspio je dobiti titulu *miles regius* – kraljev vitez,[6] dok je Krešo, o čijoj oporuci ovdje govorimo, postao općinski sudac[7] i sudjelovao je u gušenju pobune Pažana protiv Zadra 1394. godine kao jedan od čelnika zadarske mornarice.[8] Godine 1398. bio je opunomoćenik katedralne crkve u Zadru.[9] Članovi porodice Varikaša nisu dostizali vrhunske političke i upravne položaje u Zadru, ali su bili prilično gospodarski imućni na što ukazuje i njihovo oroñivanje s uglednim zadarskim patricijskim obiteljima.[10]

Oporuka Kreše Varikaše,[11] diplomatički gledano, sadrži sve uobičajene formule koje nalazimo i u oporukama ostalih zadarskih bilježnika druge polovice 14. stoljeća. Prva nama zanimljiva formula jest ona u kojoj Krešo Varikaša navodi razloge koji su uvjetovali njegovu odluku da sastavi oporuku. Iako tjelesno i duševno zdrav, zbog "nesigurnosti ovoga svijeta" i nepoznanice o trenutku u kojem će ga zateći smrt on odlučuje pravno regulirati raspodjelu svoje imovine. No, ostale pregle-

---

2) U prilogu se koriste samo oporuke sastavljene u kancelariji ovog zadarskog bilježnika, ali na temelju određenog uvida u oporuke koje su sastavljali ostali zadarski bilježnici tog vremena možemo reći da ne postoje bitne sadržajne razlike.

3) Iako za to nema potvrde u izvorima. Vidi N. Klaić-I. Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku*, Zadar 1976., str. 217

4) Isto, str. 232

5) Isto, str. 232

6) Isto, str. 334

7) Isto, str. 354

8) Isto, str. 489

9) Isto, str. 509

10) Isto, str. 228

11) Historijski arhiv u Zadru (dalje HAZ), Spisi zadarskih bilježnika (dalje SZB), Vannes Bernardi de Firmo (dalje VBF), busta II, fascicula II, testamenti aperti, br. 19

dane oporuke ukazuju na raznolikost motiva koji su ljude nagnali na ovaj čin. Oporuke koje je sastavljao Vannes Bernardi de Firmo, uz pretpostavku da su ljudi odlučivali sastavljati svoje oporuke zbog odlaska u rat ili otiskivanje na more (mornarsko zanimanje bilo je puno neizvjesnosti i povratak u matičnu luku nesiguran), a za što kod ovog bilježnika nije nađen primjer, kao najčešće motive navode bolest (tjelesna) i odlazak u hodočašće. Radić, sin Ivana sa Dugog otoka, uputio se na dugo i opasno putovanje u poznati hodočasnički centar sv. Jakov de Compostella pa je, iako tjelesno zdrav, zbog nesigurnog povratka, odlučio sastaviti oporuku.[12] Ne tako dalek, ali ipak neizvjestan hodočasnički put u Rim potakao je Ivana, sina pokojnog Martina, stanovnika Zadra da pravno regulira pitanje ostavštine.[13] Svećenik Ivan Kokoli je, pripremajući se na hodočašće Svetom grobu u Jeruzalem sastavio oporuku,[14] a zadarski krojač Buktik Budačić isto je učinio prije hodočašća u Rim.[15] Građani Zadra i stanovnici njegovog distrikta, podrijetlom iz različitih društvenih slojeva i različitih zanimanja odlazili su u najpoznatije hodočasničke centre četrnaestostoljetne Evrope, potaknuti vjerom. Tako su se pridružili masama hodočasnika iz Srednje i Zapadne Europe pa možemo reći da su se uklopili u opće vjersko-duhovna kretanja u tadašnjoj Europi. Trgovcima i vojnicima, koji su oduvijek bili donositelji vijesti, novih ideja, pridružili su se hodočasnici u gradnji komunikacijskog mosta koji je omogućio uklapanje Zadra u civilizacijske tokove Europe. Osim osobnog odlaska u hodočašće česta je pojava bila odlazak drugih lica u ime oporučitelja ili, kako stoji u oporukama, "za dušu" oporučitelja. Za ovo, uvjetno nazovimo "posredno" hodočašće oporučitelj je, spriječen slabim zdravljem, poslom ili kakvim drugim razlogom, ostavio određenu količinu novca da izvršitelji oporuke pronađu čovjeka koji će izvršiti njegovu oporučnu želju. Krešo Varikaša zahtijeva od izvršitelja oporuke da upute jednog čovjeka "dobrog zdravlja", kao hodočasnika u Rim "za svoju i duše svojih nasljednika", a drugog, također "dobrog zdravlja", u Jeruzalem "za svoju i duše svojih predaka". Obzirom na materijalne mogućnosti Krešo Varikaša odredio je da se pošalje jedan hodočasnik u sv. Jakov de Compostella "za dušu" pokojnog mu sina Ivana. Bogatstvo Kreše Varikaše omogućilo mu je da opremi ljude za tri hodočašća, no slično su postupali i drugi zadarski građani i stanovnici distrikta u skladu s mogućnostima. Krešo, sin pokojnog Nikole Krešinana, zadarski plemić, u svojoj oporuci traži da se pošalje jedan

---

12) Isto, br. 31

13) Isto, br. 42

14) Isto, br. 55

15) Isto, br. 44

čovjek u hodočašće u sv. Jakov de Compostella "za dušu" pokojnog oca.[16] Katarina, kći pokojnog Desinje iz Senja i žena Damjana de Cipriano, određuje da izvršitelji njezine oporuke pošalju u Asiz jednog čovjeka "za njenu dušu".[17] Fumia, kći Nikole, mesara iz Zadra, oporučno zahtijeva da se pošalju dvojica hodočasnika u Rim.[18] Ivan, sin pokojnog Martina, stanovnik Zadra oporučno određuje da se za njegovu dušu pošalje hodočasnik u sv. Jakov de Compostella.[19] Slična je situacija i s oporukama sastavljenim kod ostalih zadarskih bilježnika iz druge polovice 14. stoljeća, a kvantitativnom analizom svih oporuka moglo bi se doći do utvrđivanja intenziteta i opsega hodočašća u Zadru i distriktu.

Često ponavljana fraza "za svoju dušu", slična onoj "za iskupljenje moje duše" koja se pojavljuje u ispravama i oporukama u 11. stoljeću, određuje poriv koji je u osnovi vjerski, a cilj mu je da se omogući lakši prijelaz iz ovozemaljskog u zagrobni život. Ova fraza ne pojavljuje se samo vezano uz hodočašća nego uz svaku odluku oporučitelja koja je vjerskog karaktera (primjerice ako se ostavlja nešto Crkvi, siromašnima, bolesnicima i sl.). Kao što se vidjelo iz navedenih primjera hodočašća nisu bila organizirana samo "za dušu" oporučitelja. On nije zaboravljao ni svoje najbliže, žive nasljednike, pretke, rano preminulu djecu, roditelje. U hodočasničke centre diljem Europe i u Jeruzalem ne šalju ljude samo pripadnici patricijata nego i ostalih društvenih slojeva zadarske komune i distrikta pa se može reći da je hodočašće bio općeprihvaćeni oblik vjerskog izražavanja.

Raznolikost povezanosti oporučitelja s Crkvom, šarolikost kojom se religioznost izražava putem oporuke pokazuju i drugi motivi. U oporukama se redovito zahtijeva od izvršitelja da omoguće održavanje misa za njegovu ili duše njegovih predaka ili preminulih potomaka. Kao i većina ostalih oporučitelja Krešo Varikaša oporučno zahtijeva da se u crkvi sv. Franje slavi 50 misa u toku jedne godine računajući od dana njegove smrti. Inače, uobičajeno za ono vrijeme u Zadru je održavanje Gregorijanskih misa koje su slavljene "za duše" pokojnika u kontinuitetu od 40 dana od istog svećenika.[20] U znak sjećanja na oca, majku ili druge umrle članove obitelji nerijetko je od oporučitelja zahtijevano da za njih organiziraju održavanje misa.

---

[16] Isto, br. 25

[17] Isto, br. 28

[18] Isto, br. 33

[19] Isto, br. 42

[20] Isto, br. 5, 39, 51; u *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb 1979. ovako se objašnjava pojam "Gregorijanska misa"; "Misa koja je nekad imala, na temelju pravnog ili osobnog privilegija, posebno djelotvornost u oslobađanju duša iz - čistilišta, poput mise koja se služi na oltaru sv. Grgura u Monte Coelio. Svoj temelj ima u viđenju koje je imao papa Grgur Veliki.", str. 245; u navedenom djelu, str. 405, iznosi se srž legende o sv. Grguru papi "kome se, dok je misio, pokazao na oltaru izrugani i

Tako je zadarski patricij Krešo, sin pokojnog Marka Grubonje, odredio da se održi po tisuću misa za njegovog oca, majku i njega samoga.[21]

O odnosu oporučitelja i Crkve u Zadru, distriktu pa i na širim prostorima oporuke zadarskog bilježnika Vannesa Bernardi de Firmo donose obilje podataka. Oporučitelji ostavljaju novčane priloge samostanima, crkvama ili kapelama u gradu i distriktu, naturalne priloge (primjerice dio prihoda od maslina ili vina, nekretnine kao što su kuće, kolibe ili sakralne i upotrebne predmete (svijeće, kaleže, odjeću i sl.). Prilozi u novcu i naturi, iako duhovno motivirani, sadrže i elemente gospodarskog procesa ne tako malih i nevažnih razmjera jer Crkva dobiva, na što nam oporuke ukazuju, priličnu novčanu i naturalnu potporu. Kvantitativnom analizom oporuka koje su sastavljali zadarski bilježnici tokom 14. stoljeća mogao bi se odrediti stvaran doprinos zadarskog pučanstva izgradnji sakralnih objekata u gradu i distriktu, kao i njegova uloga u ostvarivanju materijalnog položaja Crkve u Zadru. Izgleda da je ovaj oblik potpore, putem oporuka, u priličnoj mjeri potpomogao održavanje ranije zadarske sakralne baštine i izgradnju novih crkvenih objekata. Naravno, i u ovom slučaju oporučitelj nije zaboravio da prilog Crkvi daje "za svoju dušu" ili "za duše" predaka i nasljednika. Krešo Varikaša, proračunat kakav je bio, oporučno je ostavio samostanu sv. Nikole u Zadru 100 zlatnih dukata da raspolaže njima kako je on odredio. Određuje da njegovi nasljednici daju franjevcima u Zadru godišnje jednu bačvu vina "kao što je on običavao dok je živio", a za uzvrat traži da franjevci održe određeni broj misa godišnje za njegovu i duše njegovih predaka. Na kraju jedne pravne odredbe u svojoj oporuci Krešo Varikaša određuje da se, u određenom slučaju, dio prihoda podijeli franjevcima u Bosni. Bosanskim franjevcima ostavlja plemkinja Margarita, žena Ivana Grisogona, 25 malih libara.[22] Oporučitelji su ostavljali novac i za obnovu ili gradnju neke crkve, samostana ili kapele. Paulus de Paulo, zadarski plemić, u svojoj prvoj oporuci ostavlja crkvi sv. Franje 100 libara za obnovu;[23] Emerik, zadarski stanovnik, ostavlja crkvi sv. Franje 5 malih libara, a isto toliko crkvama sv. Platona, sv. Šimuna i sv. Silvestra;[24] Agnesa, žena postolara Filicijana, ostavlja za rad na kapeli sv. Šimuna 10 malih libara.[25] Iz mnoštva sličnih primjera izdvojeni su samo neki kao ilustracija. Prema svojim imovinskim mogućnostima oporučitelji su ostavljali novac za izgradnju ili obnovu

---

poniženi lik razodjenutog i izranjenog Krista, okrunjenog trnovom krunom, držeći trstiku kao vladarsko žezlo u ruci...".

[21] HAZ, SZB, VBF, b. II, fasc. II, test. aperti, br. 41

[22] Isto, br. 5

[23] Isto, br. 13

[24] Isto, br. 34

[25] Isto, br. 39

sakralnih objekata, naravno "za svoju dušu". Razlozi ove potpore mogli su biti uvjetovani i željom da se od devastacije sačuvaju ove građevine pri čemu ne treba zapostaviti osjećaj za umjetničku vrijednost, ali i činjenicu da su pored ili u crkvama bili ukapani preci oporučitelja. Tako su prihodi dobivani oporučno činili nezanemarivi dio potreban za ostvarenje vjerskih i umjetničkih ideja u zadarskoj komuni i distriktu.

Već je napomenuto da osim novčanih priloga oporučitelji ostavljaju i prihode u naturi. Slikovita je, u tom smislu, oporuka Ivana, sina pokojnog Martina, zadarskog stanovnika koji ostavlja svoj vinograd, jednu drvenu kuću u Zadru i Bibliju samostanu sv. Katarine u Zadru što čini "za svoju i duše svojih predaka" kao vjerski biljeg ove donacije.[26]

Uz vjerski, gospodarsko-vjerski i intimni sadržaj kojim zrače oporuke naglašeno je izražen i društveno-vjerski sadržaj. On se očituje kroz izraženu brigu i suosjećanje za ljude na margini komunalne zajednice - bolesne i siromašne (*leprosi, pauperes Christi*). Tako se putem oporuke, ostavljanjem tim grupama ljudi, kroz humanu i vjersku motivaciju, pomaže uspostavljanju medicinske i materijalne pomoći, a time postiže i društvena stabilnost zadarske komune. Na kraju svoje oporuke Krešo Varikaša zahtijeva od izvršitelja svoje oporuke da se "preostala dobra" prodaju kako bi se dobitak podijelio Kristovim siromasima što je uobičajeno za gotovo sve oporuke sastavljene u drugoj polovici 14. stoljeća u Zadru. "Preostala dobra" ovisila su o bogatstvu oporučitelja i, iako najčešće nisu bila velika, značajno su doprinosila zbiranjavanju siromašnih. I za bolesne, gubavce, oporučno se ostavljao novac, koliba, dio kuće ili kuća čijim se iznajmljivanje prikupljao novac za zbrinjavanje bolesnih. Tako je Radoslava, kći pokojnog Marina de Gaucigna, ostavila oporučno 10 malih libara "siromašnim gubavcima",[27] dok je Marin, sin pokojnog Pavla, mornar iz Senja i stanovnik Zadra ostavio trećinu svoje drvene kolibe "siromašnim gubavcima".[28] Oporuke zadarskih građana i stanovnika, kao i onih iz zadarskog distrikta obiluju mnoštvom sličnih primjera u kojima se izražava briga i suosjećanje što nas navodi na misao da i ovaj društveno-vjerski sadržaj oporuka izražava jedan općeprihvaćeni kršćanski moral i svjetonazor koji je u priličnoj mjeri odredio cjelokupno duhovno ozračje zadarske komune i distrikta u drugoj polovici 14. stoljeća. Oporuke zadarskih građana i stanovnika grada i distrikta pokazuju želju pojedinca da ostavi osobni pečat u komunalnoj kršćanskoj zajednici.

---

[26] Isto, br. 42

[27] Isto, br. 10

[28] Isto, br. 43

Prilog: oporuka zadarskog patricija Kreše Varikaše, od 1. 12. 1395. godine

In Christi nomine. Amen. Anno incarnacionis eiusdem eiusdem (!) millesimo trecentessimo nonagesimo quinto, indictione quarta, die primo mensis decembris. Regnante serenissimo principe et nostro domino domino Sigismundo Dei gratia inclito rege Hungarie, Dalmatie, Crohatie et c. ac Bradenburgensis marchionis et c. Temporeque reuerendissimi in Christo patris et domini domini Petri de Mactafarris Dei et sancte sedis apostolice gratia archiepiscopi Iadrensis nec non magnifici et potensis domini domini Nicolai de Gara regnorum Dalmatie et Crohatie bani et ciuitatis Iadre comitis honorendi. Cum nil sit certus morte et nichil incertius hora mortis immo ipse dies et puctus (!) mortis ab omnibus ingnoretus (!) idcircho predicta premeditans ser Grisogonus quondam ser Raynerii de Varicassis nobilis ciusis Iadre sanus par Dei gratia mente, sensu et intellectu, timens fragilitatem huius mundi ac periculum mortis nolens abintestato decedere dispositionem et ordinationem omnium singulorum suorum bonorum mobilium et immobilium, iurium et actionum per presens suum vltimi nuncupatum testamentum quod sine scriptis vocatur in hunc modum et per hunc ordinem facere procurauit. Inprimis suos fideicomissarios et huius sui vltimi testamenti executores fecit, instituit et esse voluit dilectam filiam suam dominam Nicoloctam monialem monasterii sancti Nicolai de Iadra ac dominam sororem Çuuiçam filiam quondam ser Pauli de Georgio monialem monasterii sancte Marie monialium de Iadre consaguineam suam quas dominas consuas comissaries et quodlibet earum dictus testator submisit et submissans esse voluit pro dicta comissaria exercenda iurisdictioni dominii temporalis ciuitatis Iadre et secundum ordine dicte ciuitatis ac Bartolum et Symonem fratres et filios suos dilectos ut sic in presenti suo testamento ordinauerit darique iusserit ita executori mandare teneantur et debeantur dans et concedens dictis suis comissariis plenam et liberam licentiam, faccultatem, arbitrium et baylam dictam suam commissariam intromictendi, gubernandi, tenendi, soluendi et satisfatiendi, agendi, petendi, defendendi et respondendi et iurandi de calumpnia et veritate dicendi et cuiuslibet alterius generis sacramentum prestandi et omnia alia et singula dicendi et fatiendi iuditio et extra prout expediens et necessaria sunt et quod quilibet veri et legiptimi comissarii alicuius dicere et facere possent et que ipsamet testator dicere et facere posset si uiuerat et facere posset ac si prasens personaliter interesset. Inprimis uoluit, disposuit et mandauit quod domina Catarina vxor sua et filia quondam ser Miche de Nassis habeat et habere debeat in vita sua pro suis alimentis vsque quo vitam suam castam et honestam duxerit possidendo torum viduytatis omnes introitus et prouentus suorum possessionum videlizet totius pos-

sessionis sue posite in insula sancti Michaelis apud ecclesiam suam sancti Martini quam possessionem ad presens laborat quodam Çiuictichus Poletach villanus suus prope mare ac ecciam eidem sue vxoris dimisit omnes introitus et prouentus alterius sue possessionis posite in terra firma in Cerno ad canaliam infra hos confines: de trauersa et austro via publica, de borea et quirina possidet dominus Marinus archidiaconus Iadrensis partim et partim ser Cressius de Grubogna. Et in casu quo dicta domina Catarina vxor sua habitare non posset seu nollet in domo dicti testatoris cum supradictis filiis suis, voluit quod dicti filii sui dare debeant et teneantur pro affictu domus sue habitationis ducatos sex in auro pro quolibet anno usque quo ipsa vxor sua visserit et torum viduitatis seruauit more predicto. Item vnum lectum fulcitum quem ipsa eligere voluerit de hiis qui sunt in domo et hoc in recompensacionem certarum rerum quod apportauerit in domo dicti testatoris que non fuerunt extimate. Et in casu quo ipsa vxor sua ad secundas transvolare nubtias voluit quod de bonis suis habeat et habere debeat iure legati ducatos centum auri ita et taliter quod ipsa vxor sua patere non posset a supradictis suis heredibus totam restitutionem dotis sue (pag. 1) nisi ducatos ducentos auri quos habuit tempore nuptiarum suarum prout apparet manu ser Petri de Sarcana notarii Iadre. Et in casu quo dicta vxor sua peteret a dictis heredibus suis totam dotem suam que fuit de ducatis quingentis auri voluit quod predictum legatum non teneat nec ipsa vxor sua petere possit predictos centum ducatos auri quia in ueritate ipse testatoris de dicta dote non recepit nisi et solumodo ducentos ducatos auri et reliquos trecentos ser Federicus et Iohannes filii quondam ser Miche de Nassis et fratres dicte domine Catarine remanserunt dare debere dicto testatori prout apparet scriptum manu ser Petri de Sarçana notarii Iadre. Tamen voluit dictus testator quod dicti heredes sui teneantur facere vigorem et robur ac cessionem dicte domine Catarine de dicto instrumento obligationis predictorum trecentorum ducatorum auri. Item voluit et disposuit quod in casu quo dicta domina Catarina vxor sua viduaret et viduando decederet quod ipsa possit in sua morte de dictis centum ducatis disponere et ordinare prout sibi placuerit pro anima sua et dicti testatoris. Item voluit, disposuit et ordinauit quod dicti sui comissarii statim post eius obbitum uel infra spatium vnius anni a die sui obbitus teneantur facere dici et celebrari quingentas missas super bonis suis in ecclesia sancti Francissci (!) vbi sunt seppulchra suorum antecessorum pro anima sua et suorum defunctorum. Item voluit et ordinauit quod dicti comissarii teneantur et debeant mictere vnum hominem bone condicionis ad uisitandum limina beatorum Petri et Pauli Rome et alia loca ibidem existentia in sancta sanctorum pro anima sua et suorum defunctorum. Item voluit et ordinauit quod si aliqua persona religiosa bone conditionis uelet ire ad terram sanctam vltra

mare tam visitandi sanctum seppulcrum et loca sancta Ierosolimis quod dicti commissarii teneantur et debeant dare de bonis dicti testatoris ducatos decem auri in subsidium expensarum suarum pro anima sua et suorum defunctorum. Et similiter immo ordinauit et voluit quod dentur et dispensentur decem alius alii ducati vni alii persone que iret sanctum Iacobum de Galitia pro anima quondam Iohannis filii dicti testatoris. Item reliquid monasterio sancti Nicolai de Iadra centum ducatos auri dandos et soluendos per dictos suos commissarios et heredes infra spatium quatuor annorum videlizet viginti quinque auri pro quolibet anno dum tamen quod domina abbatissa et moniales ac sindicus et procurator dicti monasterii teneantur et debeant facere finem et securitatem generalem heredi et commissariis suis de omni eo et toto quod petere possent contra suos heredes et commissarios occaxione procurationis dicti monasterii quam dictus testator exercuit dum vissit quando fuit sindicus et procurator dicti monasterii. Et cum hac conditione ecctiam quod predicta domina abbatissa, moniales et sindicus teneantur et debeant dare et soluere de dictis centum ducatis quadraginta ducatos auri monasterio sancti Francissci pro anima Radoy calegarii et sue vxoris quos quadraginta ducatos dictus testator fecit mutuare dicto monasterio de bonis dictorum quondam Radoy et vxoris sue prout predicta sciuit domina Francisca abbatissa dicti monasterii et ser Cosa de Begna et ser Colanus de Fanfogna factor dicti monasterii. Ac ecctiam voluit dictus testator quod si predicta domina abbatissa, moniales et sindicus recusarent dare et soluere dictos quadraginta ducatos dicto monasterio sancti Francissci quod tunc voluit quod dictum legatum centum ducatorum auri non teneat nisi in quantitate sexaginta ducatos fatiendo securitate heredibus et commissariis dicti testatoris ut supra dicitur. Et tunc dicti sui commissarii et heredes teneantur et debeant dare et soluere quadraginta ducatos auri dicto monasterio sancti Francissci pro anima predictorum Radoy et vxoris sue infra spatium duorum annorum. Item reliquid Radiçe olim famule sue que nutriuit filium suum Raynerium libras triginta duas parvorum. Item reliquid Dume matris Drasiçe que fuit nutrix Simeonis filii sui libras viginti parvorum pro quibus (pag. 1') Item voluit, reliquid, iussit et mandauit dictus testator quod dicti sui heredes et commissarii teneantur et debeant satisfacere pro decimis non solutis secundum quod apparet scriptum manu ipsius testatoris per cedulas quas ipse scripsserit singulis annis illis presbiteris quibus apparebit non fuisse solutum. Item reliquid, voluit et ordinauit quod predicti sui heredes et commissarii teneantur et debeant expendere et distribuere amore Dei et in piis causis prout eis melius videbitur pro malis ablatis incertis et si in aliquo aliquid defraudasset de quibus non recordatur libras centum parvorum pro quibus omnibus prenotans super lendis et satisfatiendis debitis et legatis voluit ut

totum mobile suum quicquid habet auro, argento, in perlis uel vestibus uel aliis rebus vendatur ad incantum et de prectio predictorum omnia supradicta adimpleantur et satisfatientur. Item voluit et ordinauit, iussit et mandauit quod dicti sui heredes et commissarii teneantur et debeant mictere et notificare heredibus Clapaç Bolgicouich et Stephani de Be de Sibenico quod veniat se concordent insimul de quibusdam possessionibus positis in districtu Scardone et de quibus erat questio inter predictos Clapaç et Stephani et de quibus fecerunt donationem dicto ser Grisogono testatori ut patet instrumento publico scripto manu ser Articuctii notarii. Et si predicti heredes predictorum Clapaç et Stephani erunt in concordia quod heredes et commissarii sui restituat eis dictum instrumentum donationis fatiand eis vigorem et robur. Et si in concordia non poterit esse quod tunc sui heredes et commissarii dictum instrumentum donationis dent et dare debeant in manibus fratrum minorum ordinis sancti Francisci de Scardona et dictis fratribus fatiant vigorem et robur ac cessione de dicto instrumento donationis et dictarum possessionum amore Dei ut dicit fratres orare teneantur Deum pro animabus illorum cuorum dicte possessiones fuerunt. Item reliquid ser Colano de Fanfogna quicquid ipse Colanus in sua bona conscientia dixerit se debere habere ab ipso testatore octuaginta libris infra ex conputando de predictis denarios nos dictum habere domina soror Catarina de Soppe monialis monasterii sancti Nicolai de Iadra pro tela. Item reliquid domine sorori Nicolote sue filie et commissarie supradicte libras quinquaginta parvorum. Item voluit et mandauit quod dicti sui filii et heredes teneantur et debeant eidem domine Nicolote sue filie soluere et satisfacere legatum eidem factum per quondam Fumiam suam matrem. Item dimissit sorori Catarine filie quondam Nicolai de Soppe moniali monasterii sancti Nicolai libras octo parvorum. Item dimissit sorori Zuuiçe filie quondam ser Pauli de Georgio commissarie antedicte libras XXV parvorum. Item dimissit sorori Marie filie quondam ser Miche de Nassis moniali monasterii sancte Marie libras octo parvorum. Item dimissit dictus testator domine Nicolocte filie sue et commissarie vsus fructus locorum suorum siue muraliorum positarum Iadre in confinio sancti Viti cum hac conditione quod ipsa possit et valeat vsufructare et gaudere reditus dictorum locorum seu muralearum in vita sua. Post mortem uero ipsius domine Nicolocte voluit quod dicta loca siue muralee redire debeatur ad heredes suos predictos. Item voluit et ordinauit quod dicti sui heredes teneantur annuatim dare fratribus minorum de Iadra et inplere vnum caratelum vini modiorum octo prout ipse testator consuetus fuit facere dum viuebat ut ipsi fratres debeant et teneantur quatuor in anno annuatim facere dici sollempnem missam conuentualem cum sex missis paruis ob commerationem annimarum sui et suorum defunctorum. In omnibus autem suis bonis

mobilibus et immobilibus ac se mouentibus, iuribus et actionibus Bartolum et Symonem filios suos sibi heredes vniuerssales instituit ac fecit. Et si domina Catarina vxor sua esset ex ipso pregnans et pareret filium masculum vnum uel plures ad lucem peruenientem quod tunc dictos uel dictus filios seu filium masculum seu masculos sibi heredes vniuersales vna cum dictis Bartolo et Simono et in equali portione instituit et fecit. Set si pareret feminam eidem reliquid pro dote sua ducatos quingentos auri pro qualibet si venerit ad hetatem nubilem et amplius petere non possit et in hiis eam uel eas heredem instituit. Et si aliquis dictorum suorum heredum decederet intestatus et sine filiis legiptimis tunc voluit quod dicta hereditas veniat de vno in alium superstitem. Et si casus accideret quod Deus aduertat quod (pag. 2) predicti sui filii et heredes decederent sine filiis legitimis et intestati tunc et eo casu dictus testator voluit quod possessiones sue infrascripte sic dispesentur. Et primo possessio sua posita in insula sancti Michaelis in loco sancti Martini ac ectiam quinque sortes terre posite in villa de Porriciane quas dictus testator emit ab Schlauis. Item quinque sortes terre que posite sunt in Drenovaç nec non possessio que est posita in Cerno veniant et deuenire debeant seu vsufructus dictarum possessiorum in dominam Nicoloctam eius filiam et commissariam supradictam dum ipsa visserit. Et post mortem dicte domine Nicolocte dicti vsufructus dictarum possessionem deueniant et deueniret debeant domine abbatisse et sacristane monasterii sancti Nicolai de Iadra et guardiano sancti Francisci de Iadra qui erunt pro temporibus. De quibus vsufructibus predicti teneantur facere supscidium si fratres minores fecerint venire et rediriçauerint studium in conuentu fratrum minorum predictorum. Et in casu quod predictum studium non fieret tunc medietas dictorum vsumfructuum dictarum possessionum deuueniant et deuenire debeant conuentui fratrum minorum de Bossona. Et aliam medietatem diuidant per medium inter monasterium sancti Francisci de Iadra et monasterium sancti Nicolai predicti pro anima dicti testatoris et suorum defunctorum pro quibus predicti fratres et moniales teneantur et debeant facere ardere vnum scisindellum in dictis ecclesiis atque omni die in dictis ecclesiis dicatur vna missa pro qualibet pro anima sua et suorum defunctorum perpetualiter ita tamen quod predicta possessiones semper subiaceant iuditio in temporalibus ciuitatis Iadre. Omnia uero alia sua bona dictus testator mandauit vendi debere in casu predicto et prectium distribui per suos commissarios inter pauperes Christi quos pauperes Christi causa et conditione predictis aduenientibus sibi heredes vniuersales instituit et substituit. Et hec est sua vltima voluntas et suum vltimum testamentum quod et quem valere voluit iure testamenti. Et si iure testamenti non valeret voluit valere iure codicillorum uel donationem causa mortis in omnibus modo, via, vsu, iure et for-

ma quibus melius valere potest et tenere nullo pretermisso obstante. Actum Iadre in cancellaria inferiori presentibus Antonio gastaldione comunis Iadre et Tomassio filio Marci de Pensauro habitatore Iadre testibus et aliis ad hec habitis et vocatis et rogatis.

Ego Gregorius de Nassis procurator comunis Iadre huic testamento presens fui et ideo subscribi et sigilo meo notorio sigilaui.

Testamentum nobilis viri ser Grisogoni de Varicassis suprascriptum per me Vanem Bernardi de Firmo notarium publicum imperiali auctoritate et ciuitatis Iadre iuratum.

ZORAN LADIĆ

OPORUKA ZADARSKOG PATRICIJA KREŠE VARIKAŠE – prilog proučavanju duhovnog života u Zadru u drugoj polovici 14. stoljeća

SAŽETAK

U radu koji se temelji na analizi oporuke zadarskog patricija Kreše Varikaša autor razmatra neke aspekte religioznog života u Zadru krajem srednjeg vijeka. Uspoređujući sadržaj ove oporuke s sadržajem oporuka drugih Zadrana iz istog razdoblja autor govori o mogućim razlozima koji su navodili na sastavljanje oporuke (bolest, odlazak na put zbog trgovine, hodočašće i dr.). Osobito se osvrće na prakticiranje hodočašćenja, te pokazuje da su Zadrani hodočastili u tada najpopularnija hodočasnička središta kao Rim, Asiz, Sv. Jakov de Compostella, Jeruzalem i druga mjesta. Briga za dušu oporučitelja izražena je u ostavljanju legata za mise od kojih je u ovo vrijeme najpopularnija bila Gregorijanska misa. Izloženi su primjeri legata koje su oporučitelji ostavljali raznim crkvenim ustanovama – samostanima i crkvama – koji su bili u novcu, raznim predmetima, zemlji, vinogradima i sl. Osobita briga posvećuje se i ljudima na margini srednjovjekovnog komunalnog društva – bolesnima i siromašnima (*leprosi, pauperes Christi*) – što se jasno očituje u legatima za hospitale. U prilogu autor donosi prijepis oporuke zadarskog patricija Kreše Varikaša od 1. 12. 1395. godine.

ABSTRACT

THE TESTAMENT OF KREŠO VARIKAŠ, ZADAR PATRICIAN – CONTRIBUTION OF THE RESARCHES OF RELIGIOUS LIFE OF MEDIEVAL ZADAR

In his analysis of the testament left by the Zadar patrician Krešo Varikaš, the author reflects on some aspects of the religious life in the Medieval Zadar. Comparing the contents of that testament with those of some of his contemporaries, the author mentions possible

motivations that urged people to make their last wills (e.g. illness, business trip, pilgrimage, etc). He particularly dwelled on pilgrimage practice proving that Zadrans went on pilgrimages to the then most popular holy cities, such as Rome, Assisi, St. Jacob de Compostella, Jerusalem etc. People expressed concern for their own souls in their testaments by bequeathing legates for mass services, of which the Gregorian used to be the most favoured. The author also gives examples of legates bequeathed to various churches and monasteries – in the form a cash money, various items, land, vineyards and the like. Special care was taken of the people who lived at the margins of the Medieval communities – the sick and the poor (*leprosi, pauperes Christi*). This can be clearly seen in the hospital legates. In the Appendix the author gives a transcription of the will made by Zadran patrician, Krešo Varikaša on the 1st December 1395.

ANTE GULIN

JAVNA VJERA – FIDES PUBLICA PRISTAVA U VINODOLSKOM ZAKONU I VINODOLSKIM OPĆINAMA DO KRAJA 15. STOLJEĆA*

Uvod

Prije samog izlaganja o javnoj vjeri pristava u Vinodolskom zakonu (VZ) i vinodolskim općinama do kraja 15. st. potrebno je svakako napomenuti da su u hrvatskoj pravnoj povijesti do 16. st. poznate tri institucije javne vjere. Prva je i najstarija institucija pristava, a tek onda institucija javnog notarijata i autentičnih pečata koje su kod nas imali hrvatski kaptoli (ne svi) i poneki samostani kao "loca credibilia" ili tzv. vjerodostojna mjesta. Međutim, kako se u ovom izlaganju osvrćemo samo na tu najstariju ustanovu javne vjere, dakle na pristav u VZ i vinodolskim općinama, tako ćemo onda prikazati kakvu je ulogu i javnu djelatnost vršio i uživao pristav u Vinodolu i njegovim općinama od donošenja VZ 1288., pa do kraja 15. st.

O pristavu u VZ kod nas su najiscrpnije pisali Marko Kostrenčić i Miho Barada, a u novije vrijeme Lujo Margetić i Antun Cvitanić. To posebice valja naglasiti za izvanrednu Kostrenčićevu studiju "Vinodolski zakon"[1] u kojoj je, između ostalog, opširnije prikazao i ulogu i značenje pristava koje mu je pripadalo po običajnom pravu.

Nakon Kostrenčićeva rada, iscrpniju analizu teksta VZ izvršio je i Miho Barada u radu "Hrvatski vlastelinski feudalizam po Vinodolskom zakonu",[2] u kojem je, za razliku od Kostrenčića, opsežnije prikazao funkciju i položaj pristava u službi kneževa dvora, kneževih rotnika i sudskih organa. Osim toga, Baradin prijevod VZ ostao je, čini se, usprkos svim suvremenim prijevodima, još uvijek najprihvatljivijim.

---

*Ovaj je rad pročitan u sažetom obliku na međunarodnom znanstvenom skupu koji je održan povodom 700. obljetnice Vinodolskog zakona u Novom Vinodolskom 19. - 22. rujna 1988.

[1] Rad JAZU, knj. 227, Zagreb 1923, str. 110-230.

[2] Djela JAZU, knj. 44, Zagreb 1952.

I dok se L. Margetić u svom radu ukratko osvrće na 19. član VZ koji govori o pristavu i, u kojem se kaže da "*niedan svedok pomaknen za svidoka nema svodičiti ako nij prvo pitan od pristava*", te zaključuje da je riječ o odredbi po kojoj pristav treba prethodno utvrditi je li iskaz nekog svjedoka pravno relevantan i po kojoj stranka ne smije sama privoditi svjedoke jer time očito može utjecati na njegov iskaz,[3] dotle A. Cvitanović u radu "Pristav u Vinodolskom zakonu"[4] prikazuje ponajprije opću ulogu pristava i podrijetlo te institucije, a zatim i pristav u VZ, koji je, kako zaključuje autor, izgubio svoju izvornu funkciju da intervenira u sudskim postupcima i rješenjima i da o tome zasvjedočuje javnom vjerom. Time pristav, zaključuje Cvitanić, postaje knežev čovjek, radi pretežno u njegovom interesu i – jasno s tim u vezi gubi svoj nekadašnji značaj i ugled.

Iako su oba autora, kao i njihovi prethodnici, detaljnije analizirali funkciju i položaj pristava u VZ, ipak smatramo da je još uvijek ostalo otvoreno pitanje javne vjere pristava i uloge koju je on stvarno i pravno vršio u javnom životu Vinodola i njegovih općina.

1. Javna vjera pristava u VZ

Objašnjavajući pojam javne vjere M. Kostrenčić u svom djelu "Fides publica"[5] navodi da je on, dakle pojam javne vjere, dosta, obzirom na svoj sadržaj, neodređen i u svojim funkcijama neobilježen. Pojam javne vjere nastao je na području formalnog prava, ali je tek u kasnijem razvojnom procesu počeo dobivati značajnu ulogu i u materijalnom pravu, u kojem se posebice težilo i tražilo da se nađe jedno takvo ili određeno sredstvo koje bi imalo, ne samo relevantnu snagu nad svim drugim dokaznim sredstvima i bilo među njima najjače, nego i apsolutnu dokaznu snagu za sve pravnorelevantne činjenice o kojima bi ono pružalo nepobitan dokaz. U tom je smislu, nastavlja dalje Kostrenčić, javna vjera ona po pravu priznata snaga koja, ako ne baš apsolutno, a ono bar među ostalim dokaznim sredstvima relativno s najviše uspjeha formalno dokazuje pravnorelevantne činjenice koje stoje pod njezinom zaštitom. Time javna vjera po svom pravnom učinku djeluje protiv svih i nitko od njezinog djelovanja ne može biti izuzet. S toga su potpunu javnu vjeru kod javnih vlasti (sudova, općina) i bilo gdje drugdje, uživala pojedina lica, u prvom redu pristavi, koja im je po običajnom pravu i pripadala, a tek onda, od 11. st., i

---

[3] L. Margetić, Iz vinodolske prošlosti (pravni izvori i rasprave), Rijeka 1980, str. 159-160.

[4] Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci br. 3, Rijeka 1982, str. 69-74.

[5] Fides publica (Javna vera) u pravnoj istoriji Srba i Hrvata do kraja XV veka, Beograd 1930, str. 1-2.

javna notarska isprava i autentični pečati (od 13. st., pa dalje) kao dokazno sredstvo javne vjere.

I dok su pristavi kao osobe uživali zaštitu javne vjere na temelju usmene izjave koju su davali pod prisegom, javni notari kao privilegirani pisci ili pisari pravnorelevantnih dokumenata uživali su također javnu vjeru na temelju carskog, kraljevskog ili pak papinskog privilegija. Na istom principu ili na temelju kraljevskog privilegija radili su i hrvatski kaptoli i pojedini samostani kao treća institucija javne vjere, izdajući pod svojim velikim i malim autentičnim pečatima sve vrste javnih i privatnih dokumenata.

Objašnjavajući pojam javne vjere za sve tri institucije, ovdje nas prvenstveno zanima, kao što smo naprijed napomenuli, kakvu je javnu vjeru uživao pristav u VZ na temelju kojeg je i vršio svoju funkciju, te imao određen položaj.

O funkciji i položaju pristava u VZ govori se u sedam članova: 19., 48., 49., 50., 51., 53. i 65. To nesumnjivo dokazuje da je pristav imao itekako značajnu ulogu u javnom životu Vinodola, čak i veću od one koju su prikazali navedeni autori.

Čl. 19. VZ, koji govori o svjedočenju, izričito određuje da "*nijedan svjedok postavljen za svjedoka ne smije svjedočiti, ako nije prije ispitan od pristava; a tko to učini, plaća knezu 40 soldina i obvezan je onomu za koga se bude vidjelo da mu škodi njegovo svjedočanstvo, platiti svu štetu koju bi ondje imao*". Taj član VZ različito su preveli Kostrenčić, Barada i Margetić. U pitanju je, naime, prijevod glagolskog pridjeva *'pomaknen'* (*Iošće: niedan svedoka, pomaknen za svidoka...*), koji Kostrenčić prevodi sa *'doveden'*, Barada *'postavljen'*, a Margetić *'predložen'*.[6] Od sva tri prijevoda, čini se, najprihvatljiviji Baradin prijevod 'postavljen za svjedoka', jer s pravnog aspekta označava svršenu radnju. Takav ili identičan prijevod tog člana može se naći i u najnovijem djelu Josipa Bratulića.[7]

Iako se iz ovog članka VZ ne može pouzdano tvrditi, a ni nijekati, da je pristav, uz općinskog suca, satnika, grašćika i busovića, bio stalan općinski službenik, ipak se može sa sigurnošću zaključiti da je imao značajnu ulogu prije pokretanja parnice, jer je trebao prethodno ustvrditi je li iskaz nekog svjedoka pravnorelevantan ili nije. Time je pristavu već unaprijed data javna vjera, prije spora među strankama, što znači da bez njega nije bilo suđenja.

Član 48. govori o nagradi pristava prisutnog kod vođenja parnice ili spora. U njemu se izričito određuje "*da nijedan pristav ne može uzeti više od 10 soldina od najvećeg spora; – a najveći spor je od bilo koje stvari koja je vrijedna iznad 40 soldina –, a od najma-*

---

[6] Kostrenčić, Vinodolski zakon (dalje: VZ), str. 167; Barada, n.dj., str. 107; Margetić. n.dj. str. 123.

[7] Vinodolski zakon 1288.-1988., Biblioteka posebna izdanja, Zagreb 1988, str. 81.

njeg spora – koji je također 40 soldina i od toga niže - 5 soldina. Ako protiv toga učini, dužan je jednog vola ili libara 8, od čega ima knez polovicu, a grad gdje se to dogodi, drugu polovicu."[7a]

Ovim se članom, kao što vidimo, određuje drastična kazna za pristava ukoliko bi za svjedočenje u toku parnice uzeo za nagradu više od 10 soldina. S takvom kaznom, jasno je, da nijedan pristav nije ni pomislio na krivo svjedočenje.

I član 49. također govori o nagradi pristava, ali ne u vezi s parnicom, već u vezi s krađom (tatbom) malog goveda, tj. teleta. Obzirom da su i taj član 49. različito preveli Kostrenčić, Barada, Margetić i Bratulić, donosimo ga u izvornom obliku:

"I ošće: ako s pristavom se [1]me niko govedo malo, živo za tatbu, pristav ima imiti za to 1 par podplat, a govedo budi onoga čije e bilo sa svoju pravdu, kako je ureeno; da ako se [1]me mertvo, ter e ošće celo, pristav ima imiti od nega ednu četrt; ako ni na plnu meso ko e [1]to bude toga istoga pristava, a on čie e bilo meso išći svoe pravdi".[8]

Koristeći se prijevodom sva četiri spomenuta autora, taj bi čl. 49. ovako glasio: Nadalje: ako se s pristavom pronađe neko malo živo govedo, koje je ukradeno, pristav treba dobiti za to jedan par potplata, a govedo pripada onomu čije je bilo s njegovim pravom kako je određeno; ali, ako se pronađe (tj. uhvati) mrtvo, te je još čitavo, pristav mora imati od njega četvrtinu; ako nije čitavo, meso koje se pronađe pripada tom istom pristavu, a onaj čije je bilo meso, neka traži svoje pravo.

Naime, kako je u prijevodima spomenutih autora glagol me, tj. jeti, jamem, različito preveden, tako je u tom pogledu različito i tumačen. I dok ga Antun Mažuranić prevodi sa značenjem 'uhvatiti, uloviti',[9] a Vladimir Mažuranić u prvom značenju isto tako, a u drugom 'rubati, plijeniti',[10] M. Kostrenčić prevodi ga u tekstu 'oduzeti': *"Ako pristav oduzme neko malo govedo, koje je ukradeno, a još živo, ima dobiti jedan par potplata".*[11]

Međutim, Barada taj glagol prevodi sa 'pronaći': *"I ako se s pristavom pronađe neko malo govedo, živo, ima pristav dobiti za to jedan par potplata"*[12], a Margetić i Bratulić sa 'plijeniti': "I nadalje: *ako se plijeni s pristavom neko malo živo govedo za krađu, pristav treba dobiti za to par potplata...".*[13]

[7a] Margetić, n.dj., str. 135.

[8] Isto, str. 134.

[9] Zakon Vinodolski od leta 1280. Kolo, knj. III, Zagreb 1843, str. 93.

[10] Prinosi za hrvatski pravno-povjesni rječnik, I, izdala JAZU, Zagreb 1908.-1922., str. 465.

[11] VZ, str. 171.

[12] Barada, n.dj., str. 119.

[13] Margetić, n.dj., str. 135; Bratulić, n.dj. str. 93.

Iako su sva četiri prijevoda posve logična i prihvatljiva, ipak s pravnog aspekta oni izražavaju dvije različite radnje: prva se radnja odnosi na pristava koji pronađe ukradeno govedo, a druga na pristava s kojim se plijeni, odnosno vrši ovrha na temelju izvršne sudske odluke.

Ipak, od sva četiri prijevoda tog glagola, čini nam se najprihvatljiviji Baradin prijevod *"I ako se s pristavom pronađe neko malo govedo..."*, jer to potvrđuje i dalji tekst tog čl. 49., koji se može usporediti i s 15. gl. Korčulanskog statuta iz 1271. g.[14] u kojem se također govori o nagradi pristava: *"Isto tako određujemo da pristav što ga uputi knez, podknez ili Kurija mora dobiti kao nagradu za svaku ukradenu životinju koju pronađe [15] (radi li se) o volovima, kravama, konjima i kobilama 3 groša, a (radi li se) o svinjama i magarcima za svakog 2 groša, a (radi li se) o sitnim životinjama, za svaku jedan groš"*.

I 50. čl. VZ, koji govori o krađi velikog goveda i nagradi pristava, također su različito preveli spomenuti autori. Naime, opet se radi o glagolu *jeti*, tj. *"¹ta"*, kako stoji u tekstu, koji Kostrenčić prevodi s 'oduzeti', Barada s 'pronaći', a Margetić i Bratulić s 'plijeniti'. Prema sva četiri prijevoda taj bi 50. čl. ovako glasio:

Nadalje: od velikih goveda koja su pronađena (ili oduzeta, ili se plijene, ili su zaplijenjene) za krađu, taj pristav treba dobiti od svakog goveda 5 soldina, bilo ono živo ili mrtvo. A od stvari koje su vrijedne 40 soldina i niže koje su vrijedne, treba imati 2 soldina, a više od toga 5 soldina. Ipak (ili ništa manje) taj se isti pristav treba uzeti od dvora i s njegovim dopuštenjem. A mora se znati da kmet za jedno ukradeno dobiva dva, a knežev dvor ili službenici gore pisani za jedno - sedam.

Iz te odredbe jasno proizlazi da pristav dobiva veću nagradu ili pristojbu za stvar koja vrijedi više od 40 soldina, a manju za stvar koja vrijedi ispod 40 soldina. Iako se u odredbi ne govori tko je zapravo snosio troškove parnice, može se ipak djelomično zaključiti prema čl. 45. VZ da ih je snosila ona stranka koja je izgubila spor. Taj nam čl. 50. ujedno potvrđuje da je pristava postavljao knez, odnosno njegov dvor, koji mu je davao javnu vjeru.

I dok dva prethodna člana (49, 50) govore o nagradi ili pristojbi pristava, čl. 51. određuje drastičnu kaznu za "kriva pristava", i to konfiskacijom cijele njegove imovine u korist kneza. U prijevodu J. Bratulića taj član glasi: "Nadalje: ako bi se našao kriv pristav, neka knezu ostane sve njegovo imanje pokretno i nepokretno. Ali ako ga netko optuži pred dvorom ili drugdje da je lažan, i ne bude mogao dokazati, plaća knezu 40 soldina, a onomu

---

[14] Korčulanski statut (u prijevodu Antuna Cvitanića), Zagreb-Korčula 1987, str. 30.

[15] Tako je A. Cvitanić preveo lat. glagol invenio, veni ventum, koji otprilike odgovara značenju glagola "¹me" u čl. 49. VZ.

pristavu jednoga vola ili 10 libara. Ali ako se utvrdi da je neispravan, plaća gore rečenu kaznu i ne može više biti pristav bez privole kneževe, a stranka protiv koje je krivo kazao – ako je morala biti kažnjena zbog neke stvari – neka bude slobodna, ili neka vodi svoju parnicu zbog koje je oslobođena. Ipak da je kriv, treba dokazati sa tri svjedoka".[16]

Iz tog člana jasno proizlazi, ne samo kazna za lažnog pristava, nego i kazna za onoga koji bi ga pred dvorom ili na kojem drugom mjestu krivo optužio, a to nije mogao dokazati, pa je taj knezu morao platiti 40 soldina, a pristavu čak jednog vola ili 10 libara. Međutim, ako se s tri svjedoka dokaže da je pristav lažan, odno-sno da je krivo svjedočio, u tom se slučaju pristav osuđuje na gore spomenutu kaznu, kojom gubi svu svoju pokretnu i nepokretnu imovinu u korist kneza i, ne može više vršiti svoju službu bez kneževe volje. Prema tome, pristava postavlja knez, koji mu ujedno daje i javnu vjeru, koju je pristav na temelju svojih iskaza u potpunosti uživao pred sudskim ili općinskim organima ili na drugom javnom mjestu.

O lažnom pristavu ili lažnom svjedoku govori i čl. 53. VZ u kojem doslovno stoji prema Bratulićevom prijevodu: "*Nadalje: ako bi tko ukazao da je koji pristav ili svjedok kriv, neka nema otada nikakve parnice protiv tužitelja ili svjedoka, niti itko umjesto njega. A ako tko smatra o pristavu ili svjedoku da je kriv, i obeća da će to dokazati svjedocima, a ti svjedoci nisu spremni svjedočiti, ili se ne slažu kako je on prijavio, otada unaprijed protiv njih neka ne podiže nikakvu parnicu. Odnosno: ako je neki svjedok prizvan pred dvor zbog neke stvari, a jedna bi se stranka htjela suprostaviti njegovu svjedočenju, može to učiniti ako ima svjedoka. Ako se svjedoci prizovu protiv njega, ili protiv njegova svjedočanstva, i oni svjedoče kako je obećao dokazati, odsad unaprijed ni protiv jednoga od tih svjedoka neka ne može ni jednom parnicom dovesti svjedoke. Odnosno: neka ne može protiv nastupiti ni on ili tko drugi zbog tog svjedočenja. Ili: zbog njegova svjedočanstva ne može se protiv njega podići parnica ni za koju stvar*".[17]

Dakle, u ovom čl. 53., koji nije posve razumljiv, govori se o pokretanju parnice protiv lažnog pristava ili svjedoka, ali samo u tom slučaju ako bi se sa svjedocima dokazalo da su oni krivi. Inače, u suprotnom se ne može podići parnica protiv pristava ili svjedoka, a niti pristav ili svjedok ne mogu podići parnicu protiv prijavitelja ili svjedoka.

Na ovaj čl. 53. odnosi se i čl. 65. VZ koji propisuje: "*Nadalje pristavi i pozovnici su vjerodostojni, ako se ne dokaže da su lažni*".[18]

Uz pristave, kako vidimo, navode se i pozovnici (citacio), tj. zakleti ili rotni službenici koji su usmeno ili pozivnicom pozivali stranke na sud. I oni su kao i

---

[16] J. Bratulić, n.dj., str. 93.

[17] Isto., str. 95.

[18] Margetić, n.dj., str. 143.

pristavi uživali javnu vjeru sve dotle dok im se ne bi dokazalo da su lažni, odnosno da nisu ispravno vršili svoju službu ili dužnost.

I na kraju, ako rezimiramo svih 7 članova VZ koji govore o pristavu i njegovoj službi, možemo zaključiti sljedeće:

1. Vinodolski pristav potječe iz starog slavenskog prava. On je, dakle, prastara slavenska sudbenoupravna ustanova, koju su prihvatili i Madžari u latiniziranom obliku "pristaldus";

2. Pristava u VZ određuje sudbeni dvor, tj. knez, koji mu daje javnu vjeru. Bez volje kneza, pristav nije mogao obavljati svoju funkciju, a pogotovo ako bi se dokazalo da je on lažan. U tom pogledu pristav gubi svu svoju pokretnu i nepokretnu imovinu u korist kneza;

3. Iz člana 19, 49. i 50. VZ proizlazi da je pristav bio istražni organ, koji je za pronađene ili ukradene stvari, ili ako se s njim vrši plijenidba (tj. ovrha) primao i određenu nagradu, koja je bila određena prema vrijednosti parnice;

4. Osim nagrade, govori se i o kazni pristava ako bi za neku parnicu naplatio više od onoga što mu pripada. Tada pristav plaća jednog vola ili 8 libara, od čega knez ima jednu polovicu, a grad u kojem se to dogodi drugu polovicu;

5. Takva drastična kazna za pristava već je unaprijed uvjetovala njegovu istinitost u bilo kojem svjedočenju, a time i javnu vjeru. Nijedan navedeni član VZ ne kaže posve jasno je li pristav bio stalan službenik kneževa dvora ili se on određivao od slučaja do slučaja;

6. Iako je pristav bio knežev službenik, ipak ga nije plaćao knez, nego je, vjerojatno, dobivao nagradu ili pristojbu od one stranke koja bi izgubila spor. Naime, tako stoji i u Senjskom statutu iz 1388., čl. 38: "*Nadalje su utvrdili da onaj tko izgubi spor u novcu, gubi troškove potrebne za ispravu notara i pristava*",[19] tj. nagradu pristavu plaća ona stranka koja izgubi spor.

7. Prema svemu iznesenom može se bez dvojbe zaključiti da je pristav u VZ u potpunosti uživao javnu vjeru sve dotle dok se ne bi s tri svjedoka dokazalo da je on lažan, odnosno kriv. U tom slučaju određuje mu se kazna konfiskacijom cijele njegove pokretne i nepokretne imovine u korist kneza.

---

[19] L. Margetić - Petar Strčić, Senjski statut iz 1388, Senjski zbornik, god. 12 (1985.-1987.), str. 70.

2. Javna vjera pristava u vinodolskim općinama od 14-15. st.

Da je VZ bio osnovni temelj za dalji rad pristava u vinodolskim općinama (Vinodolu, Ledenicama, Bribiru, Grižanima, Driveniku, Hreljinu, Bakru, Trsatu i Grobniku) nesumnjivo nam potvrđuje 20-tak njihovih isprava s početkom 14., pa do kraja 15. st.

Tako npr. u ispravi iz 1309. izdanoj u Novom, knez Anž određuje pristava Hranka (Hr'n'ka) iz Bribira da izvrši obred rote u parnici između Novograđana i Ledeničana.[20]

Međutim, u parnici održanoj 15. listopada te iste 1309. između Bribiraca i Novograđana, knez Dujam imenuje čak tri pristava: "*prvo službenika svoga Sutka, drugo Sominu, treće Lukšana*", koji su s obje strane obišli međe posjeda, te o tome izvjestili kneza, koji potvrđuje njihovo svjedočenje. Ali, u ispravi dalje stoji, ako bi koja od navedenih strana digla parnicu protiv kneževe odluke, ta strana treba platiti knezu 100 zlatnika, a drugoj strani također 100 zlatnika.[21]

Pristavi su uz aldomašnike,[22] tj. svjedoke, bili prisutni i kod sklapanja kupoprodajnih ugovora. To nam potvrđuje i isprava od 21. rujna 1403. izdana u Ostrošcu, u kojoj ostroška općina i sudac Smolec potvrđuju na temelju iskaza pristava i 6 aldomašnika (popa Pavla, kapelana, Vlatka pisca i Ratka Mižerić, te Braiše, Dapše i Gala) da je knez Ivaniš Čavski kupio palaču u Ostrošcu od bratstva sv. Katarine.[23]

Pristavi su kao autentični svjedoci također bili prisutni i kod darivanja kuća i posjeda. Tako 17. srpnja 1419. Juraj Kurnaćin daruje u Baški pred pet svjedoka (*Matiem, opatom sv. Luce, podknežinom Petrom, satnikom Mikulom Baderlićem, sucem Jurjem Povrazovićem i Domjanom, nadimkom Črško*) i dva pristava, Krasca i Stančula, sinova Marina Vrančića, svoju zemlju u Baški samostanu sv. Spasa.[24]

U ispravi od 12. siječnja 1428. izdanoj u Brinju, u kojoj knez Nikola Frankopan potvrđuje crkveničkim pavlinima pravo ubiranja trgovine na obali od Jesenove do Črnina, te zapovjeda Bribircima da je i oni plaćaju, također se navode tri pristava: "*sudac Stipan z Drivenika, sudac Žvan iz Novog, tr sudac Jakov z Grižan*".[25] Iz ove, kao i naprijed navedenih isprava, proizlazi da pristavi nisu bili stalni službenici općina,

---

[20] Đuro Šurmin, Hrvatski spomenici, sv. I (1100.-1499.), Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium, vol. VI, Zagreb 1898, str. 74-75.

[21] Isto, str. 75-76.

[22] Vidi o tome opširnije: Vl. Mažuranić, n.dj., str. 3.

[23] Đ. Šurmin, n.dj., str. 105-106.

[24] Isto, str. 116-117.

[25] Isto, str. 128-129.

nego da su se određivali od slučaja do slučaja, pa su takvu službu pristava mogli vršiti i kneževi stalni službenici kao i suci.

Pristavi su i nadalje imali značajnu funkciju, a s tim u vezi i javnu vjeru, u raznim sporovima među strankama. Tako u ispravi od 7. studenog 1437. u Senju, čiji sadržaj govori o toku parnice između Bakrana i Hreljana radi granice pred sudom u Senju, pristavi izlažu kako su Bakrani imali izabrati 12 Hreljana po vlastitoj volji, koji su imali priseći radi spornih granica. I doista, Bakrani su izabrali 12 Hreljana, ali, kako Bakrani nisu došli na zakazano ročište, koje je bilo određeno za prisegu, Hreljani su čekali na ugovorenom mjestu "*dokle zvezde nebeske pokazaše se, po običaju zakona vinodolskoga*", tako je parnica bila dosuđena Hreljanima "*po pravom običaju vinodolskom*".[26]

U nazočnosti pristava rješava se i parnica 1. prosinca 1449. u polju sv. Marije kod Biograda između Grižana, Biograđana i Driveničana radi krađe tri goveda.[27] Parnica je tako završila da Driveničani imaju platiti za tri vola 120 libara, što znači da je vrijednost jednog vola iznosila 40 libara, a prema VZ, čl. 51., 10 libara.

Niti mjesec dana kasnije (30. prosinca 1449.) u prisutnosti dva pristava, naime, Franca, Sulerova sina i Luke, sina pok. suca Živana, rješava vinodolski sud u Novom parnicu između Grižana i Kotorana u korist ovih posljednjih, dodjeljujući im zemlju Drinin za ispašu.[28]

U skladu s tim, funkciju i položaj pristava vrlo dobro prikazuje i isprava od 1. travnja 1475. napisana u Modrušu, u kojoj Vitko Krajač prodaje svoj vinograd u Koteli brdu za 8 zlatnika Stanislavu, vikaru samostana sv. Mikule na Gvozdu. U tom kupoprodajnom ugovoru, koji je sačinjen po zakonu modruškog stola i u kući Santina sina Stjepana, navode se ovi svjedoci: podknežin Ivan Klinčić, sudci Bartul Stuparić i Juraj Meres, te četiri pristava "*poštovane muže po imenu Mat'ka Hrom'ca i Frana Krajača, i Mikulu Rad'nića i Jur'ka Slugonića*".[29]

I posljednja isprava koju navodimo u ovom radu, a koja govori o funkciji i položaju pristava, je ona od 23. srpnja 1493. u kojoj Jalžabeta Farkašić predaje pred sucem Mikulom Mikulićem u nazočnosti 13 svjedoka, među kojima je i pristav Petar iz Krišćića, svoje imanje Dolac Ivanu Ilijiću.[30]

I na kraju, rezimirajući sve ono što smo izložili u svezi pristava u vinodolskim općinama, ostaje nam da zaključimo na temelju navedenih isprava, da je položaj i

---

[26] Isto, str. 146-150; M. Kostrenčić, Vinodolski zakon, str. 129.

[27] Šurmin, n.dj., str. 180-181.

[28] Isto, str. 188-189.

[29] Isto, str. 276-277.

[30] Isto, str. 374-375.

funkcija pristava s javnom vjerom, koju je on uživao, bila itekako značajna i određena, ne samo u VZ, nego i u vinodolskim općinama, među njenim stanovnicima, sve do kraja 15. st., pa i poslije. I dok je pristav u VZ knežev čovjek ili čovjek kneževa dvora, u razdoblju od 14-15. st. on je privatna osoba javne vjere, uostalom kao i javni notar, koja u slučaju potrebe vjerodostojno svjedoči pred kneževim dvorom, sudskim ili općinskimi organima, ili bilo gdje drugdje, o nekom pravnom poslu koji se pred njim odigrao ili u njegovoj prisutnosti sklopio. Tako je pristav, kao prastara slavenska institucija javne vjere imao u hrvatskoj pravnoj povijesti do 16. st. svoju određenu funkciju i svrhu koja je bila, iako u manjoj upotrebi, posve istovjetna institucijama javnog notarijata i autentičnih pečata.

ANTE GULIN

JAVNA VJERA – FIDES PUBLICA PRISTAVA U VINODOLSKOM ZAKONU I VINODOLSKIM OPĆINAMA DO KRAJA 15. STOLJEĆA

SAŽETAK

U hrvatskoj pravnoj povijesti do 16. st. poznata su tri instituta javne vjere. Prvi je institut pristava, drugi institut javnog notarijata, a treći institut autentičnih pečata koje su imali hrvatski kaptoli (ne svi) i neki samostani kao "loca credibilia" ili vjerodostojna mjesta. O pristavu u Vinodolskom zakonu najiscrpnije su kod nas pisali Marko Kostrenčić i Miho Barada, a u novije vrijeme Lujo Margetić i Antun Cvitanić. To posebice valja naglasiti za Kostrenčićevu monografiju "Fides publica..." i njegovu studiju "Vinodolski zakon" u kojoj je opširno izložio ulogu i značenje pristava u Vinodolskom zakonu koje mu je pripadalo po običajnom pravu. S obzirom na to da se o funkciji i položaju pristava u Vinodolskom zakonu govori u sedam točaka (19, 48, 49, 50, 51, 53. i 65.), onda nema sumnje da je on kao osoba javne vjere imao itekako značajnu ulogu u javnom životu tadašnjeg Vinodola, a kasnije i u vinodolskim općinama, čak možda i veću od one koju su prikazali spomenuti autori. Pristava u Vinodolskom zakonu određuje sudbeni dvor, tj. knez, koji mu ujedno i daje javnu vjeru. Bez volje kneza pristav nije mogao obavljati svoju funkciju, a pogotovo ako bi se dokazalo da je on lažan. U tom slučaju pristav gubi svu svoju pokretnu i nepokretnu imovinu u korist kneza. Pristav je (prema čl. 19., 49. i 50.) bio istražni organ, koji je za pronađene ili ukradene stvari, ili ako se s njim vrši plijenidba (tj. ovrha) primao i određenu nagradu u visini parnice. Osim nagrade govori se i o kazni pristava ako bi za neku parnicu naplatio više od onoga što mu pripada. Tada pristav plaća jednog vola ili 8 libara, od čega knez dobiva jednu polovicu, a grad u kojem se to dogodi drugu polovicu. Takva drastična kazna za pristava već je unaprijed određivala njegovu istinitost u bilo kojem svjedočenju, a time i javnu vjeru. Nijedan navedeni član Vinodolskog zakona ne kaže posve jasno je li pristav bio stalan službenik kneževa dvora ili se on određivao od slučaja do slučaja, tj. prema potrebi. Iako je pristav bio knežev službenik, ipak ga nije plaćao knez, nego je na-

gradu ili pristojbu dobivao, vjerojatno, od one strane ili stranke koja bi izgubila spor. Naime, tako stoji i u Senjskom statutu iz 1388. g., čl. 38.

Vinodolski zakon bio je osnovni temelj za dalji rad pristava u vinodolskim općinama (Ledenicama, Bribiru, Grižanima, Driveniku, Hreljinu, Bakru, Trsatu i Grobniku), kako nam to nesumnjivo potvrđuje 20-tak njihovih isprava s početka 14., pa do kraja 15. st. I dok je pristav u Vinodolskom zakonu iz 1288. g. knežev čovjek ili čovjek kneževa dvora, u razdoblju od 14-15. st. on je privatna osoba javne vjere, uostalom kao i javni notar, koja u slučaju potrebe vjerodostojno svjedoči i pred kneževim dvorom i pred sudskim ili općinskim organima, ili bilo gdje drugdje, o nekom pravnom poslu koji se pred njim ili u njegovoj nazočnosti odigrao ili sklopio. Tako je pristav kao prastara slavenska institucija javne vjere imao u hrvatskom običajnom pravu do 16. st. svoju određenu funkciju i svrhu koja je bila, iako u manjoj upotrebi, posve istovjetna ostalim dvjema institucijama javnog notarijata i autentičnih pečata.

PUBLIC FAITH (FIDES PUBLICA) OF ASSESSORS IN VINODOL DISTRICTS UNTIL THE END OF THE 15TH CENTURY AS STATED IN THE VINODOL ACT

ABSTRACT

The legal history of Croatia until the 16th century registered three institutions of public faith: the institution of assessors, the institution of notaries public and the institution of authentic, legitimate seals, owned by some church bodies and some monasteries, known as "loca credibilia", and also by some other credible places. The most extensive studies on the assessors as determined in the Vinodol Act were those by Marko Kostrenčić and Miho Barada and then later by Lujo Margetić and Antun Cvitanić. Especially important is the monography "Fides publica..." and the study "The Vinodol Act", both by M. Kostrenčić. In his works he explained in details the function and significance of an assessor in the Vinodol Act. In view of the fact that his role and position, as determined by the Vinodol Act, is mentioned in its seven articles (19, 48, 49, 50, 51, 52, 53 and 65), he doubtlessly had a very important role in the public life of the then Vinodol and later its districts, possibly even more important than described by the above-mentioned authors. According to the Vinodol Act assessors were appointed by the Court. i.e. by the duke, who honours him with public faith. It was only by the duke's will that the assessor could perform his duties. If it turned out that the assessor was a fraud, he was deprived of all his possessions to the avail of the duke. According to articles 19, 49 and 50 the assessor was functioning as an investigating body. When he managed to find lost or stolen items, or when he levied distress upon somebody, he received certain money award, the amount depending on the value of the law-suit in question. However, in case the assessor took more money than he was supposed to, he could be drastically punished, e.g. he had to pay the price of an ox or eight libars; half of it went to the duke, the other half to the municipality. None of the above-mentioned articles of the Vinodol Act mentions whether the assessor was permanently employed with the Court, or he was appointed as circumstances required. Although he was serving the duke,

yet he was not on the duke's payroll. Most probably he received money awards from the party that gained in a law-suit. That, at least, could be found in the Senj Statute from 1388, article no. 38.

It was the Vinodol Act that assessors relied on while performing their duties in the Vinodol districts (Ledenice, Bribir, Grižani, Drivenik, Hreljin, Bakar, Trsat and Grobnik), as confirmed without any doubt in about twenty different document dating from the beginning of the 14th century and until the end of the 15th century. While the assessor in the Vinodol Act from the year 1288 is the duke's servant, in the 14th and 15th century he was a private individual of public faith, just as the notary public was. As such he could credibly testify about all legal matters that he witnessed - in courts and anywhere else whenever neccesary. As an ancient Slavonic institution of public faith, the assessor had a significant role and function in the Croatian unwritten law until the end of the 16th century.

DAMIR KARBIĆ, LOVORKA ČORALIĆ*

PRILOZI ZA ŽIVOTOPIS PAVLA DE PAULO

"Memoriale" zadarskog plemića Pavla de Paulo predstavlja po mnogo čemu izuzetan i brojnim podacima bogat izvor za našu srednjovjekovnu povijest. Prvi puta ga je objavio I. Lucius u svom najznačajnijem djelu "De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex".[1] Isti autor je također objavio i neke dodatke pod naslovom "Ioannis Lucii notae ad 'Memoriale' Pauli de Paulo" u djelu "Inscriptiones Dalmaticae".[2] Tekst Pavlovog djela iz Luciusovog izdanja je pretiskao W. Schwandtner u seriji "Scriptores rerum hungaricarum".[3] Kritičko izdanje priredio je F. Šišić 1904. godine.[4]

Zbog svoje važnosti podaci iz "Memoriala" često su korišteni u historiografiji. Nasuprot tome, osoba samog pisca ostala nam je gotovo potpuno nepoznata, osim onih podataka koji proizlaze iz samog sadržaja njegovog djela. Te je podatke sakupio i prepričao F. Rački u raspravi "Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srpsku povijest srednjega vieka",[5] što predstavlja jedini cjeloviti prikaz njegovog života na hrvatskom jeziku. Talijanski povjesničari iz Dalmacije također su koristili podatke objavljene u "Memorialu", ali nisu posvetili veću pažnju njegovoj biografiji, niti su objavili neke nove izvorne podatke. Jedini članak koji se u potpunosti bavi

* Rad predan za tisak 1990. godine

[1] I. Lucius, *De regno Dalmatiae et Croatiae libri VI*, Amstelodami 1666, str. 423-438.

[2] id., *Inscriptiones Dalmaticae*, Venetiis 1673, str. 37-52.

[3] W. Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum*, Vindobonae 1748, sv. III, str. 723-754.

[4] F. Šišić, Ljetopis Pavla Pavlovića patricija zadarskoga, *Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, god. VI, Zagreb 1904, str. 1-59.

[5] F. Rački, Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srpsku povijest srednjega vieka, *Književnik*, sv. II, Zagreb 1865, str. 36-47.

Pavlom i njegovim djelom objavio je V. Brunelli, ali se on mnogo više bavio kritikom Šišićevog izdanja, nego samim životopisom autora. Ipak, mora se priznati da je prvi upozorio na postojanje Pavlove oporuke, iako ju je naveo pod pogrešnom signaturom.[6] Brunellijevu grešku ispravio je G. Praga.[7]

Napose značajan doprinos poznavanju Pavlove biografije, a napose rodoslovlju njegove obitelji predstavlja rad V. Jakić-Cestarić "Obiteljska pripadnost zadarskog kroničara Paulusa de Paulo".[8] Za razliku od ranije navedenih autora, koji su osobu Pavla de Paulo razmatrali isključivo na temelju teksta samog "Memorijala" autor istraživanje proširuje upotrebom ostale suvremene građe donoseći kratke biografije njegovih predaka, ustanovljujući njihovo rodoslovlje i njihovo srodstvo s jednom od najstarijih zadarskih plemićkih obitelji Matafarima.

Unatoč neospornom doprinosu poznavanju Pavlove obitelji i života u raspravi je izneseno nekoliko netočnosti na koje valja upozoriti.

I.

Autor optužuje Pavlovog oca Marina za izdaju Zadra u doba opsade 1345.-46. godine i smatra da je to razlog za izostavljanje njegovog imena u Pavlovoj denominaciji.

Prvo ćemo se osvrnuti na dokument venecijanskog Vijeća umoljenih od 10. siječnja 1348. godine, koji je objavio Š. Ljubić, a za koji V. Jakić-Cestarić s pravom drži da se odnosi na Pavlovog oca Marina. Unatoč tome, ne slažemo se sa njenom interpretacijom navedenog dokumenta i preoštrom ocjenom Marinove uloge i uloge bosanskog bana Stjepana u događajima vezanim uz borbe oko Zadra. U dokumentu piše da je trogirski knez obavijestio Vijeće umoljenih da je Marin bio od prethodnih upravnika grada, tj. gradskih rektora iz vremena zadarske nezavisnosti 1345.-46. godinu, protjeran iz Zadra samo zato što je pomogao nekim Trogiranima, koji su se tada nalazili u zadarskoj tamnici, da pobjegnu, te moli Vijeće umoljenih da naredi zadarskom knezu da poništi presudu o izgonu. Molbu podupire i bosanski ban koji za Marina kaže da "je bio i jest njegov vrsni službenik". Vijeće umoljenih

---

[6] V. Brunelli, Il "Memoriale" di Paolo de Paolo patrizio zaratino (1371-1408), *Il Dalmata*, nr. 4, 5, 8, god. XLVI, Zadar 1911. Autor u broju 5 spominje Pavlov testament pod točnim datumom, ali u spisima zadarskog bilježnika Bartolomeja de Annobonis (!).

[7] G. Praga, Zara nel Rinascimento, *Archivio storico per la Dalmazia*, god. X, 1935, str. 386, bilj. 1.

[8] V. Jakić-Cestarić, Obiteljska pripadnost zadarskog kroničara Paulusa de Paulo, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, sv. 23, Razdio društvenih znanosti*, knj. 10, Zadar 1984, str. 267-285.

naređuje zadarskom knezu i njegovim vijećnicima da to istraže i da ga, ako je to bio jedini razlog progonstva, pomiluju, a ukoliko nije, da pošalju u Veneciju izvještaj.[9]

Iz navedenog teksta vrijedno je upozoriti na nekoliko stvari:

1. Vidljiva je Marinova povezanost sa Trogiranima, kojima vjerojatno iz osobnih razloga pomaže pri bijegu. Oni su se, vjerojatno, nalazili u Zadru u početku borbi oko Zadra, kada su se sve ostale dalmatinske komune stavile na stranu Venecije, te su, vjerojatno, zato bili i zatvoreni. Takvi slučajevi poznati su i drugdje. Istovremeno s početkom borbe oko Zadra u Veneciji i drugim dalmatinskim gradovima su pozatvarani zadarski građani o čemu nam je Š. Ljubić objavio niz dokumenata. Među njima dva se odnose na neuspjeli pokušaj bijega zadarskog plemića Saladina de Saladinis, kojemu je prilikom bijega pomogao Damjan de Arbo. Rapska komuna je tada također bila na strani Venecije u sukobu sa Zadrom, a za Damjana nije sasvim jasno je li Rabljanin koji se trenutno nalazi u Veneciji ili je čak i njen stanovnik. Kada su uhvaćeni obojica su zatvoreni, Saladin u zatvor za plemiće iz kojeg je pobjegao, a Damjan u zatvor za pučane, ali se Damjana u dokumentima ne naziva izdajicom i vjerojatno je nakon potpisivanja mira bio pušten.[10] Također je poznato da su prilikom zadarske pobune iz 1311. godine tadašnjem mletačkom knezu u Zadru pomogli pri bijegu neki plemići, među kojima i članovi iste obitelji de Saladinis, ali nije poznato jesu li protiv njih provedene ikakve sankcije.[11] Po svemu sudeći, u takvim se slučajevima pomaganje pri bijegu nije smatralo izdajom, nego samo prekršajem, pošto izgleda da su se osobne veze na ljestvici vrijednosti postavljale iznad municipalne svijesti.

Zanimljivo je da i Pavao kasnije održava vrlo dobre veze sa Trogiranima, što nam dokazuju i podaci iz samog Memorijala. Pavlova druga žena Grubula pripada trogirskoj plemićkoj obitelji de Cegis, a u Trogir se udaje i Pavlova kći Michelina. Pavao je također vršio dužnost trogirskog kneza, što sve svjedoči o njegovim vezama sa Trogirom.

2. Iz navedenog dokumenta Vijeća umoljenih vidljivo je da Marin nije u toku borbi pod Zadrom bio na venecijanskoj strani, jer bi u tom slučaju, vjerojatno, bio automatski pomilovan prilikom povratka mletačke vlasti, a ne bi bila potrebna posebna istraga.

---

[9] S. Ljubić, *Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i Mletačke republike*, sv. III, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, sv. III, Zagreb 1872, str. 48, doc. 68.

[10] id., sv. II, Zagreb 1870, str. 280, doc. 465, 468.

[11] V. Klaić, *Povijest Hrvata*, knj. II, Zagreb 1981, str. 26.

3. U objavljenom primjerku Zadarskog statuta, koji je izgleda ponovnom uspostavom mletačke vlasti 1409. godine pretrpio znatne izmjene i brisanja čitavih dijelova, nažalost nemamo nikakvih podataka o kažnjavanju izdajica. Stoga ćemo se ukratko osvrnuti na odredbu Šibenskog statuta, vjerojatno sastavljenog po uzoru na zadarski, kojom se regulira ovaj problem. Šibenski statut kao kaznu za izdaju predviđa smrtnu kaznu i konfiskaciju imovine.[12] Kao dokaz, da su u Zadru u slučaju izdaje važile slične odredbe, svjedoči nam sam Pavao u svom Memorijalu. Opisujući pogubljenje Zanina, Dankarola i Petra, osuđenih za izdaju, Pavao piše da je bio određen od Vijeća do rasproda njihovu imovinu i namiri njihove vjerovnike zajedno s još nekim zadarskim plemićima.[13] Iz navedenog dokumenta Vijeća umoljenih vidljivo je da je Marin bio samo protjeran, a u njegovoj molbi se ništa ne govori o povratu konfiscirane imovine.

4. Povodeći se za tekstom "Obsidio Iadrensis", V. Jakić-Cestarić optužuje za izdaju i bosanskog bana Stjepana, što smatra posrednim dokazom za Marinovu izdaju, ali za izdaju bosanskog bana nema odgovarajućih dokaza. Jedino je poznato da mu je Venecija nekoliko puta nudila novac da posreduje kod Ludovika u njenu korist, kao i drugim plemićima, ali nema nikakvog dokaza da je on taj novac primio. Teško da takav izdatak ne bi bio zabilježen u povjerljivim spisima mletačkih vlasti u kojima se nalaze podaci o ponudi. Navod iz teksta "Obsidio Iadrensis" jedino svjedoči o općem mišljenju, koje je tada vladalo u Zadru s obzirom na Stjepanovu ulogu u tim događajima.[14]

5. Pavao osim konstantnog izostavljanja imena svog oca u denominaciji, ne koristi očevo ime ni u denominaciji drugih zadarskih plemića, vjerojatno zato što su bili dovoljno poznati i određeni već svojim imenom i prezimenom.

II.

Iz dosad neobjavljene oporuke Pavlove majke Magdalene, kćerke zadarskog plemića i notara Ivana de Qualis, dobivamo ključ za rješenje još jednog problema vezanog uz rodoslovlje obitelji de Paulo. U oporuci se spominje Pavlova sestra Filipa, za koju smatramo da je istovjetna sa Filipom iz oporuke Stjepana pok. Ivana

---

[12] *Knjiga statuta, zakona i reformacija grada Šibenika*, Povremena izdanja Muzeja grada Šibenika, sv. 9, Šibenik 1982, knj. VI, gl. 29, str. 78', 182.

[13] F. Šišić, nav. dj., str. 8.

[14] N. Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb 1976, str. 617; V. Klaić, nav. dj., str. 167.

de Qualis, brata Pavlove majke Magdalene, kojoj Stjepan ostavlja 50 libara i sve notarske instrumente koje su on i njegov otac Ivan posjedovali protiv Pavla Vida de Paulo.[15] Smatramo da taj Pavao Vida de Paulo nije nitko drugi nego Filipin djed, a da njen otac Marin Vida de Paulo nije nitko drugi nego Marin Pavla Vida de Paulo, te da je njegova denominacija izmijenjena jedino greškom notara. Nažalost, nije nam sačuvan originalni notarski registar zadarskog notara Laurencija de Alessandrinis de Regio iz kojeg je izvršen ispis tog testamenta.

Prema svemu navedenom, rodoslovlje Pavlove obitelji, koje je sastavila V. Cestarić-Jakić je dosta jednostavnije i trebalo bi biti ovakvo (koristit ćemo latinske oblike u denominaciji):

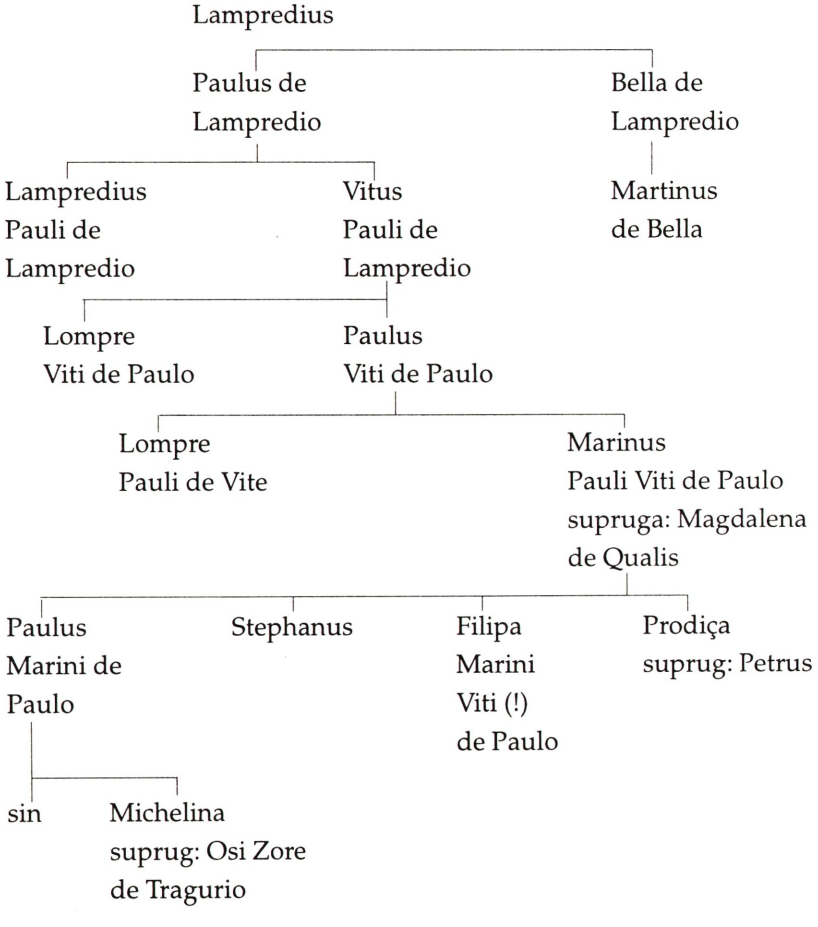

[15] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus regni Croatie, Dalmatie et Slavonie*, sv. XIV, Zagreb 1916, str. 388.

Iz toga slijedi, da je naš Pavao tada jedini Pavao de Paulo u Zadru, te da mu nije ni bilo potrebno u svojoj denominaciji isticati očevo ime, kako bi se razlikovao od nekog drugog.

Kao prilog ovom radu ovdje objavljujemo nekoliko notarskih isprava, koje se čuvaju u Historijskom arhivu u Zadru u fondu spisa zadarskih bilježnika, a koji bolje osvjetljavaju Pavlov obiteljski život. To su:

1. Oporuka Magdalene de Qualis od 6. siječnja 1353. godine (Spisi zadarskog bilježnika Andrije de Canterio, b. I, fasc. 2, fol. 16'-17).

2. Ženidbeni ugovor Pavlove kćerke Micheline od 7. svibnja 1398. godine (Spisi zadarskog bilježnika Artikucija pok. Dominika de Riuignano, b. II, fasc. VII, fol. 38'-39).

3. Priznanicu za Michelinin miraz od 21. travnja 1399. godine (isti bilježnik, b. II, fasc. VII, fol. 97).

4. Oporuka Pavla Marinovog de Paulo od 15. ožujka 1416. godine (Spisi zadarskog bilježnika Teodora de Prandino, b. VI, fasc. 1, fol. 197-198).

5. Transliteracija jedinog većeg teksta koji je sigurno pisan Pavlovom rukom. Osim njega sačuvano je jedino nekoliko njegovih potpisa. To je pripis od 5. lipnja 1372. inventaru, koji je Pavao primio u svojstvu prokuratora zadarske komune (Spisi zadarskih bilježnika, Magnifica comunita di Zara, b. 1, br. 33).

PRILOZI

1. Testamentum domine Magdalene de Quale[16]

Die sexto mensis Ianuarii.

Cum morte nil sit certius et vita nichil incertius et dies mortis ab omnibus ignoretur, idcirco domina Magdalena, filia quondam ser Iohannis de Quale et relicta olim Marini Pauli Vithi de Paulo sana per gratiam Yesu Christi mente et sensu licet languens corpore, suarum rerum et bonorum omnium disposicionem per presentem nuncupatum testamentum in hunc modum facere procurauit. Inprimis quidem suos commissarios et huius testamenti executores constituit atque ordinauit dominam Dessam sororem suam et Paulum filium ipsius domine Magdalene testatricis ac Filipam etiam filiam eiusdem domine Magdalene, presentes et hanc commissariam sponte suscipientes, ut secundum quod hic inferius in hoc suo testamento ordinat, darique iubet, sic ipsi sui commissarii post mortem suam debeant

[16] Na početku priloga navoditi ćemo originalne marginalne zabilježbe.

in omnibus adimplere. Item uoluit et disposuit, quod si aliqui uel aliquis ex eis commissariis premorirentur, possit inter quilibet ipsorum alium et alios sibi substituere commissarium et huius testamenti executorem in eius ultima voluntate. Item reliquid de dotibus suis pro anima sua libras centum paruorum. Item reliquid pro anima sua illas libras quinquaginta paruorum, quas ipsa habere debet super bonis quondam domine Staxie, relicte olim Iohannis Qualis, per vnam sententiam latam per predictum dominum comitem et capitaneum de quibus mandauit dari conuentui fratrum predicatorum ecclesie sancti Marchi de Iadra apud quam se elegit sepeliri libras decem grossorum. Item fieri mandauit siue celebrari mille missas. Item ex dicta summa reliquid conuentui fratrum minorum de Iadra libras decem paruorum. Item pro laborerio et reparatione ecclesie sancti Stephani de Iadra libras quinque paruorum. Item monasterio sancti Grisogoni de Iadra libras quinque paruorum. Item presbitero Luche sancte Anastasie suo patrino libras quinque paruorum. Item legauit conuentui monialium sancte Marie de Iadra libras sex paruorum de quibus fiat una corona argenti figure sancte Marie in ecclesia earundem monialium sancte Marie. Item legauit quilibet moniali existenti in Iadra libras xparuorum pro quolibet earum pro psalterio dicendo pro anima sua. Item iure legati reliquid Marchete nepti sue et filie dicte domine Desse solidos viginti denariorum grossorum venetorum. Ressiduum (!) uero ex dicta summa pro anima relicta expendi et distribui mandauit arbitrio commissariorum suprascriptorum inter pauperes Christi et ecclesias et ospitalia (!) et alia opera pietatis. Item legauit pro anime sue remedio dicto conuentui fratrum predicatorum sancti Marchi de Iadra omni anno usque in perpetuum ducatos duos, de quibus fiat refectio fratribus dicti conuentus semel anno quocunque in die sui aniuersarii pro quibus duobus ducatis debeat et teneat totus conuentus ipsorum fratrum omni anno facere seu celebrare diuinum offitium in die sui aniuersarii pro anima sua. Insuper reliquid et legauit nomine iustitionis Filipe filie sue de aliis suis bonis libras ducentas paruorum de quibus uoluit eam esse contenta. Item instituit eius heredem Prodizam, eius filiam et uxor Petri in libris centum denariorum paruorum venetorum in quibus iussit fore contenta. In omnibus autem aliis bonis suis mobilibus et immobilibus, iuribus et actionibus tam presentibus quam futuris Paulum filium et commissarium suum suprascriptum necnon Stephanum etiam suum filium sibi equalis portionibus heredes instituit. Et si quis ipsorum duorum filiorum suorum, videlicet Stephani et Pauli, decessit sine prole uel ante etatem legitimam aut intestatus suprauiuentem premortuo heredem substituit. Item si ambo dicti filii sui non extantibus uel remanentibus aliquibus ex eis filiis decesserit, eo causa uoluit quod de quatuor partibus omnium bonorum que tunc relinquentur a dictis filiis suis tres partes eorum bono-

rum perueniant in dictas Prodiza et Filipa, filias suas et de reliqua quarta parte dicta domina Dessa, soror sua et commissaria habeat libras quinquaginta paruorum pro anima sua, et residuum distribuator arbitrio suorum commissariorum inter pauperes Christi. Item quod si dictus Paulus nolet ad unum panem et unum vinum uiuere comuniter simul cum dicto Stephano fratre suo in una eadem domo, quod possit ipse Paulus accipere suam portionem hereditatis predicte bonorum sibi spectantium, quando idem Paulus erit etatis annorum vigintiquinque et non ante, tum possit ipse Paulus percipere et habere, usufructare bonorum omnium partis sue ad uiuendum, prout et secundum quod aliis suis commissariis conuenientem uidebitur expedire. Preterea dictis suis commissariis et substitoribus ab eis et a quolibet eorum dedit et concessit plenissimam virtutem et omnimodam potestatem post mortem suam dictam suam commissariam et omnia sua bona mobilia et immobilia intromitendi et administrandi in omnibus et per omnia, ut in hoc suo ordinauit testamento. Et si pro predictis uel aliquo predictorum opus fuerit ingrediendi, interpelandi aduocatus, interdicta et precepta tolendi, placitandi, respondendi, legem petendi, sentenciam audiendi et prosequendi et ab eis et a quolibet grauamine apelandi et executiendi omnia sua bona et auere a cunctis suis debitoribus personis quibuscumque, ubicumque et apud quecumque ea uel ex eis inueniri poterant cum carta et sine carta, per curiam et extra curiam et ad omnia sua negotia tractanda et exercenda specialiter et generaliter, securitatis et carte necessitatis et iuramenta in anima sua ac quicquid inde opus fuerit fatiendi sicut ipsemet uiuens faceret et facere posset et deberet si uiuens personaliter interesse necnon etiam dans ac tribuens eis super omnibus et singulis supradictis, qualem mandatum cum libera administracione. Itaque predicta omnia et singula dispositionem sue ultime uoluntatis aseruit esse uelle, quam ut testamentum et testamenti iure ualere mandauit et uoluit, quod si aliqua debita presentia uel futura testamenti iure non dantur et ipsam et omnia et singula que in ea continentur ab omni herede, successore et commissario suo inuiolabiliter obseruari et adimpleri. Actum in ciuitate Iadre in domo habitationis dicte domine Magdalene testatricis presentibus Iohanne quondam Francischi de Varicassis et Nicholao filio quondam Pribi ambobus ciuibus et habitatoribus Iadre testibus notis et ydoneis ad predicta habitis, uocatis et rogatis.

2. MCCCLXXXXVIII, Indictione VI[a]

Die VII[o] mensis maii Iadre in contrata sancti Viti in domo infrascripti ser Pauli de Paulo presentibus domino presbitero Marco Bogdani uocato Chergniza canonico Traguriensi, ser Marco Petri Cipci de Tragurio, ser Andrea Nicole de Griso-

gonis nobili ciue Iadre et Iacobo barberio quondam Titondi de Tinino habitatoribus Iadre testibus et aliis.

Ser Paulus quondam ser Marini de Paulo nobilis ciuis Iadre ex parte vna et ser Mateus Petri Iosep de Cegis nobilis ciuis Tragurii procurator et procuratorio nomine ser Osi Zore de Tragurio etiam nobilis ciuis habens speciale mandatum ad infrascripta et alia facienda vt legitur publico procurationis instrumento scripto manu ser Francisci Lutii domini Andree de Sancto Genesio publici imperiali auctoritate notarii et iurati ciuitatis Tragurii sub anno domini a natiuitate MCCCLXXXXVIII°, indictione sexta, die vltimo mensis aprilis recommendato patentibus litteris dominorum Matei Miccalis rectoris et iudicum ciuitatis Tragurii datis ibidem dicto ser O(si) mensis maii, millesimo et indictione proxime suprascriptis ipsius comunis Tragurii sigilo solito sigilatis, a me Articutio notario infrascripto visis et lectis per totam parte (!) ex altera ad pacta infrascripta et conuentiones inter se et ad inuicem quibus supra nominibus convenerunt. Videlicet quod dictus ser Paulus promisit et se obligauit eidem ser Mateo quo supra procuratorio nomine stipulanti dare et tradere supradicto Ose de Tragurio et ipse ser Mateus quo supra, nomine et nomine ipsius ser Osi recipiat dominam Michelinam eiusdem ser Pauli filiam in sponsam et futuram uxorem ipsius ser Osi uxorem saturorum canonum instituit. Et dare ac assignare eidem ser Oso seu in dote et pro dote ipsius domine Micheline ducatos trecentos auri iuxta terminis, moris et rebus infrascriptis, videlicet ducatos centum quinquaginta auri in perlis, auro, argentaria, panis et aliis rebus mobilibus de comuni uoluntate partium extimandis et ducatos quinquaginta auri quandocumque idem ser Osus dictam dominam Michelinam sponsam et uxorem suam transducere uoluerit ad domum suam. Et reliquos ducatos centum auri pro integra solucione dicte dotis in duobus annis computandis a die quo ipsam dominam Michelinam uxorem suam transduxerit ad domum suam, videlicet anno singulo dictorum duorum annorum ducatos quinquaginta auri. Et ex aduerso idem ser Mateus quo supra nomine promisit ipsi ser Paulo quod dictus ser Osus desponsavit et in suam sponsam et uxorem legitimam recipiat secundum statuta et ordinamenta sacrosancte Romane ac universalis ecclesie. Et quod ipse ser Osus ipsi ser Paulo stipulanti nomine dicte domine Micheline faciet instrumentum dotale de dictis trecentis ducatis auri iuxta morem ciuitatis Iadre cum obligacione omnium suorum bonorum. Et quod ipse ser Osus faciet quod dicta domina Michelina cum fuerit transducta per eum faciet ipsi ser Paulo restitutionem generalem de omnibus et singulis bonis paternis et maternis spectantibus et quoquo modo spectaturis et que spectare possent ipsi domine Micheline. Que omnia supradicta dicte partes quibus supra nominibus promiserunt sibi inuicem attendere sub pena ducatorum

centum auri hinc inde scripta et promissa quibus supra nominibus et receptis etc. et obligacione hinc inde omnium bonorum dictorum ser Pauli et ser Osi mobilibus et immobilibus etc. Et pena soluta uel non etc. ad plenum. Et uoluerunt de predictis facere duo publica et consimilia instrumenta etc. Quam dominam Michelinam idem ser Matheus quo supra procuratorio nomine ibidem et presenti desponsauit in presentia dictorum testium et mei notarii etc.

Ego Gabriel de Nosdrogna iudex examinator manum missi. Positum in libro ordinario notariorum et ideo cassellatum.

3. MCCCLXXXXVIIII°, indictione VII[a]

Die XXI° mensis Aprilis Iadre in cancellaria inferiori palatii comitatus. Presentibus domino presbitero Mateo plebano ecclesie sancti Stefani de Iadra et ser Vanne quondam Bernardi de Firmo iurato notario Iadre testibus et aliis.

Ser Osus quondam ser Zori nobilis ciuis Tragurii fuit confessus se habuisse a ser Paulo quondam ser Marini de Paulo nobile ciue Iadre dante et soluente in dote, pro dote et dotis nomine domine Michiline filie sue necnon sponse et future uxoris ipsius ser Osi ducatos trecentos auri in auro, in denariis, perlis, auro, argentarie et aliis rebus mobilibus extimatis de comuni partium uoluntate. Renuntians etc. Quam predictam quantitatem ut premittitur in dotem datam idem ser Osus promisit ipsi ser Paulo stipulanti iure et nomine dicte domine Michiline filie sue conseruare et non malignare uel aliqualiter defraudare et dare, reddere et restituere ipsi domine Michiline seu eius heredibus et successoribus aut cui ius et causas dederit in omnem euentum dotis restituende. Sub pena quarti et obligacione omnium suorum bonorum etc.

Ego Gregorius de Zadulinis.

Dictis die, loco et testibus.

Cum supradictus ser Osus fuerit confessus se habuisse a supradicto ser Paulo dante in dote, pro dote et dotis nomine supradicte domine Michiline ducatos trecentos auri in auro vt patet dotali instrumento proxime suprascripto idem ser Paulus recognouit se dare restare eidem ser Oso de dicta dote ducatos centum auri non obstante confessione supradicta usque ad duos annos proxime uenturis videlicet anno singulo dictorum duarum annorum ducatos quinquaginta auri iuxta factum pactorum alliorum inter eos factorum die septimo mensis maii millesimo trecentesimo nonagesimo octavo. Sub pena quarti et obligacione omnium suorum bonorum etc. Ego Gregorius de Zadulinis.

4. Testamentum ser Pauli de Paulo nobilis civis Iadre

In Christi nomine. Amen. Anno ab incarnacione eiusdem millesimo quadrigentesimo quinto decimo, indictione nona, die decimo nono mensis marcii. Tempore illustris principis et excelsis domini nostri domini Thome Mocenigo dei gratia incliti ducis veneciarum etc. nec non magnifici et potentis viri domini Iohannis Lauredano honorabilis comitis ciuitatis Iadre. Cum nichil sit certius morte et nichil incertius hora mortis, idcirco ser Paulus de Paulo nobilis civis Iadre sanus per Dei gratiam mente, sensu et intellectu ac corpore licet sit firmo confectus predicta considerans nolens intestatuts decedere suam vltimam voluntatem et disposicionem omnium suorum bonorum per hoc suum presens vltimum nuncupatum testamentum sine scriptis in hunc modum facere procurauit. In primis namque suas fideicommissarias et huius sue vltime voluntatis et dispositionis executores instituit et esse voluit dominam Grubullam eius uxorem et dominam Michilinam eius filiam dans et concedens dictis suis commissariis plenum et liberum arbitrium et potestatem dictam suam commissariam et omnia eius bona apprehendendi, regendi, gubernandi, deffendendi, petendi et exigendi in iudicio et extra ac intrandi in manibus ipsius testatoris et generaliter omnia alia et singula dicendi et faciendi que ipsemet testator dicere et facere posset si uiuens esset et que quilibet veri et legitimi commissarii alicuius persone dicere et facere posint et possent. Item voluit corpus suum sepelliri apud ecclesiam sancte Marie monialium de Iadra. Item voluit celebrari missas quadraginta sancti Gregorii quando corpus suum tradetur sepulture in dicta ecclesia sancte Marie pro anima sua. Item legauit Draghe seruicialis sue libras quinquaginta paruorum quando ibi ad maritum pro anima sua. Item legauit Margarite filie Milliçe, olim sue seruicialis, libras quinquaginta paruorum quando ibit ad maritum et si decederet antequam iret ad maritum voluit dictas libras quinquaginta reuerti in infrascriptos suos heredes. Item voluit et ordinauit quod suprascripta domina Grubulla eius uxor possit et valeat habere, tenere, gaudere et usufructare domum unam ipsius testatoris in qua ad presens habitat Meneghellus pictor in vita sua tantum ipsa viduante et remanente dote sua in eius commissaria et hereditate. Item voluit et ordinavit quod dicta domina Grubulla eius uxor habeat, teneat, gaudeant et usufructet omni anno dum vixerit et viduauerit et dimiterit dotem suam in dicta eius commissaria et hereditete duas partes omnium et singulorum introitum, fructuum et prouentuum omnium suarum possessionum ipsius testatoris. Et relinqua tercia pars dictorum introitum, fructuum et prouentuum sit et esse debeat dicte domine Micheline filie et heredis ipsius testatoris. Item voluit et ordinavit quod dicta domina Grubulla eius uxor possit et

valeat in morte sua relinquere et disponere libras ducentas parvorum de bonis ipsius testatoris prout sibi placuerit. Item legavit monasterio sancte Marie monialium de Iadra unam suam cortinam de sindone ponenda circumcirca dictam ecclesiam diebus festivis in qua sunt XXXVIII binde. Item voluit et oridinavit quod post mortem dicte domine Grubulle dentur libras centum parvorum Clare filie ser Pauli de Canaruto pro anima sua pro una pellanda. In omnibus autem suis bonis mobilibus et immobilibus iuribus quoque et actionibus presentibus et futuris suam heredem universalem instituit et esse voluit suprascriptam dominam Michelinam eius filiam et decedente dicta domina Michelina suos heredes substituit omnes filios dicte domine Micheline tunc temporis superuiuentes et hanc voluit esse suam ultimam voluntatem et suum ultimum testamentum. Et quod valeat et teneat iure testamenti et ultime voluntatis. Et si iure testamenti et ultime voluntatis valere et tenere non posset quod valeat et teneat iure codicillorum. Et si iure codicillorum valere et tenere non posset quod valeat et teneat omnibus modo, via, iure, usu et forma quibus melius valere et tenere potest et posset aliquo iuris ordine pretermisso non obstante. Actum Iadre in domo ipsius testatoris presentibus Simone Baracanich et magistro Butcho Ivanovich calligario civibus Iadre testibus ad hoc convocatis et rogatis.

Ser Donatus de Fanfogna iudex examinator huic testamento se subscripsit.

5.

Millesimo trecentesimo septuagesimo secundo, indictione decima, die quinto mensis iunii. Presentatus fuit hoc inuentarium michi Paulo de Paulo procuratori comunis Iadre per ser Matheum de Fanfogna et ser Damianum de Ziprianis asserentes se commissarii olim domine Dobre relicte Iohannis de Varicassis et coram dominis Crescio de Ziualellis, Micha de Roxa rectoribus Iadre et ser Zanino de Calcina iudice examinatore subrogato loco ser Damianis (!) predicti tertii rectoris.

DAMIR KARBIĆ – LOVORKA ČORALIĆ

PRILOZI ZA ŽIVOTOPIS PAVLA DE PAULO

SAŽETAK

Jedan od najvažnijih izvora za proučavanje srednjovjekovne povijesti Zadra i Dalmacije (poglavito za razdoblje kraja XIV. i početka XV. st.) je "Memoriale" zadarskog plemića Pavla de Paulo te su njegovi podaci često korišteni u historiografiji. Unatoč tome osoba samoga pisca ostala je gotovo potpuno nepoznata. Autori na osnovi izvornih vrela iz Povijesnoga arhiva u Zadru donose nove podatke iz Pavlova životopisa te upozoravaju na neke

netočnosti u dosadašnjim interpretacijama njegovog rodoslovlja i životopisa (izdaja Pavlovog oca Marina, sporno postojanje dvojice Pavla de Paulo). Kao prilozi radu objavljuju se transliteracije pet notarskih dokumenata među kojima najvećeg sačuvanog teksta pisanog Pavlovom rukom (pripis jednom inventaru od 5. lipnja 1372. godine).

CONTRIBUTIONS TO THE BIOGRAPHY OF PAVAO DE PAULO

ABSTRACT

"Memoriale", written by Pavao de Paulo – the patrician from Zadar, is one of the most important sources for the study of medieval history of Zadar and Dalmatia (especially regarding the period from the end of the 14th and begining of the 15th century) and his data were frequently and widely utilized in historiography. However, the author himself has remained almost completely unknown. New contributions to his biography are based on original sources that can be found in the Zadar Historical Archive. The authors of these contributions point at certain misinterpretations that have prevailed till now and refer to his family tree and his biography (i.e. betrayal of his father Marin, ambivalent existence of two Pavao de Paulo)

The Appendix contains transliterations of five notary documents among which of the greatest preserved text written by Pavao himself – an annotation to the inventory dated 5 June 1372.

MIROSLAV KURELAC

HRVATSKI PROTUTURSKI PISCI XV. STOLJEĆA

U ovom radu obuhvaćeni su značajniji pisci 15. stoljeća čija se djela odnose na tursku prisutnost u hrvatskim zemljama, govore o njihovim prodorima, osvajanjima teritorija, taktici ratovanja, strukturi vojske i taktici vladanja. Pisci o kojima je ovdje riječ, odabrani su kao predstavnici određenih idjeno-političkih koncepcija i literarnih vrsta. To su: Ivan Vitez od Sredne (1405.-1472.), pisac brojnih govora i pisama protuturske tematike; Nikola Modruški (1427.-1480.), autor povijesnih, eklezioloških i filozofsko-refleksivnih djela; Andrija Jamometić (1420.-1484.) konciliarista, pisac protupapinskih polemičkih spisa i pamfleta; Koriolan Ćipiko (Čipković) (1425.-1493.), pisac protuturskih ratnih memoara; Juraj Divnić (1450.-1530.) autor poslanice papi Aleksandru VI o bitci na Krbavskom polju, branitelj glagoljice; Juraj Šišgorić (1420.-1509.) autor zbirke pjesama protuturskog sadržaja; Ivan Česmički - Janus Pannonius (1434.-1472.), pjesnik, pisac suptilnih pjesama i duhovitih epigrama, orator; Toma de Brenthe pisac poslanice papi zagrebački biskup, koji u Rim javlja o turskoj opasnosti koja prijeti Hrvatskoj.

Spomenuti pisci živo su sudjelovali u značajnim političkim, diplomatskim i kulturnim zbivanjima svog doba. Bili su nositelji određenih ideja rane renesanse i humanizma, promicatelji umjetnosti i kulture, zagovaratelji novog društvenog, državnog i crkvenog uređenja. U isto su vrijeme osobno sudjelovali u borbama s Turcima, vojnim pohodima i bitkama iskusivši svu gorčinu ratnih sukoba, pa i tegobu zarobljeništva i tamnice.

Što se tiče vrste i sadržaja djela ovih pisaca tipični su humanistički radovi s političkim, kulturno-historijskim i literarnim pretenzijama. Njihov sadržaj se u toku stoljeća mijenja ovisno o toku turskih prodiranja i osvajanja teritorija. U nekim djelima tek se upozorava na tursku opasnost koja nadolazi, govori o sudbini Bi-

zanta, Grčke i Istočne Crkve, izlaže se tjeskoba i strah pred posljedicama sve opasnijih turskih nadiranja, traži se pomoć na Zapadu, apelira na duhovne i kulturne vrednote koje su bitno ugrožene. U drugim djelima opisuje se sama borba s Turcima, opsade gradova, pljačkanja, odvođenje stanovništva u ropstvo, okrutnosti i nasilja. Pred kraj stoljeća javljaju se opisi ustrojstva turske vojske i državnog uređenja, opisi običaja i načina života Turaka, te opisi krajeva pod turskom vlašću, pri čemu dolazi do izražaja geografski, povijesni i umjetnički humanistički interes konkretno za antiku antičke spomenike, krajeva koje su Turci osvojili. U nekim djelima spomenutih pisaca ispituju se uzroci poraza i razlozi slabosti ugroženih ili pokorenih zemalja, predlaže se strategija borbe, diplomatske akcije; poziva se na stvaranje jedinstvenog protuturskog fronta, upućuju riječi ohrabrenja protuturskim akcijama ili se izražava rezignacija i bespomoćnost pred jačim i brojnijim neprijateljem kraj pasivnosti europskih saveznika.

U djelima ovih pisaca dolazi često do izražaja obrazovanje stečeno na europskim učilištima povezano sa iskustvom stečenim u domovini gdje su se spajali utjecaji kulturne ekumene Istoka i Zapada. Širokih obzora, povezani osobno ili pismeno s uglednim osobinama istočne i zapadne Europe, ovi pisci imali su što reći onovremenoj ugroženoj i uznemirenoj, često razjedinjenoj Europi.

Središnja osoba našeg petnaestog stoljeća svakako je Ivan VITEZ od Sredne.[1] Rodio se 1405. u Sredni u kraju između rijeka Drave i Save. Otac mu je bio tajnik Ivana Hunjadija, gubernatora ugarsko-hrvatskog kraljevstva. Nakon studija u Beču, Padovi, i Bolonji obavljao je u Zagrebu službu kanonika – kustosa zagrebačke biskupije. Značajan utjecaj izvršio je na Viteza boravak na slavnim učilištima Europe, posebno Italije, kolijevke humanizma i renesanse u to doba. Bio je učenik, sljedbenik i prijatelj Petra Pavla Vergerija (Pier Paolo Vergerio), umro 1444; bio je zadojen idealima "kreposti" i "časti" (virtus et honor) u duhu humanističkog idejnog gibanja "Devotio moderna". Prijatelji su mu bili Enea Silvije Piccolomini, Guarino Veronensis, Galeotus Martius, kardinal Joannes Bessarion, Argiropulos, Podechaterus i brojni drugi čuveni humanisti petnaestog stoljeća.

Za naše pitanje od interesa je i posebno važno, upozoriti na sredinu iz koje je potekao. Zagreb je u to vrijeme bio značajno središte na relaciji Venecija – Beč – Budim – Požun – Prag – Krakov. Ovdje su se ukrštavali putovi, vodila trgovina, održavali sajmovi.[2] Iz političkih, trgovačkih i strateških razloga boravio je u Zagrebu stalni predstavnik (poslanik) Venecije, koji je redovito izvještavao o zbivanjima

---

[1] V. Fraknoi, Vitez Janos varadi püspök éléte, Budapest 1871; Idem, Vitéz Janos esztegromi érsek éléte, Budapest 1879; M. Kurelac, Kulturna i znanstvena djelatnost Ivana Viteza od Sredne, Zbornik Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU, vol. 12, Zagreb 1982, pp. 21-54.

u Hrvatskoj i Bosni. Zagreb je kao staro biskupsko središte (od 1094.) bio i određeno kulturno središte.[3] Brojni liturgijski, crkveni i profani rukopisi donijeti su u Zagreb pretežno iz Francuske u 13. i 14. stoljeću, a u znatnom broju pristizali su iluminirani kodeksi iz Italije. U Firenci, Padovi, Bolonji, Loretu, redovito su boravili na studiju zagrebački pitomci, bogoslovi, kanonici i druge crkvene osobe. Tom prilikom prepisivali su razne kodekse crkvenog i profanog sadržaja. Uz brojna djela duhovnog sadržaja bila su tu prirodoznanstvena djela i djela medicinskog sadržaja. U zagrebačkoj biskupskoj knjižnici nalazio se u to doba značajan rukopisni kodeks s djelima Guarina Veronensisa, Poggia Bracciolinija, Laurentia Valle, Francesca Philelpha, Leonarda Aretina i drugih.[4] Poznato je, da je zagrebački biskup Thoma de Brenthe (1454.-1464.) bio veliki ljubitelj knjiga i da je papi Piju II darovao kaligrafski ukrašenu spomenicu u kojoj upozorava na opasnost koja prijeti od Turaka i predlaže obranu, poziva kršćanske zemlje u pomoć, apelirajući na njihovo jedinstvo i autoritet Svete Stolice.[5]

Od prepisivača pravnopovijesnih djela treba spomenuti Blaža iz Moravče (Blasius de Morawcha) i Martina Gradenu Vitezove suvremenike. Vitez se kao kanonik kustos brinuo za biskupsku biblioteku, njome se služio i cijeloga života ostao usko povezan sa Zagrebom, te mu je kasnije, kad je napustio Zagreb povjerena funkcija protektora zagrebačke biskupije.[6]

Vitez se naime nije dugo zadržao u Zagrebu. Uskoro je postao notar na dvoru kralja Sigismunda u Budimu, a zatim odgojitelj sinova Janka Hunjadija: Ladislava

---

[2] Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae, metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae, ed. J. Bapt. Tkalčić, voll. II-XI, Zagabriae 1894-1905; I. Tkalčić, O staroj zagrebačkoj trgovini, Rad JAZU, 176, Zagreb 1909, pp. 177-238; Z. Teke, Rapporti commerciali tra Ungheria e Venezia nel secolo XV, Studia humanitatis, vol. 2, Budapest 1975, pp. 143-152.

[3] N. Klaić, Povijest Zagreba, Zagreb 1982, pp. 224-227.

[4] J. Csontosi, A Zagrabi érseki és egytemi konyvtarak kéziratai, Magyar Könyvszemle, 10/ 1885, Budapest 1886, pp. 92-127; I. Tkalčić, Monumenta historica lib. reg. civitatis Zagrabiae. - Inventaria, vol. 11, Zagreb 1905, pp. 125-181; D. Kniewald, Zagrebački liturgijski kodeksi XI-XV st., Croatia Sacra, br. 10, Zagreb 1940, pp. 1-129; Idem, Iluminacija i notacija zagrebačkih liturgijskih rukopisa, Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga 279, Zagreb 1944, pp. 5-108; M. Markov, Metropolitanska knjižnica, Kulturno poviestni zbornik zagrebačke nadbiskupije, vol. I, Zagreb 1944, pp. 493-504; Idem, Katalog metropolitanskih riedkosti, ibidem, pp. 505-550; L. Thaler, Sredovječni medicinski rukopisi zagrebačke stolne crkve, ibidem, pp. 573-596; A. Lukinović, Najstariji sačuvani imovnik zagrebačke katedrale, Croatica Christiana periodica, br. 9, God. VI, Zagreb 1982, pp. 66-89.

[5] Oratio R. Patris Domini Thomae de De Brenthe episcopi Zagrabiensis ad Sanctissimum Dominum nostrum Pium II, - Ms. Bibliotheque Nationale, Paris, Cod. lat. 7844. Cf. J. Buturac, Zagrebački biskupi i nadbiskupi 1094 - 1944, Kulturno poviestni Zbornik zagrebačke nadbiskupije, vol. I, Zagreb 1944, p. 40; E. Hoffmann, Régi magyar bibliofilek, Budapest 1929, pp. 107-109.

[6] "Archiepiscopum etiam Strigoniensem Joannem Vitezium anno 1465 subnomine Gubernatoris et Protectoris Ecclesiae Zagrebiensis invenimus" v. ap. B. A. Kercselich, Historiarum cathedralis Ecclesia Zagrabiensis, pars primae Tomus I, Zagrabiae (1770), p. 179; I. Tkalčić, Isprave XV vieka iz "crvene knjige" zagrebačkog kaptola, Starine JAZU, vol. 11, pp. 32-33.

i Matije (Matije Korvina) u Sibinju u Transilvaniji. Postao je pristaša Hunjadijeve stranke i živo se angažirao u protuturskim diplomatskim i vojnim pothvatima. Poslije katastrofalne za kršćansku vojsku, bitke kod Varne, postao je biskup Velikog Varadina (danas Oradea u Rumunjskoj) gdje je okupljao oko sebe niz znanstvenika humanista iz raznih zemalja Europe, iz Grčke, posebno izbjeglice iz Carigrada, a veliko prijateljstvo vezalo ga je s poljskim i češkim humanistima.[7] Slijedeći politiku Hunjadija intenzivno se posvetio državničkim poslovima. U više navrata sudjelovao je u državnim pregovorima koji su se vodili s carem Fridrihom III. Habsburgom u Beču i Bečkom Novom Mjestu, u vezi s pokretanjem protuturskog fronta. U jeku građanskog rata između hunjadijevih i celjskih, a poslije smrti Ivana (Janoša) Hunjadija i Ulrika Celjskog, bio je (bio je sudionik borbe za Beograd) zarobljen je i zatočen u tamnici u Budimu. Iz tamnice ga je izbavio sam Enea Silvije Piccolomini, tada papin legat. Došavši u Prag sklopio je prijateljstvo s češkim kraljem J. Podjebradskim, uspio je izbaviti mladog Matiju Korvina iz tamnice i organizirao je njegov izbor za kralja Ugarske 1458. S Matijom Korvinom sudjelovao je u ratnom pohodu u Bosni 1463.-64. Privrženik Matije Korvina, njegov odgajatelj i bliski suradnik Vitez je tada preuzeo, nagovorom Matijinim, vodeće državne funkcije u Ugarskoj, postavši vrhovni kancelar kraljevstva. 1465. organizirao je svečanu krunidbu Matije u Stolnom Biogradu krunom sv. Stjepana, jedinom valjanom u Ugarskom kraljevstvu. Vitez je tu krunu otkupio od cara Fridriha III. u čijem se je posjedu neko vrijeme nalazila. Ta kruna podigla je ugled Matiji i dio plemstva koje je pružalo otpor hunjadijevima pristao je uz Matiju, među njima i ugledni Stjepan Frankopan. Ivan Vitez uskoro je, postavljen za ostrogonskog nadbiskupa, primasa Ugarske i po potrebi kraljev zamjenik.

U teškim, izvanredno složenim unutarnjopolitičkim i vanjskopolitičkim ratnim prilikama u kojima su se našle hrvatske zemlje sredinom XV. stoljeća, Ivan Vitez se zalagao za njegovanje znanosti i kulture. Njegov dvor prvo u Velikom Varadinu a kasnije u Ostrogonu postaje jednim od žarišta književnog i umjetničkog života i znanstvenih nastojanja rane renesanse u srednjoj Europi.[8] Slavna biblioteka iluminiranih kodeksa i astronomski opservatorij, privukli su mnoge učene humaniste i književnike Europe. Suvremenik Vitezov firentinac Vespasiano Bisticci za

---

[7] Z. Nagy, Ricerche cosmologiche nella corte umanistica di Giovanni Vitez, Studia humanitatis, vol. 2, Budapest 1975, pp. 65-93. M. Kurelac, o.c.

[8] "Erant ibi (u Varadinu, n.aut.) eodem tempore duo viri eruditissimi, Paulus Vergerius et Philipus Podocatherus, quorum ob diversam necessitatem ille Italia, iste Cypro relicta, contulerunt se ad eundem Episcopum, velut ad confugium bonorum omnium ac literarum asylum, quoties calamitas aliqua ingruisset. His studia et morum similitudo facile Gregorio (Sanocense n.aut.) coniunxit valuitque ad conciliandam amicitiam in tanta nationum diversitate..." Philippo Callimacho Buonacorsi, De vita et moribus Gregorii Sanocensis, ed. J. Abel, Analecta ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia, Budapest - Lipsiae, 1880, pp. 163-164; M. Kurelac, o.c., pp. 25-26.

Viteza kaže u djelu "Vita degli uomini illustri del Secolo XV": "Messer Giovanni fu arcivescovo di Strigonia, fu di nazione schiava, fu dotissimo uomo di tutte sette arti liberali, e grandissimo teologo... Per i suoi laudabili portamenti e per la sua dottrina ed integrità di vita era fama della sua Signoria non solo per tutto quello Regno, ma per tutta Italia, e masssimo, in corte di Roma, era in grandissima reputazione."[9]

Vitez je kao humanista svu svoju sposobnost i govorničku vještinu stavio u službu kulturnog, znanstvenog ali i političkog djelovanja. Može se reći da je upravo on primjer kako mač i knjiga u rukama naših humanista postaju simbol vremena i prilika. Potresen ratnim razaranjima bitkama i odvođenjem naroda u ropstvo, Vitez se zalagao za ofenzivni rat protiv Turaka i za njihovo konačno istjerivanje iz Europe.

U pismu papi Nikoli V pisao je još 1448. godine: "restatque, ut non pro rippa Danubii stantes arceamus transitum hostis, sed ut lacius transmigratur transferaturque bellum, non ad gerendum modo, sed ad finiendum."[10]

Govori, poslanice i pisma Ivana Viteza pisani su izvrsnim klasičnim stilom, temeljeni na uzorima antike.[11] Od brojnih protuturskih Vitezovih govora ističe se onaj održan u Beču pred carom Fridrihom III Habsburgovcem. U njemu je Vitez opisao strahote ratovanja s Turcima i upozorio na opasnost koja prijeti ne samo obližnjim zemljama već cijeloj Europi. Vitez traži i očekuje od cara vojnu pomoć ne kao znak milosti nego kao obvezu savjesti. Upozoravajući na dotada uništenu kulturnu i crkvenu baštinu, u govoru održanom u Bečkom Novom Mjestu 1457. Vitez ovako opisuje propast Bizanta, istočnog carstva i Istočne crkve:

"Orientale Imperium abolim infesta diurnitate oppugnatum hostili tandem more, sociorum desidia et omnium Christianorum gravi infamia subversum est, ac tetri hostis calcaneo proculcatum. Orienstalis ecclesia, precipua olim fidei nostrae basis, in dispersionem acta, captive religionis conditionem deplorat. ..."

"Heu pietas, heu prisca fides! uzvikuje Vitez i zaključuje: "Ubi Christiana compassio, ubi gratitudo debita?"[12]

---

[9] V. Bistici, Vite degli uomini illustri del secolo XV. in, Spicilegium Romanu. J. Abel, o.c., pp. 221-222.

[10] Ioannis de Zredna, cancellariae regis Hungariae olim prothonotarii Epistolae in diversis negotiis statum publicum regni Hungariae concernantibus, ab anno Christi MCDXLV usque ad annum MCDLI etc. per Paulum Iwanich, dioeceseos Zagrabiensis presbyterum, altaris S. Pauli in ecclesia Waradiensi rectorem et caccelariae regiae olim notarium etc. - ed. J. G. Schwandtner, Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini, vol. II, Vindobonae 1741, pp. 52-54.

[11] O. Perić, Zbirka pisama Ivana Viteza od Sredne, Živa antika, God. XXIX, sv. 1, Skopje 1979, pp. 99-111.

[12] Ioannis Vitez de Zredna ep. Varadiensis in Hungaria, Orationes in causa expeditionis contra Turcas habitate item Aeneas Sylvii Epistolae ad eundem exaratae 1453-1457. ed. V. Fraknoi, Budapestini 1878, pp. 13-22; Iohannes Vitez de Zredna, Opera quae supersunt, Budapest 1980, pp. 255-269. ed. I. Boronkai.

Za svog biskupovanja u Velikom Varadinu Ivan Vitez bio je suočen s neposrednom blizinom turskog nadiranja i ratne opasnosti. U svom pismu papi u Rim piše: "Koliko smo stravičnih prizora pamtili gledajući toliko puta s naših zidina neprijateljske tabore, gledajući krovove u plamenu, plač, bježanje, tjeskobu svuda oko nas; pa onda opustošena polja tužne domove, tjelesa naše braće izložena neprijateljima, osramoćene povorke zarobljenika na njihovu putu u bijedu..."

Ovo Vitezovo ratno iskustvo nije više općenito, nego konkretno, neposredno. U tim prilikama Vitez je kao humanista svu svoju sposobnost i nadarenost, svoju govorničku vještinu stavio u službu političkog djelovanja. Kako je već spomenuto, a to je za Viteza karakteristično, da se u svakoj prilici zalagao za ofanzivni rat protiv Turaka i u tom smislu pisao je pisma i poslanice, držao govore. Kraj svega toga zalagao se za njegovanje kulture o čemu je već bilo riječi tj. da mač i knjiga u rukama naših humanista postaju znak vremena. I rječju, a pogotovo djelom opovrgao je staru uzrečicu "Inter arma silent musae". Političke koncepcije Ivana Viteza posebno su pitanje. Vitez se zalaže za ograničenu vlast monarha, neku vrstu ustavne monarhije koju je zagovarao zajedno sa skupinom humanista. Posebno je to došlo do izražaja u njegovim vezama s Jurjem Podjebradskim i skupinom francuskih i talijanskih humanista koji su planirali neku vrstu kršćanske zajednice država, poput "lige naroda", protivne apsolutnoj vlasti vladara. Jedino ovako ujedinjena Europa imala je šansu da se odupre turskim prodorima i osvajanjima. Vitez je okupljao istomišljenike kako u Velikom Varadinu, tako u Ostrogonu, a kasnije u Požunu (Bratislavi) gdje je osnovao sveučilište.

Uz Ivana Viteza karakterističan je lik Nikole Modruškog (Kotorskog).[13] Humanista, suvremenik Ivana Viteza, bio je sudionik u istim povijesnim zbivanjima. Rođen u Majinama kod Kotora 1427. umro je u Rimu 1480. Opat samostana sv. Lucije u Baškoj na Krku, povezan s Frankopanima, postao je brzo biskup senjski i modruški. Bio je poslanik na dvoru bosanskog kralja Stjepana Tomaševića u doba pada Bosne pod Turke 1464., prisutan čak kod pogibije kralja. Po odlasku iz Bosne obavljao je diplomatsku službu kao papinski legat na dvoru kralja Matije Korvina u Budimu, ali je pao u nemilost kraljevu i morao je otići u Italiju. Po odlasku u Italiju 1466. postavljen je za jednog od zapovjednika papinske flote u sklopu ekspedicije dužda

---

[13] G. Mercati, Notizie varie sopra Niccolò Modrussiense, La Bibliofilia, XXVI, Firenze 1924-1925, pp. 165-179, 253-269, 289-299, 359-372; Studi e testi 79, Città del Vaticano 1937, pp. 205-267; M. Kurelac, Nikola Modruški, Enciklopedija Jugoslavije, sv. 6, Zagreb 1965, pp. 288-289; S. Hrkač, Nikola Modruški, Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, Br. 3-4, God. II, Zagreb 1976, pp. 145-156.

Petra Moceniga na Levant i Malu Aziju. U kasnijem razdoblju do smrti bio je guverner gradova Crkvene države; Spoleta, Viterba, Ascolija, Fana i Cesene.

Nikola je kraj velike diplomatske i crkvene djelatnosti i vrlo teških i složenih zadataka koji su mu bili povjereni, intenzivno sudjelovao u kulturnom i duhovnom životu u kontroverznim zbivanjima svog vremena i sredine bilo u Hrvatskoj, Ugarskoj ili Italiji. Bio je plodan humanistički pisac, teolog, filozof, čovjek široke kulture, posebno povezan s humanističkim krugom na čijem se čelu nalazio Ivan Vitez. Posjedovao je značajnu biblioteku rukopisa i inkunabula, jednu od najvećih privatnog karaktera za ono doba u Italiji. Istakao se i kao mecena književnika (F. Matturanzio) i prirodoznanstvenika (J. Müller-Regiomontanus, astronom).[14]

Vrativši se 1473. s pomorskog vojnog pohoda na Levant, Nikola boravi u Rimu u času smrti kardinala Petra Riarija nećaka pape Sixta IV (5. siječnja 1474). Izvrstan govornik, poznat u Rimu kao "princeps eloquentiae", dobio je u tom času dužnost da održi pogrebni govor sigurno u prisutnosti samog pape. Tu delikatnu dužnost obavio je Nikola vrlo vješto jer i papin nećak nije slovio kao moralna osoba dostojna visoke funkcije koju je obavljao. Govor Nikole Modruškog bio je dobro primljen i tiskan je 1474., i kasnije u nekoliko navrata. Ovaj govor predstavlja prvo tiskano djelo hrvatskog autora.

Nikola je kao guverner grada Spoleta od (1475. g.) bio vrlo obljubljen a isto tako kao guverner grada Todi (od 1476. g.). U jeku vojnih sukoba između papinske države i Firence ponovno je Nikola uključen u diplomatsku akciju. Tada boravi u Perugi kao papin legat i pomoćnik kardinala R. Riarija, te se susreće s čuvenim Lorenzom Medicijem. Pobjedu nad Firencom i okolnosti ovog sukoba Nikola je opisao u posebnom djelu. Poslije obavljenih dužnosti u Perugi i Firenci Nikola se vratio u Rim gdje je 1480. umro. Zadnje dane života boravio je u samostanu augustinaca kraj Porta Flaminija (danas Piazza del Popolo). Pokopan je u crkvi Santa Maria del Popolo, gdje mu je podignut i epitaf, koji u prijevodu glasi: "Slavnog Nikolu, koji je poznavao sve nauke, svaku snagu riječi, kako mala žara krije! – On je poslije tebe Jeronime zaslužio sigurno slavu! On je prvi nakon tebe čast i nada ilirske zemlje! Jel' umro ili živi – zlokobna suđenice? – Živi! Ne boje se male Modruše da ćeš im oteti njihov ponos!"

Pored nekoliko teoloških radova najznačanije i najinteresantnije djelo Nikole Modruškog nesumnjivo je "Defensio ecclesiasticae libertatis" napisano 1479.[15] Ono predstavlja tipičnu humanističku historiju sui temporis. U ovom djelu ima mnogo

---

[14] G. Mercati, o.c.; N. Žic, Knjižnica modruškog biskupa Nikole, Nastavni vjesnik, 41, Zagreb 1932/33, pp. 336-347.

[15] Biblioteca Ap. Vaticana, Cod. Vat. lat. 8092.

autobiografskih podataka, refleksija i sudova o vremenu i krajevima u kojem je živio i gdje je boravio. Opisuju se ovdje značajni događaji koji su se zbili u njegovo vrijeme na Balkanu i u Italiji; događaji u kojima je sam intenzivno sudjelovao s uspjehom i neuspjehom. Opisuje Nikola Modruški prodor Turaka u Bosnu, razlog rasapa kršćanske vojske, ulogu patarena (Modruški kaže "maniheja"), u presudnim događajima za bosansko kraljevstvo; opisuje pogibiju kralja Stjepana Tomaševića, a zatim svoju diplomatsku misiju kod kralja Matije Korvina. Govori osim toga, katkada vrlo detaljno o borbama s Turcima u sjevernoj Ugarskoj i Vlaškoj, a posebno se osvrće na pomorsku ekspediciju (vojnu) na Levantu. "Defensio ecclesiasticae libertatis" ne daje samo zorne opise povijesnih događaja, već je to djelo traktat u kojem autor izlaže svoje životne koncepcije i moralno-političke stavove u teškim prilikama u kojima se tada našla Europa, kršćanstvo, crkva, papinstvo i pojedini narodi, posebno kako kaže Nikola Modruški, "natio Illirica", gledajući ne samo na opasnosti izvana, kao što su prodori Turaka, već i na unutrašnje suprotnosti i moralnu dekadenciju vremena i sredina u kojima je boravio.[16] Tako je u svojim pismima, poslanicama i govorima oštro osuđivao razvratnost i nepotizam koji su vladali u Rimu, uzevši ipak u obranu papu Siksta IV. zbog njegovih protuturskih pothvata i posebno radi pomoći koju je papa pružao izbjeglicama, žrtvama turskih osvajanja, koji su u Rimu našli utočište i koje je papa novčano pomagao. (bosanska kraljica Katarina Kosača, despot Branković i dr.).[17] – Posebno je važan njegov spis "Navicula Petri" u kojem razmatra sudbinu Crkve i kršćana ugroženima od neprijatelja iznutra i izvana i nalazi utjehu u nadnaravnom, u pomoći odozgora. Nikoli Modruškom pripisuje se i pismo u obranu narodnog jezika u liturgiji i pisma glagoljice. U tom pismu Nikola uz bogatu argumentaciju ističe: "... ono ča je od

---

16) "Dum hec ita geruntur Turcus sollicitatus ab heresiarhis sectae Manicheorum, quibus male libentibus baptizatis Rex Bosnae, homines benefitiis honoribus demulcere cupiens, munitissimas quasque regni arces crediderat, universo Illirico, quod nunc Bosna cognominatur, per proditionem potitur, rege ipso Stephano capto et trucidato, regno autem eius maximis ruinis cladibusque affecto, quarum ego missus a pontifice non parva pars extiti, nam undeviginti meorum amissis ipse post maxima pericula incredibilesque labores divina potius quam humana ope servatus evasi." (Cod.Vat.lat. 8092, fol. 20. ed. G. Mercati, o.c. 218) "Mearum rerum talis conditio est qualis esse proborum potest ubi probitati nullus est locus. Avaritia ac luxus omnia possidet: pudendis libidinique dicantur cuncta. C. Calligula (P. Riario n.aut.) imperium obtinet. Pudor urbe eiectus et ultra Sauromatas fugatus. Religio versa in luxum: virtuti proemium nullum. In unius manu posita sunt omnia. Te beatum, qui non vides quae nos deficientibus oculis quottidie cernere cogimur. (Nicollò Modrussiense lettera al F. Maturanzio, Romae 1473, Bibl. Ap. Vaticana, Cod.Vat.lat. 5890, f.74 v - 75 v, Ed. G. Mercati, o.c. pp. 228)

17) "C." XIX. De laudabilibus operis Sixti. - Ceterum de hoc ipsi viderint: interea illud cognoscant, maximum pontificem Sixtum debito pastorali officio nec amicis deesse nec inimicis, et licet exiguis proventibus, maxima tamen pietatis obire munera. Quod si invidi inficiari vellent, at testantur Panones, qui Sixti adiuti opibus tam diu illi potentissime immanissimeque obsistunt bestiae. Testantur Illirici, quorum reginam (Catherina Kosača) partem que nobilitatis aluit usque ad mortem. Testantur Dalmatae ac Epirrotae, quorum fracte debilitateque vires iam pridem cecidissent nisi pientissimi patris presidio fuissent sustentatae. Testantur

svetih otac pohvaljeno, od toliko vikov nastojećim ljudem narejeno, ni jednih listov i nijednih bul i ni jednoga novoga potvrjenja ne potribuje!" Ne zna se kad je to Nikola (Mikula u tekstu pisma) napisao, ili netko umjesto njega, svakako je činjenica da je godinu dana pred smrt 30. travnja 1479. imenovan upravitelj u Skradinu, što ga je u Rimu dalje vezalo uz domovinu i njegove Modruše, jer je pismo upravljeno "kaptolu i kleru crkve modruške".

U isto vrijeme kad su djelovali Ivan Vitez i Nikola Modruški djelovao je, poput Savonarole, hrvatski humanista Andrija JAMOMETIĆ biskup Krajine (rođen u Ninu početkom 15. st., a umro u Baselu 1484. g.).[18] Konciliarista, nasljedovatelj Ivana Stojkovića Dubrovčanina, zalagao se za reformu Crkve. U sukobu s bivšim svojim prijateljem papom Sikstom IV, sazvao je koncil u Baselu 1482. Diplomat u službi cara Fridriha III. svojim je oštrim perom osudio rastrovanost društva i crkve u Rimu optužujući papu i raskoš renesansnog papinskog dvora. Papa prema Jamometiću troši golem novac za ispraznosti dok Turci sve opasnije prodiru i ugrožavaju Crkvu i kršćane odvode u ropstvo. Jamometić vidi izlaz u sazivanju koncila koji bi osudio poroke što su zavladali renesansnim Rimom. Pri tom se oslonio na građanstvo grada Basela, koje mu je pružalo podršku i dalo utočište, no uskoro je ostao usamljen, napušten od cara, dok građani nisu bili u stanju zaštititi ga od inkvizicije, te je umro u zatvoru pod zagonetnim okolnostima i sumnjom da je sam sebi vješanjem skončao život. Jamometić predstavlja onu grupu humanista koji su promatrajući turska osvajanja i slabost saveza kršćanskih država i Crkve, zalagali se za autoritet Koncila protiv monarhističkog položaja pape koji je vladao uz pomoć prijatelja i rođaka. Turska opasnost i ovdje je prisutna, a papa čak optužen da surađuje s Turcima. Jamometić je djelovao poput Savonarole godinama prije njega a svršio je jednako. Vrijeme očito nije bilo zrelo za radikalne promjene, kako na planu države tako i Crkve. Andrija Jamometić dao je svjedočanstvo da su hrvatski humanisti sudjelovali u ovom ne samo političkom i moralnom već i duhovnom

---

Ciprii, quorum reginam tot exagitatam procellis pio excepit hospitio. Testatur Misia, cuius dominum profugum et a Turcis captum oculis, quoad vixit fovit et nunc uxorem liberosque eius etiam in Foro Iulii positos fovere non cessat. Testatur Graecia, cuius complures nobiles, ipsum quoque despotum honorifice et habet et habuit. (...) Nullus ad urbem venit vel exigue nobilitatis aut pulsus patria aut hostium manus elapsus, qui vel munera a Sixto non acceperit vel constituta non gaudeat annona. (...)

Niccolò Modrussiense, Defensio Ecclesiasticae libertatis, Bibl. Ap. Vaticana, Cod. Vat. lat. 8092, fol. 65v-66v.; G. Mercati, o.c., p. 257.

Usporedi također: M. Kurelac, Nikola Modruški (1427.-1472.) životni put i djelo, Krbavska biskupija u srednjem vijeku, Zbornik, Rijeka-Zagreb, 1988, str. 124-142.

[18] M. Breyer, O nadbiskupu Andriji Jamometiću, Obzor, Zagreb 1919, p. 176; A. Stoecklin, Der politisch entscheidende Wendepunkt im Basler Konzilversuch des Andreas Zamometić von Jahre 1482, Basel 1938; Š. Jurić, Andrija Jamometić hrvatski intelektualac 15. st. žrtva rimske kurije, Republika, 18, Zagreb 1962, pp. 484-486.

gibanju, koje je najavljivalo novo doba. Koncil je trebao sačekati sredinu 16. stoljeća – Trident ili naše dane.

Na velik odjek u Europi XV. stoljeća i kasnije, naišlo je djelo trogirskog plemića Koriolana ĆIPIKA (Ćipkovića) nazvano "De bello Asiatico", izašlo pod naslovom "Petri Mocenici imperatoris gesta" u Veneciji 1477.[19] Koriolan Ćipiko, rođen u Trogiru 1425. a umro 1493., opisao je u svom djelu pomorsku vojnu ekspediciju, vojni pohod kršćanske flote na Levant i Malu Aziju u toku rata koji je trajao četiri godine od 1470. do 1475. godine, u kojem je sam sudjelovao kao zapovjednik galije s ostalih dvanaest brodova dalmatinskih hrvatskih gradova. Pisano živo, izvanrednim latinskim jezikom u stilu kroničarske reportaže, (poput Paola Giovia), djelo Ćipikovo, svjedočanstvo je vremena i predstavlja autentični povijesni izvor.[20] Osim zanimljivih geografskih i kulturno-historijskih zapažanja o krajevima kojima je prolazila flota i gdje su se vodile bitke s turskim pomorskim i kopnenim jedinicama, Ćipiko se osvrće i na pljačku i pokolje koje su vršile trupe zapadnih saveznika, pa i njegove vlastite.[21] Diplomat i strateg Ćipiko je u svom djelu izvjestio i o političkim i vojnim prilikama svog vremena. Opisao je organizaciju turske vojske, regrutiranje janjičara, upravnu podjelu turske države, na begler-begluke, a posebno je bio upućen u diplomatske odnose u vezi sa Ciprom na koji su Turci navaljivali, a Venecija i Zapad imali svoje trgovačke i strateške interese. Ćipikovo djelo doživjelo je pet izdanja a prevedeno je više puta s latinskog na talijanski jezik.

Bitka s Turcima na Krbavskom polju 1493. (9. rujna) i težak poraz hrvatske vojske, značajan je događaj kraja petnaestog stoljeća, o kojem govori nekoliko protuturskih spisa. Ta bitka odlučujući je datum u hrvatskoj povijesti jer predstavlja ustvari pogibiju hrvatskog plemstva. Vjeran opis ove bitke dao je Juraj DIVNIĆ

---

19) V. Gligo, Koriolan Cipiko, Koriolan Ćipiko, O azijskom ratu, Split 1977, pp. 7-52.

20) A. Bakotich, Un carme consolatorio di Marcantonio Sabellico a Coriolano de Traù, Archivio storico per la Dalmazia, XII, 69, Roma 1931, pp. 419-449.

21) "Tum ex communi sententia Ataliam Pamphyliae urbem quae ab Atalo Philadelpho condita est subitario apparatu oppugnare statuunt: sperantes si de repente improuisam aggrederentur absqae bombardis et murorum deiectione urbe potiri. Atalia urbs est littoralis omnium maritimarum Asiae prouinciae maxima, habens portum multis turribus ag utroqae latere munitum et cathena clausum: propterea Aegyptijs ac Syrijs mercatorius celebrata. Quamobrem toti prouinciae commune emporium est. (...) Erat extra muros ad portum suburbium optime aedificatum in quo habitabant maxime mercatores exponendarum atque imponendarum in naues mercium commodi gratia: qui omnes uisa classe subito malo perterriti relictis omnibus in urbem confugerant. Erant tabernae, pipere, cinnamono, chariphilo, ture, tapetis et alia omnifaria merce plenae. Nostri desilientes e nauibus mature omnia diripiunt, praedamque in naues imponunt, deinde supposito igne tecta omnia concremant." Coriolani Cepionis dalmatae, Petri Mocenici imperatoris gestorum liber primus, Venetiis 1477; ed. anastatica V. Gligo, o.c. pp. 160-162.

(Georgius Divnich, (Difnik) 1450.- Zadar 1530.) biskup ninski[22] koji je osobno posjetio bojište. U svom pismu poslanici papi Aleksandru VI, napisanom na samom mjestu poraza u Krbavi (ex Lica V. Kal. octobris MCCCCLXXXXIII) Divnić detaljno opisuje bitku na Krbavskom polju i vrlo tešku situaciju u kojoj se je našla Hrvatska. On ujedno upozorava papu na tursku opasnost koja prijeti Italiji.[23]

Vrlo je značajna, jer otkriva duh vremena i tragičan položaj Hrvatske, bilješka svećenika MARTINCA zapisana u brevijaru u Novom Vinodolu. To je slikovit opis Krbavske bitke zapisan hrvatskim jezikom glagoljicom, a sadrži Martinčeve političko-duhovne refleksije o sudbini Hrvatske krajem petnaestog stoljeća.[24]

U sklopu literarnih djela protuturskog sadržaja posebno se valja osvrnuti na pjesnička djela. Sadržajno, ona se odnose na opise turskih vojnih pohoda i ratna pustošenja u bliskoj okolici dalmatinskih gradova. U njima dolaze do izražaja duboka čustva i molbe upućene svijetu i Bogu. Započeo je njima Juraj Šišgorić, a visoki umjetnički domet postigao je Marko Marulić, već u svojim ranim radovima posebno njegova pjesma "Molitva suprotiva Turkom", koja najavljuje druga brojna Marulićeva djela, ona su međutim objavljena početkom XVI stoljeća (Judita, Suzana i dr.).

S ovim sadržajem spjevao je šibenski humanista pjesnik Juraj ŠIŠGORIĆ (rođen 1420. - umro 1509.).[25] svoju najljepšu elegiju: "De Sibenicis agri vastatione". U elegi-

---

22) D. Farlati, Illyricum sacrum, IV, Venetiis 1769, pp. 223-225; M. Mesić, Hrvati na izmaku XV i na početku XVI vieka, Književnik, 2, Zagreb 1865, pp. 62-66; V. Klaić, Pismo Divnića biskupa u Ninu o turskim napadajima, Vjesnik Zemaljskog arhiva, V, Zagreb 1903, pp. 248-251; V. Gligo, Govori protiv Turaka, Split 1983, pp. 42-43, 313-320.

23) "Uno illo die, uno in angusto loco tresdecimmilia virorum partim predae partim neci dati sunt; "(...) Quis cladem illius diei, quis funera fando explicet? Insuper nec hoc satis visum fuit Turcis ad triumphum, nisi et nasos occisorum amputassent et in filum redigissent, ut in signum victorie ad suum imperatorem facilius deferre, seseque ovantes de triumho tam flebili iactare possent. Quosdam amaro vinculo servitutis constrixerunt et abduxerunt. (...) Quot captivos abcisis manibus, evulsis oculis, auribus amputatis ad propria remisit. O crudele genus, dii talem terris avertite pestem! O rabiem inauditam! O Turchia nimio nequior! O facinus intolerabile! (...) Sanctitas Vestra bene novit cum proximus ardet paries, quod vicinus expectet. Patet aditus per medios Croatiae, Sclavoniae, Pannoniaeque exitus qua tutos cursus et recursus posthac habere poterit ad Italiam ... Media tamen, ut dixi, via patet hostibus quam hactenus Croati et Sclavoni protexerunt; haec ipsa est, ut brevibus agam, et periculo et detrimento reipublicae christianae poterit esse. "Divnić, Lettera al Alessandro VI papa Mss. Biblioteca Maricana, Venezia, Mss. Lat. Cl. X Cod. 174 nr. 134; Ed. F. Šišić, Rukovet spomenika o hercegu Ivanišu Korvinu i o borbama Hrvata s Turcima, Starine knj. 38, Zagreb 1937, pp. 37-43.

24) V. Štefanić, Hrvatska književnost srednjega vijeka, - Zapis popa Martinca 1493, Zagreb 1969, pp. 82-84; E. Hercigonja, "Liber Judith" i Martinčev zapis "Suprotiv Turkom" iz Novljanskog II brevijara, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, 12, Zagreb 1971, pp. 69-73.

25) G. Sisgoreus, Elegiarum et carminum libri tres, Venetiis 1477; M. Šrepel, Humanist Šišgorić, Rad JAZU, 138, Zagreb 1899, pp. 206-269; V. Gortan, Autobiografski podaci o poeziji Jurja Šišgorića, Živa antika, IX, 1-2, Skopje 1960, pp. 269-276; Ibidem, Juraj Šišgorić - Georgius Sisgoreus, Hrvatski latinisti - Croatici auctores qui latine scripserunt, vol. I, Zagreb 1969, pp. 117-119.

ji pjesnik najcrnjim bojama opisuje krvoločne turske trupe, omražene čitavom svijetu. Posebno ističe njihovo pijančevanje, proždrljivost, pohotu i homoseksualnost. Živo opisuje strašne prizore koje je sam promatrao sa kula šibenskih zidina. Turci kolju, odvode u ropstvo, oskvrnjuju žene i djevojke, uništavaju usjeve, pale, pustoše.[26] Na završetku elegije pjesnik izriče spremnost da napusti svoj pjesnički i pravnički posao i da mačem u ruci brani svoj zavičaj.[27]

Na kraju ovog izlaganja, u kojem je bilo govora samo o nekim tipičnim likovima humanista petnaestog stoljeća valja spomenuti velikog pjesnika humanistu Jana Panonnija - Ivana Česmičkog (1434.-1472.)[28] nećaka Ivana Viteza od Sredne, sina njegove sestre Barbare. Pjesnik, govornik, prevoditelj klasičnih djela s grčkog. Diplomat pa i ratnik, posebno za turskog osvajanja Bosne. Bio je biskup Pečuha i ban Slavonije. Učenik slavnog Guarrina Veronensisa iz Ferrare, obljubljen u Italiji, u Mantovi i drugim gradovima u kojima su se okupljali humanisti iz cijele Europe, postao je miljenik kralja Matije Korvina i njegov pratitelj, iako preko volje, na njegovim vojnim pohodima. Pa ipak kao pravi humanista poput Ivana Viteza, protivnik apsolutističke politike i vladanja Matije Korvina, uključio se u poznatu "urotu" protiv kralja Matije. Prognan sklonio se u Hrvatsku u Medvedgrad kod prijatelja i istomišljenika Tuza. Tu je i umro pokopan u samostanu u Remetama kraj Zagreba.

Kao sjajna zvijezda na tamnom nebu našeg petnaestog stoljeća, zasjao je Janus svojim humanitetom, u vremenu punom ispraznosti i okrutnosti, a u isti čas neuništive ljepote umjetnosti rane renesanse. Neprijatelj rata i učenih nadmetanja progovorio je o čovjeku, njegovim usponima, slabostima i padovima. Skeptik, s pravom ili ne, promatrao je nesretna politička zbivanja svoga doba i jadno stanje

---

[26] "Est genus invisum cunctis in partibus orbis,
Turcorum semper perfida turba fuit.
Vivit et hic populus Maomethis lege nephanda,
gens Alcorano credit et ipsa suo.
Est tamen huic generi fas ille vel ille cupido
fas Veneris crimen, fas Ganymedis amor.
Lex vetat his semper ferventis pocula Bacchi,
saepe tamen vino turba sepulta iacet.
Lex data ne porcis utatur turba prophanis,
foedior est porcis Turchia turba tamen."
Juraj ŠIŠGORIĆ Šibenčanin, Elegije i pjesme - Georgius SISGOREUS, Elegiae et carmina; ed. V. GORTAN - N. ŠOP, Zagreb 1966, pp. 102.

[27] Ibidem, p. 104.

[28] I. Kukuljević, Ivan Česmički, u Glasoviti Hrvati prošlih vjekova, Zagreb 1886, pp. 1-19; J. Huszti, Janus Pannonius, Pécs 1931; V. Gortan, Ivan Česmički - Janus Pannonius, u Hrvatski latinisti, vol. I, Zagreb 1969, pp. 153-157; M. D. Birnbaum, Janus Pannonius, poet and politician, Zagreb 1981.

svoje domovine. Nezaboravni su i potresni njegovi stihovi puni sjete, gorčine i rezignacije u kojima se izvanredno ogleda stanje u kojem se našla Europa i posebno njegova Panonija. Razmišljao je o svojim pjesmama o nerazumijevanju kršćanskih država i nezainteresiranosti za prilike u kojima se našao njegov narod i njegova domovina. Pisao je:

"Tko misli da pritekne u pomoć mojoj stvari?
Francuska spava, Španjolska za Krista baš ne mari
Engleska propada od bune velikaša,
A susjedna Njemačka u besciljnom zborovanju vrijeme trati.
Italija se i dalje svojom trgovinom bavi
i nikoga, osim Venećana, briga za mnom ne mori."

Pa ipak u njemu se rađa nada u teškim časovima napuštenosti kad je i europska "Christianitas" zatajila, te piše stihove: ogorčenja:

"A možda će neka pomoć i sa strane stići.
No, kako mi sam javljaš,
tog nema pod kapom nebeskom
tko misli da pritekne u pomoć mojoj stvari."[29]

Jan Panonije kao da je sažeo svu problematiku teškog vremena i ukazao na beznađe koje se nalazilo u dušama njegovih suvremenika. Protuturski napori slomili su se na neshvaćanju onih koji su se bavili svojim unutarnjim razdorima i zauzimali se za svoje uske interese ... borili se za prestiž u Europi prepuštajući naše zemlje turskim osvajanjima i pustošenjima.

---

[29] Ivan Česmički - Janus Pannonius, Pjesme i epigrami - Elegiarum liber - epigramata, (prijevod N. ŠOP, uvod M. KOMBOL), Zagreb 1951, p. 38., poema: Mathias Hungarorum rex Antonium Constantium poetam Italum alloquitur, elegia VI. M. Kurelac, Ivan Vitez od Sredne i Jan Panonije (Ivan Česmički) između anarhije i tiranije, u Dani Hvarskog kazališta – Hrvatski humanizam – Jannus Pannonius, Split 1990, str. 222-246.

MIROSLAV KURELAC

HRVATSKI PROTUTURSKI PISCI XV. STOLJEĆA

SAŽETAK

Ovaj rad obuhvaća samo najznačajnije hrvatske pisce petnaestog stoljeća čija se djela odnose na turska osvajanja i njihovu prisutnost u hrvatskim zemljama u kasnom srednjem vijeku.

Što se tiče vrste i sadržaja valja podvući da se ovdje radi o tipičnim humanističkim radovima s političkim, kulturno povijesnim i književnim značajkama. Što se tiče forme ovdje su: govori, poslanice, pisma, suvremeni opisi mjesta i događaja, povijesna djela, filozofsko refleksivni traktati i pjesnička djela.

Obzirom na sadržaj treba reći da se on mijenja u toku stoljeća i da ovisi o napredovanju i osvajanjima Turaka. Tako u nekim radovima turska opasnost tek je spomenuta, upozorava se napose na sudbinu Bizanta, izlaže se tjeskoba i strah od posljedica sve snažnijih turskih nadiranja, čuju se pozivi u pomoć, podsjeća se na duhovne i kulturne vrednote koje su u opasnosti. U drugim radovima pisci opisuju samu borbu, scene na turskojg ranici, bitke, pljačke, odvođenje u ropstvo i nasilja koja se ostvaruju u neposrednoj blizini ili upravo u vlastitom kraju. Zatim se spominju motivi rata, prijedlozi borbene strategije, prijedlozi za diplomatske akcije, poziva se na formiranje jedinstvenog (europskog) fronta protiv Turaka. Na kraju stoljeća sve češće se navode opisi vojne organizacije i turskog ustroja, opisi načina života i običaji Turaka. Dakako ovdje su i opisi zemalja pod turskom vlašću iz čega se razabire humanistički interes za zemljopis, povijest i umjetnost antike.

U ovom izlaganju osvrnut ćemo se ukratko na neke pisce izabrane kao predstavnike određenih ideoloških shvaćanja i književnih forma. To su:

– Ivan IVTEZ od Sredne /Iohannes Vitez de Sredna, 1405-1472/, kanonik kustos zagrebački, biskup VelikoVaradinski, nadbiskup ostrogonski i primas ugarski - pisac čitave serije pisama i govora sa protuturskom tematikom.

– Mikola MODRUŠKI /Nicolaus Modrussiensis 1427-1480./ – biskup senjski i modruški, papin legat na dvoru bosanskog kralja, a zatim na dvoru kralja Matije Korvina u Budi, – autor povijesnih djela, crkvenih i filozofsko refleksivnih.

– Andrija JANOMETIĆ /Andreas Jamometich, Zamometich, 14 ? - 1484./ naslovni biskup Krajine kraj Skadra, teolog, konciliarista; autor polemičkih spisa i libela.

– Koriolan ĆIPIKO /Coriolanus Cepio, Cippico, 1425-1493./ – trogirski plemić, zapovijednik galije u venecijanskoj pomorskoj floti dužda Petra Moceniga; autor vojne memoaristike.

– Juraj DIVNIĆ /Georgius Divnich, Difnico, 1450-1530./ – biskup ninski, autor poslanice papi Aleksandru VI.

– Juraj ŠIŠGORIĆ /Georgisus Sisgoreus, 1420-1487./ – šibenski plemić, kanonik, vikar šibenske dijeceze, doktor prava, pjesnik, autor jedne zbirke pjesama i opisa Ilirika i grada Šibenika.

– Ivan ČESMIČKI /Jannus Pannonius, 1434-1472./ – biskup pečujski, ban Slavonije, prevoditelj s grčkog, govornik, pjesnik; autor jedne zbirke pjesama, elegija i epigrama.

Osim ovih osoba, koje su vršile značajne funkcije u javnom životu svoga vremena u krajevima u kojima su obitavali, valja spomenuti niz pisaca, gotovo anonimnih autora raznih spisa /pisama, zapisa/ koji sadrže vrijedna svjedočanstva o tom teškom i burom vremenu. Primjere takovih zapisa, sažetih ali s dramatskim opisima imamo od Bartola Krbavca, popa Martinca i drugih pisaca glagoljaša.

Ovdje nije bilo riječi o piscima na razmeđu petnaestog i šesnaestog stoljeća o djelima pisanima poslije 1500., kao što su djela L. Tubera-Crijevića, F. Petančića, T. Nigera, M. Marulića, Š. Kožičića-Benje, B. Đurđevića, jer to prelazi okvir naše teme.

Važno je kad se radi o hrvatskim protuturskim piscima naglasiti da su živo sudjelovali u važnim događajima presudnim za svjetsku povijest, u složenim i bogatim zbivanjima. Bili su aktivi sudionici, nosioci određenih ideja humanističkog i renesansnog razdoblja, promicatelji umjetnosti i kulture, pokretači društvenih, državnih i crkvenih promjena. – U isto vrijeme osobno su sudjelovali u borbama s Turcima, bili su prisutni u vojnim pohodima, boravili pod vojnim šatorima, na galijama, iskusili su gorčinu ratnog zarobljeništva i samu težinu zatvora.

Odgoj i nauku su stekli prije svega u rodnoj zemlji a zatim u poznatim europskim učilištima /Paris, Beč, Krakov, Bazel, a naročito u Italiji u: Padovi, Bolonji, Veneciji, Firenci, Rerrari, Modeni, Rimu/. Stečenim znanjem i iskustvom, istočnim i zapadnim, stekli su široke obzore i imali su što reći onoj zbunjenoj i uznemirenoj Europi, kakva se nalazila u tom vremenu.

SCRITTORI ANTITURCHI CROATI DEL QUATTROCENTO

SOMMARIO

Questa relazione comprenderà solo più importanti scrittori croati del quattrocento le cui opere riguardano l'invasione dei Turci e loro presenza in terre croate del tardo Medio Evo.

Considerato il genere ed il contenuto occorre sottolineare che qui si tratta di tipici lavori umanistici con caratteristiche politiche, storico culturali e letterari. In quanto alla forma qui ci sono: discorsi, messaggi, lettere, descrizioni contemporanee dai luoghi ed avvenimenti, opere storiche, trattati filosofico riflessivi e opere poetiche.

Per quanto riguarda il contenuto bisogna dire che questi cambia nel corso del secolo, il che dipende del avanzamento e conquiste dei Turchi. Cosi in alcuni lavori il pericolo turco viene appena menzionato, si mette in rilievo particolarmente la sorte di Bisanzio, si espone ansietà e paura delle conseguenze di sempro più veloci avanzamenti turchi, viene richiesto l'aiuto, si appela ai valori spirituali e culturali che sono minacciati. In altri lavori gli scrittori descrivono la stessa lotta, scene del confine turco, battaglie, saccheggi, conduzione in schiavitù e violenza che si verificano nella immediate vicinanze o addiritura nel proprio paese. Poi si considerano i motivi dello stato di guerra, viene proposta la strategia della lotta, vengono proposte azioni diplomatiche, si invita di formare un fronte unico (europeo) contro i Turchi. Verso la fine del secolo più spesso si trovano descrizioni di organizazione dell'esercito e stato turco, descrizioni dei costumi e modi di vita dai Turchi. Certo ci sono anche descrizioni delle terre sotto il dominio turco dove si rispecchia interesse umanistico, geografico, storico ed artistico per l'antichità.

In questa esposizione ci riferiremo in breve su alcuni scrittori scelti come rappresentanti di certi concetti ideologico politici e forme letterarie. Qui sono:

– Ivan VITEZ de Sredna (Iohannes Vitez de Sredna, 1405-1472) - canonico custode di Zagabria, vescovo di Varadin, arcivescovo di Strigonia - scrittore di una serie intera di lettere e sermoni di tematica antiturca.

– Nikola MODRUŠKI (Nicolaus Modrussiensis 1427-1480) - vescovo di Senia e Modruš, legato papale alla corte del re della Bosnia, e poi alla corte del re Mattia Corvino a Buda, autore delle opere storiche, ecclesiologiche e filosofico-riflessive.

– Andrija JAMOMETIĆ (Andreas Jamometich, Zamometich, 14-? - 1484) vescovo titolare della Krajina presso Scutari, teologo, conciliarista; autore degli scritti polemici e libelli.

– Koriolan ĆIPIKO (Coriolanus Cepio, Cippico, 1425-1493) - nobile traurino, comandante della galea nella flota veneta del doge Pietro Mocenigo; autore delle memorie di guerra.

– Juraj DIVNIĆ (Georgius Divnich Difnico, 1450-1530) - vescovo di Nona, autore di lettera messaggio al papa Alessandro VI.

– Juraj ŠIŠGORIĆ (Georgius Sisgoreus, 1420-1487) - nobile da Sebenico, vicario della diocesi di Sibenico, dottore in legge, poeta, autore di una raccolta di poesie.

– Ivan ČESMIČKI (Janus Pannonius, 1434-1472) - vescovo di Cinque Chiese, bano della Slavonia, auttore dal greco, oratore, poeta; autore d'un codice delle poesie, elegie ed epigrammi.

Oltre alle persone citate le quali hanno avuto importanti funzioni nella vita pubblica del suo tempo a regione, bisogna menzionare una serie di scrittori quasi anonimi di diversi scritti (lettere, annotazioni) ma non meno valevoli testimonianze di questo difficile e burrascoso secolo. Esempi di tali scritti, condensati ma con descrizioni dramatiche abbiamo de Bartol Krbavac, pop Martinac ed altri sacerdoti glagoliti.

Qui non sarano trattati scrittori a cavaliere fra quattrocento e cinquecento di autori di opere scritte post 1500, come L. Tubero, F. Petančić, T. Niger, M. Marulić, Š. Kožičić-Benja, B. Đurđević perche cio oltrepassa il quadro del nostro tema.

E'importante quando si considerano scrittori antiturchi croati sottolineare che loro prendevano vivamente parte negli avvenimenti importanti in un periodo decisivo della storia mondiale complesso e ricco di avvenimenti. Loro erano partecipi attivi, portatori di certe idee del periodo dell'umanesimo e rinascimentale, promotori delle arti e cultura, promotori di cambiamento dell'ordinamento sociale, statale ed ecclesiastico.

Allo steso tempo personalmente prendevano parte nelle lotte con i Turchi, erano partecipi nelle marcie militari, dimoravano nelle tende militari, su galee, hanno sperimentato l'amarezza della prigionia di guerra e perfino la gravezza del prigione.

Istruzione hanno ricevuto prima nel paese nativo e poi a scuole conosciute dell'Europa (Parigi, Vienna, Cracovia, Basilea e peticolarmente in Italia: Padova, Bologna, Venezia, Firenze, Ferrara, Modena, Roma). Con la loro istruzione ed esperienza nella vita acquisiti nella patria - dove si congiungevano e separavano gli influssi orientali ed occidentali, – hanno acquisito vasti orizzonti ed hanno avuto cosa da dire all'Europa sconvolta ed irrequiera di quel tempo.

BRANKO FUČIĆ

STATUT BRATOVŠTINE SVETOG SAKRAMENTA U UMAGU IZ 1555. GODINE

1. Podaci o rukopisu

Vlasnik: Župni ured u Umagu (Istra), gdje je kodeks pohranjen u Arhivu pod signaturom 8, 38. Kodeks od II + 18 listova pergamene (format: 16,5 x 23,2 cm), nepaginiran, uvezen u karton, presvučen finom smeđom kožom (marocchino), dimenzije 17,4 x 24,2 cm, sa zlatorezom. Uvez je trošan, a korice su oštećene crvotočinom.

Na listu 1r zapisano je tintanom olovom: Statuti (della) Confraterna S. S. Sacramento. Pod tim natpisom olovkom je iscrtana kartuša XVI. stoljeća, a u njoj majuskulni inicijal B. Kraj nje olovkom signatura 8, 38, unesena god. 1974. prilikom inventarizacije Umaškog arhiva (Grah-Jelinčić).

Na listu 1v izradirana su dva retka, pisana majuskulom.

List 2 je recto prazan, a verso je olovkom u XVI. stoljeću iscrtan inicijal, uncijalno slovo h, koje je služilo kao predložak reprezentant za definitivni u miniju izvedeni inicijal na listu 1r.

Na listu 1r je u renesansnom okviru minijatura s prikazom euharistijskog Krista, kome polulik izlazi iz kaleža, dok mu s lijeva i s desna kleče anđeli sklopljenih ruku. Prizor u pejsažu sa zelenom livadom i modrim brdima u pozadini. Pozadina dekorativnog okvira oko minijature je karmin: ornamenat je izveden u smeđecrvenoj tamnoj boji, zlatnom crtežu i bojama – zelenoj, modroj, bijeloj, umbra i sivoljubičastoj.

U sredini stranice je polje s tekstom, pisanim humanistikom. Rubrike su pisane goticom. Inicijali su uncijalni, izvedeni crvenom bojom.

Statut je napisan po nalogu Pelegrina Valese, bratovšinskog gastalda godine 1555 (vidi f. 2v).

Postoji mlađi prijepis toga Statuta iz godine 1772. koji se razlikuje od originala samo u nekim novijim jezičnim oblicima.

Prva četiri lista tog prijepisa pisana su na pergameni, ostali listovi (5-24) na starom papiru. Na listu 1v kopirana je (barokizirana) minijatura s originala. Tekst Statuta nalazi se na listovima 1v-9r, a dodatak iz godine 1562. na listovima 9v, 10r i v. Na listu 11r je novija bilješka koje nema u originalnom tekstu Statuta. Ostali listovi su prazni. Svezak u dobrom stanju, uvezan u smeđu kožu sa zlatorezom.

Kodeks je izvor za crkvenu, društvenu, ekonomsku i kulturnu povijest Istre.

2. Tekst Statuta:

STATUTI (DELLA) CONFRATERNA SS. SACRAMENTO
Congregatio populi fundite cor-
da vestra coram deo:
HA voluto il nostro Signor Gie-
su Christo con tutti li mezi pos-
sibili, humani et sopra humani
dimostrarci l'immensa soa charità, il sviscera-
to suo amore, prima soportando morte tan-
to crudele et vituperosa per la redentione de (1v.)
l'anime nostre. Poi ritrovando mezo sopra
naturale con il quale si potesse esso in noi, et
noi in lui transformare, facendosi cibo, qual
da noi mangiato, d(i)ventassimo una medesima
carne et un medesimo corpo con lui, si co-
me nel'ultima cena instituite con il mezo
dil pane et vino offerto et consecrato al eterno
padre, et da noi poi mangiato qual institutio-
ne insin hoggi osservata dalla santa ma-
dre chiesa e di tanto potere, et efficatia, che
ci trasforma in Giesu Christo, et ci fu figlio-
li del (I)ddio, et insieme heredi con Giesu Chris-
to della patria beata, pero canta la detta
Chiesa queste parole, Non è altra natione
tanto grande che habbi li Dei tanto propin-
qua, si come ci ha noi Iddio n(ost)ro et questo
mangiare di Giesu Christo è quel verstirsilo
che diceva l'apostolo Paulo, Induimini

dominu(m) Jesum Christu(m): Pero accio no(n) siamo
scordevoli d'un tanto beneficio et amore ogni
giorno tante volte si celebra et sacrifica et
offerisse dalli sacerdoti il pane et vino tra(n)sus- (2r.)
tantiato nel vero corpo et sangue di Giesu
Christo et si da à ma(n)giare a tutti li fideli
Et per che alcuno per pigritia overo troppo
cura delle cose mondane, et forsi per igno-
rantia si potria scordare, et come homo
ingrato di tal beneficio pero sono state insti-
tuite da molti et in diversi lochj queste fra-
ternita, sotto questo vesillo, sotto questo Ca-
pitano et Duce in nome del quale tutti li ge-
nochi si bassano, si nel cielo come nella ter-
ra et nel inferno, come si legge in S. Pao-
lo alli Efesi a 21 Cap(itolo). Cosi parime(n)te è sta-
to fatto in questa terra di Humago per far-
si cognoscer no(n) men divota de l'altre, no(n) ingra-
ta ne scordevole del amore et beneficio di Gie-
su Christo. Et per che cosa alcuna no(n) puo es-
ser buona et perfetta dove no(n) è ordine et regu-
la, pero di com(m)une consenso gli fondatori di
questa fr(ater)nita determinorno esser gli infrascrittj
Cap(itol)i et determinorno ancora che per l'avenire
quelli che volessero esser in questo numero li
havesse à osservare, il che e stato fatto in sin (2v.)
hora et con il divin aiuto farassi per l'aveni-
re. Et perche in quelli come in un lucido spec-
chio si possi contemplare et perfettame(n)te co-
gnoscer l'obligo di ciascuno, per causa di detta
compagnia, et ancora accio meglio si conservi-
no et possino esser maneggiati senza lesione
S(er) Pellegrin Valese del q(uondam) S(er) Christoforo.
Gestaldo nel presente anno M. D. L. V. dil Me-
se di Aprile. Con il volere di tutti gli altri fra-
telli gli ha fatti redure in questo libretto, con
l'ordine et modo che si vede, à laude et gloria

del omnipotente Iddio et della gloriosa madre
di Giesu Christo et di questa degna congregatio-
ne et s(udet)ta fraternita Alla quale Iddio si de-
gni per soa clementia conceder ogni divin favo-
re et accrescimento di gratia et favore.

In margine: l'istituzione fù nell'an. 1555 (tintom, kasnija ruka) Elezion del Gastaldo (izblijedjela, stara tinta) p(rimo)

Modo che si debbe in elegger il Gastaldo
Nel elegger il Gastaldo qual habbia
cura si della detta compagnia come de suoi be-
ni, Siano adonq(ue) tenuti et debbano li pro- (3r.)
prij fratelli far elettione de homeni che siano
di buona fama et conscientia, et timore del
Signor Iddio, et siano inclinati, specialme(n)te,
a far opere che siano, et riescano, in laude et glo-
ria della divina Magiesta, poi pieno di carita
et buono esempio verso il prosimo, administrando con
ogni diligentia quello che à detto officio si appertie-
ne et convinsi, come buono ministro di Christo.
La creatione del quale si faccia il giorno della so-
lennita dil Corpus domini, overo la immediata se-
quente festa, Et rende legal et giusto conto dalla
administration soa, al fine del suo officio, et cosi di
anno in anno si habbi a osservare. Item l'eletto Gast-
taldo possi nominare il suo compagno da esser uno et
l'altro ballottati et confirmati per la maggior parte
del capitolo.

In margine: come set'avistati doppo il Vespero di intervenire i
tutti pagar la luminaria di sostint(amen)to del Sacro altare
(stara tinta) Elezion dei Fratelli. (stara, blijeda tinta)
ITem in far elettione di quelli che per lor
divotione vorranno esser accettati in questa
benedetta compagnia, debbeno li fratelli havere buo-
na consideratione, in far tal elettione, circa la vita

di chi vorranno entrare et esser accettati, cio è se vi-
veno christianamente non lassando la confessione (3v.)
com(m)unione, no(n) sia scandaloso, no(n) rissoso, no(n) di
mala vita et di sinistro esempio, Ne si intendi
esser rimaso se non havera havuto li doi terzi
del capitolo congragatio almeno con la maggior
parte di fratelli alliter detta elettione sia nul-
la. Et a quelli che sarrano accettati siano
intimati et letti li capitoli contenuti in questo
libretto. con decchiaratione che ogni volta ch(e)
si ritr(o)verà alcuno delli fratelli over sorelle
mutar vita, di bene in male, vivendo dissoluta
et dishonestamente, con vergogna di dettat fra-
ternita, si tenuto il Gastaldo over il suo compagno
admonirlo una et due volte dandoli tempo con-
veniente ad emendar la lor mala vita, il che
non facendo, ma con me(n)te ostinata persevera(n)-
do, sprezzate le admonitione, accio che l'infesta
peccora tutto il grege no(n) corrumpa, sia privo
et scanzelato del numero di essa compagnia, qual
debbe perseverare in bonta et ogni hor accre-
scer

In margine: Oblighi 3
ANcor sia obligato ciascaduno di detta co(n)-
pagnia dire ogni settimena il Vener di (4r.)
cinq(ue) Pater n(oste)r et cinq(ue) Aue Maria ava(n)ti l'al-
tare del corpo de Christo a riverentia di tanto
sacramento. et dicendoli e partecipe di tutti li
doni spirituali, concessi a questa scola. et con-
seguire diece anni de indulgentia, et no(n) dicen-
doli per q(ue)sto no(n) fara peccato alcuno, ma no(n) ha
merito, ne gode li detti beneficij et doni et gr(ati)e

In margine: 4
ITem ch(e) tutti quelli che sono della com-
pagnia si homeni come donne ogni volta che si ha-
vera a portare il Sacrame(n)to alli infermi, Il Ret-

tor della giesia debba far sonar l'Ave Maria
et come in altri luochj si osserva, far dar X toc-
chj alla campana grossa con qualche interval-
lo, accio le persone si possino ridure a tempo, et co-
gnoscano esser chiamati à compagnare il Santiss(im)o
Sacramento, et se per qualche legitimo impedi-
me(n)to no(n) li potesse esso andare, almen gli faccia
andare una persona delle piu honorate di casa
soa, con il candellotto acceso in mano, con mag-
gior numero di torze che si potra, accio che detto
sacrame(n)to sia aco(m)pagnato co(n) ogni possibil honor et
ri-
vere(n)tia. (4v.)

In margine: V Obligo del Gastaldo verso li Fratelli infermi.
ITem sel sara alcuno fratello o sorella
della compagnia infermo il Gastaldo
et il compagno in carita debbe visitarlo, et con-
solarlo, aricordandoli la confessione et il ricever
del S(antissi)mo Sacrame(n)to, Et sarra povero svenir-
slo secondo il poter della compagnia. Et sel sar-
ra una delle sorelle amalata, li detti per amor
de Iddio la faccia visitare per la soa moglie et esor-
tarla a confessarsi et ricever il S.mo Sacramento
et se la sara in poverta et bisog(n)o svenirla come
di sopra e detto.

In margine: VI Obligo dei Fratelli (stara tinta XVII. st.)
ITem che ogni terza dominica del mese
p(er) esser dedicata al gloriosiss(im)o Sacramento tutti li
fra-
telli et sorelle debbano et siano tenuti dato il segno
della messa con la campana redursi alla Chiesa pa-
rocchiale, et udire la messa che si celebrera al alta-
re ordinario dil Corpus d(omi)ni et in ellevatione
dil S(antissi)mo corpo del n(ost)ro Signore, habbiano li suoi
can-
dellotti accesi in mano, insino che il sacerdote sarra

com(m)unicato. Et cosi seguir ogni terza dominica
del mese, ornando detto altare come meglio à dettj (5r.)
presidenti parera conveniente. Nel dir della qual
messa siano obligati detti fratelli et sorelle dir con
devotione cinq(ue) P(ate)r n(oste)r et cinq(ue) Avve Maria, ad

honore et laude del S(antissi)mo Corpo de m(isser) Giesu
Chr(ist)o
il /che/ etia(m) debbenno osservare ogni giorno per soa
divotione per le anime deli fratelli et sorelle
defonte. Et quelli che mancheranno per soa
negligentia in ritrovarsi alla messa in detti gior-
ni siano tenuti per ogni dominica pagar soldi doi
per uno, et in la solennita del Corpus d(omi)ni soldi
quattro per cadauno, da esser scossi per detti Gas-
taldo et compagno, salvo sempro giusto impedime(n)to.

In margine: VIJ (tintom)
ITem chel Vener dopo la festa del corpus
d(omi)ni si habbia à far celebrare un'officio
et cantar la soa messa per tutte le anime delli po-
veri fratelli et sorelle della compagnia, Et tutti
li fratelli et sorelle de detta compagnia sianno obli-
gati venir o mandar à pregar la divina bonta
per le lor anime, et per il Piovano sia annu(n)tia-
to che tal officio si fa p(er) le anime delli defonti di det-
ta compagnia. (5v.)
Marginalija na dnu stranice starom tintom XVII. st.: Questo è
un antico Cap(itol)o, et obligo mà non è stato mai osservato.

In margine: VIIJ
IT(em) per che il mantenire di questa sco-
la dipende dal governare con diligen-
tia le vigne di lei che e il primo meglio pero
ogni volta che per il Gastaldo, o per suo nome
si ordenera alli fratelli che in tal di vadino à
lavorare, siano tenuti andare, altrame(n)te caschi-

no alla pena di soldi 12. da esser dati a chi
fara l'opera in loco loro, et ancora resti debitore
della zornata non fatta. Et queli che si ritro-
veranno a detti lavori debbano star all'obedien-
tia del Gastaldo, o del suo com(m)esso in pena di sol-
di quattro, Et lavorandosse se occorrera scanda-
la di parole tra doi fratelli, o, alcuno di essi,
recchiesti dal Gastaldo, o, suo com(m)esso a depo-
ner ogni ingiuria, et far insieme buona pace
siano tenuti in termine de giorni, otto, doppoi la
rissa, o, discordia pacificarsi, se fosse occorso.
cosa de importanza, ma se fosse cosa di poca
ingiuria subito facciano la pace, per che dice
il n(ost)ro Signore, il sole no(n) vadi à monte sopra dil
sdegno vostro, Et se saranno ostinati et vorra-
no perseverar in tal inimicitia, senza altro ca- (6r.)
pitolo o ballottaione siano et se intendano privi
della detta compagnia.

In margine: IX
ET per che l honore che si fa ad ogni presi-
dente in ogni officio, redonda et descende
sopra la congregatione di q(ue)llo, et cosi è della vergo-
gna, per che offeso il capo necessaria cosa è sia-
no offesi tutti li membri, Pero fatta la elettione del
Gastaldo, come persona gia del cap(ito)lo approbata, è de-
bito delli fratelli haverlo in detto officio per suo ca-
po et suo maggiore, havendoli qualche rispetto et,
riverentia, maxime in quelle opere per lui com(m)a(n)-
date, qual siano à beneficio della Scola, come è
in far lavorar le vigne, et altre cose appertine(n)te
alla utilita de detta compagnia et non ingiuriarlo
come alcuni si fanno licito. fuori nelle vigne, et per
piace et vie publiche usando contraloro parole in-
honeste vane et false; il che no(n) è licito in qual si sia
compagnia civile minorme(n)te in q(ue)sta di Christo. Pero
se alcuno de detti fratelli si trovera esser incorso in tal

errare et sia giustificato paghi per ogni fiata sol-
di 20 et siano a beneficio della scola Et se pur
paresse ad alcuno che il Gastaldo o suo compagno (6v.)
o suo com(m)esso no(n) esercitasse l'officio suo
integrame(n)te
o da homo da bene, possi, et debba ciascuno nel cap(ito)lo
congregati, esponer et far intender alli fratelli lo
errore et mal officio de detti presidenti, in faccia di
quelli, accio si possa ad ogni inco(n)venie(n)te proveder
con debiti modi et mezi. sicome porta il dovere.

In margine: X
ET accio sia osservata obedientia in detta co(m)-
pagnia è ordinato che il Gastaldo presente
et che sara di tempo in tempo si tenuto di mese in me-
se scoder li falli, et tenir bon conto di quelli tuttj che
haveran(n)o per soa negligentia fallito in pena di esser
fatto lui debitore di tutti quelli alla partita della
soa administratione. Il che sia osservato per ecci-
tar le persone ad esser vigilante et solicite al culto
divino et alla salute delle lor proprie anime et otte-
nir le gratie à questa compagnia concesse

In margine: XJ
ITem mancando di questa vita alcuno de li
fratelli over sorelle gli altri tutti siano te-
nuti et obligati compagnar detto corpo alla sepul-
tura, stando in chiesa alli officij funerali, et dire
diece P(ate)r n(oste)r et diece Ave Maria, per l'anima
di tal defonto, et che il Gastaldo sia obligato fra (7r.)
giorni XV di beni della scola far dire una messa
in canto per l'anima di esso defonto in pena al Gas-
taldo pagar del suo tal messa da esser poi fatta cele-
brare.
crnom tintom dodano: con l'intervento delli fratelli e sorelle

In margine: XIJ
Et accio le conscientie delli fratelli et sorel-
le non siano ligate con viculo de peccati, se

ha ordinato che niuno della compagnia tanto homo quanto donna, qual no(n) havera osservato le presente ordinationi, nelle cose che sono di cerimonie non incorri in alcun peccato, ma chi lo osservar(r)a conseguisca tutte le gr(ati)e et doni sp(irit)uali concessi per
il sommo Pontifice.

In margine: XIIJ
Et per che il fine di tanto pietosa compagnia e stato questo solo, che questo esterior culto qual noi damo al San(tissi)mo Sacramento ne sia come guida et introdutione al vero culto interiore, qual si deb(e) dar al s(igno)r Iddio con l'intimo del core, et vera fede, et per perfetta charita, et indubia speranza, pero è piaciuto brevemente sottogionger nel fine delle presente constitutioni quali sono le perfette opere et satisfattioni dil divin volere, accio per mezo di esse possiamo facilmente aggionger à quella s(an)ta et pura ado- (7v.) ratione, qual si debbe fare in spirito et verita
Ammonitione da esser letta ogni an(n)o alli fr(at)elli co(n)gregati p(er) elegger il Gastaldo: insieme con il sop(rascrit)ti Cap(ito)li
Debbe ognuno fr(ate)lli Cariss(im)i principalmente amare Iddio con tutto il core, con tutta l'anima, et con tutte le forze, Doppoi il prossimo suo come se stesso, non amazzare, non far adulterio, non robbare, non desiderare q(ue)l d'altrui, non dir falso testimonio, honorar ciascuno, non far ad altri quello che à se no(n) vorria fosse fatto, negar se stesso a se medessimo per seguitar Christo castigar il corpo, no(n) amar le delitie, amar il giegiuno, ricever li poveri, vestir li nudi, visitar l'infermi, sepellir li morti, consolar li tribulati, et adiutarli, lontanarsi da l'opre mondane, non proponer alcuna cosa al amor d'Iddio, non operar qu(e)llo a che il sdegno move

non riservar a tempo la vendetta, non tenire
nel cor ascoso alcun ingano, non dar falsa pace,
non abandanar la charita, non giurar in modo
alcuno, accio per sorte, non giuri il falso, dire (8r.)
sempre la verita, con la bocca et con il core, no(n)
render mal per male, no(n) far ingiuria, ma soste-
nirla pacienteme(n)te, quando gli è fatta, amare
li inimici, no(n) maledire chi maledice, ma piu presto
benedire, sostenire le persecutioni per la giustitia
non esser superbo, non imbriaco, non gran man-
giatore, non son(n)olento, non pigro, non mormo-
ratore, no(n) infamatore, poner tutta la soa spera(n)-
za in Dio, et applicare, ogni bene che vedera
in se, a quello, et non à se stesso, et all'incontro
sapere tutto il male esser fatto da se, et cosi repu-
tarlo, temer il giorno del giudicio, haver paura del-
le pene del inferno, desiderar la vita eterna, con
ogni spiritual desiderio, haver ogni giorno la mor-
te avanti gli occhi, ogni hora custodir le opere
della vita soa, saper certo che in ogni loco Id-
dio lo risguarda, spezzar li mali pensieri nella
pietra Giesu Christo, haver la bocca netta d'ogni
sporca parola no(n) parlar troppo, ne dir parole
vane, ne atte à provocar il riso, no(n) delettarsi del
molto ridere, et sconzame(n)te, volentieri udire
la parola d'Iddio cioe prediche, lettioni divi- (8v.)
ni officij, orare spesse fiate, ogni girono confessare
li suoi peccati à Iddio, con lachrime et sospiri, et
emendarsi per l'avvenier, no(n) mandare ad esecutione
li desiderij della carne, haver in odio la propria
volunta, obedir in ogni cosa alli com(m)andamenti de
Iddio, et dil prelato, avenga (che Iddio no(n) voglia)
no(n) facesse esso altrimente, recordevoli dell'amoni-
tione di Giesu Christo, qual dice, fette q(ue)llo che vi
com(m)andano ma no(n) secondo le lor opre, non voler es-
ser chiamato santo, ava(n)ti ch(e) tu sia, non esser
invidioso,

no(n) amare la discordia, honorar li vecchj, amar li
gioveni in Giesu Christo, pregar per li inimici ne
mai disperarsi della misericordia de Iddio. Questi
sono l'istrume(n)ti de l'arte sp(irit)uale quali se da noi sa-

ran(n)o adimpiti, et nel giorno del giudicio rico/n/signati
al signore ci sara data la degna mercede promessa
dalla infalibil verita, qual e tale che l'occhio mai
humano ha veduto, ne l orecchia udito ne assesso
nel cor del homo, qual al principio del mondo ha pre-
parata. Al qual sia honore et gloria che vive
et regna con il p(ad)re et spirito santo adeso et sempre
et nelli seculi delli seculi: Amen. (9r.)
Sum(m)ario de tutte le indulgentie concesse alle con-
fraternita del S(antissi)mo Sacramento si nella citta
di Roma come fuori, per il S(antissi)mo S(igno)r n(ostr)o Papa

Paulo Terzo, et si alle gia fondate come à quel-
le che perpetualme(n)te si fondarano.

In margine: d'applicarsi le Plenarie al'anime de morti. in
q(uesto) anno Santo 1725 (crnom tintom)
Prima si concede tutte le indulgentie ple-
narie della compagnia del Salvatore ad sancta
sanctor(um) in S(an) Gio(vanni) Laterano di Roma.
Le indulgentie di S(an) Giacomo delli incurabili di Ro(ma)
Le indulgentie de la compagnia de S(an) Gio(vanni) Batt(ista)
di S(an) Cosmo et Damiano della natione fiorenti-
na di Roma
Le indulgentie de l'hospitale di S(an) Spirito in Sassia de
Ro(ma).
Le indulgentie de la compagnia di campo santo de Ro(ma)
Le indulgentie della chiesa di S(anta) Maria d(e)l populo de
Ro(ma)
Se concede ancora plenaria indulgentia come al
tempo del giubileo à tuttj quelli che confessi et com-
municati intreranno nella compagnia, il giorno

del loro intrare.
Si concede à ciascuno, an(n)i de indulgentia cento (9v.)
cioe alli fratelli di detta fraternita del S(antissi)mo
Sacramento, quando vanno à compagnar detto
sacrame(n)to portato à qualche infermo, compa-
gnandollo pero con la candella accesa, et im-
pedito lo facino compagnare, et similmente le
sorelle, ancorche non lo compagnino, pur che
quando odeno il segno della campana per com-
municar l'infermi in genocchione devotame(n)te
dicano cinque P(ate)r n(oste)r, et cinq(ue) Ave Maria in
honore di tanto Sacramento, cosi conseguiranno
li detti cento anni de indulgentia come quelli
che presentialmente accompagnano detto sacra-
mento.
Quella istessa indulgentia se da à tuttj quelli
fratelli et sorelle che sarano presenti al celebrar
della messa nella giesa, che si da alla chiesa
della Minerva in Roma, et alle proccessioni
il giorno della solennita alla messa, over can-
tada la Dominica del mese ordinaria, cioe
la terza qui appresso noi,
Ancora si concede indulgentia de anni diece
et altre tante quarantene à tuttj li fratelli et (10r.)
sorelle che visiteranno ogni vener di per tutto
l'anno l'altare del sacramento in la chiesa paroc-
chiale.
Finalmente si concede faculta à ciascuno del-
li fratelli et sorelle di eleggersi tre volte in vita
soa ancor che fosse in articolo di morte un con-
fessore o prete secularo o frate di qual si vo-
glia ordine il qual il possa assolvere da tutti
li peccati, et eccessi, etiandio gravi et enor-
mi, ancorche fossero delli resservati alla
sede apostolica. Pur che non siano delli con-
tenuti nella bolla in cena domini. Et imponer
à loro la penitentia salutare.

I/t/em che ognun delli fratelli over sorel-
le di tal compagnia sia tenuto dir ogni settima-
na cinq(ue) volte la oratione dominicale, et la
salutatione over oratione Angelica in com-
memoratione di tanto Sacramento:
Laus Omnipotenti Deo: (10v.)

Slijedi nešto mlađi dodatak, pisan različitom tintom (zeleno-smeđom) od tinte kojom je pisan Statut (smeđe), no istim karakterom pisma

Per rimover ogni mal pensiero da gl'animi di
molti delli fratelli n(ost)ri della Schuola dil Corpus
D(omi)ni, et levar da quelli il mormoro, e, Tumulto, che
nascer potria circa l'ellettione, et creatione dil
Gastaldo, Pozuppo, o, altri Officiali, ch(e) di tem-
po in tempo vengono elletti, et creati, li quali non
ostante, che sijno debitori delle loro administrationi,
o, vero vengono elletti, et creati, o, vero vengono con-
firmati. Il ch(e) e un dar ansa, et libertà di augume(n)-
tar il debito a danno, et detrimento di detta n(ost)ra
Schuola, Dannatione de l'anime n(ost)re, et vilipen-
dio dil s(igno)r n(ost)ro m(eser) Giesu Xpo (Christo), E, da
provedere
ch'ogni erore, et odioso mormoro sia tolto, et
remoso. pero.-
L'andara parte posta p(er) m(esser) Pelegrin Valese no-
vamente elletto, et confirmato Gastaldo che de
cetero niuno, ch(e) sarà debitor per conto d'
haver administrate l'entrade della detta
n(ost)ra Schuola no(n) (ubačeno naknadno) possi esser elletto,
ne ballotato
per Gastaldo, Pozuppo, o altro offi(ti)o ch(e) oc-
correr pottesse, se prima fatti li co(n)ti del-
la loro administratione no(n) haverà saldate (11r.)
le loro partite, altramente tal ellettione, et creati-
one sia nulla, cassa, et di niun valore si come
fatta non fosse, La qual parte ballotata hebbe
ballotte favorabili n° 29 de no(n) 2. et fu
presa. Do(me)nica Adi 7. Zugno 1562.

Con ordine sono state create da Iddio tutte le
cose dil Mondo, et quelle con ordine, et obedien-
tia sono rette, et gubernate, et doue amancha
questo ordine, et obedientia, ivi si trova la con-
fusione, dalla quale ogni male procede. Questo
si dice a confusione d'alcuni fratelli della
Schuola n(ost)ra dl Corpus D(omi)ni, li quali si fano
fratelli di quella con il carico, o di far le opere ad
ogni requisitione dil Gastaldo n(ost)ro, overo in loco di q(ue)l-
le di pagar ogni anno s(oldi) 18, o, 20 Iux(ta) le loro vo-
lontarie promissioni, et medesimamente vanno debittori
delli falli per la loro negligentia di non venire alle
messe ordinarie, alli quali quando, o per il p(redet)to Gastaldo
o per suoi commessi vien' adimandato il far delle o-
pere, o il Danaro, ch(e) sono debittori, hano ardimento
di non solamente recusar tal pagamenti. ma an-
chora usar parole altere, soperbe, et non convenie(n)ti (11v.)

a fratelli di tal Confraternitade cosa veramente
non solo vergognosa ma dannosa alla detta
Schuola n(ost)ra, et di vilipendio dil s(igno)r n(ost)ro misser
Giesu Xpo (Christo). Per erradicare adunq(ue) da tal confra-
ternita questi tali Inobedienti, et scandalosi, li-
quali niente, o, pocco si curano exeguir gl'oblighi,
ch(e) hano. Però.
l'andara parte posta per il sop(radet)to m(isser) Pelegrino
Gastaldo, che tutti quelli, ch(e) sono debittori dal
tempo della loro creatione cosi de Danari, come de
opere fino questo giorno, et fali ch(e) sara conosciu-
to q(ue)lli haver fatti per non esser i(n)tervenuti a
le messe ut s(upr)a siano tenuti pagar tal debiti per
tutt' l mese di settemb(ri)o proximo ch(e) venira, et di
quello, ch(e) de cetero andarano debittori diebbano ha-
ver pagato nel giorno della sollenita dil n(ost)ro s(igno)r

m(isser) Giesu Xpo (Christo), Altramento sijno, et s'intendino

privi, et cassi di detta n(ost)ra Confraternita. Quelli
veramente, ch(e) pagano con le loro opere debbino ad
ogni richiesta dil Gastaldo, o, di cadauno altro p(er) no-
me, et ordine suo quando vora far lavorar le Vi-
gne esser pronti alla sua obedientia, et no(n) volendo,
o no(n) pottendo andar siano tenuti dar il danaro
in mediate Jux(ta) la continentia dell ottavo Cap(ito)lo
(12r.)
della presente n(ost)ra Mariegola ch(e) sono soldi 12 per
poterli dar a q(ue)lli, ch(e) in luoco suo andarano a
far l'opera, et nondimeno restino debittori della
zornata, si come in detto cap(ito)lo si contiene, et
pagar debino ogni, et qualonq(ue) suo debito nel
giorno della sollennita ut s(upr)a. Altramente no(n)
facendo quanto e detto di sopra restino privi,
et cassi della detta n(ost)ra Confraternita, Ne possi-
no mai p(er) tempo alcuno esser in q(ue)lla ballotati
ne accettati. Quelli verame(n)te, che chiamati al
l'exequie delli fratelli n(ost)ri non vorano venir, si-
ano mandati debittori de soldi 4 per cadauna
volta da ess(er) pagati nel giorno della sollenità ut s(upr)a
La qual parte ballotata hebbe ballotte favora-
bili n° 31. - de no(n), 0, et fu presa adi
7 zugno 1562. Nel qual giorno, et hora m(isser)
Pelegrin Valese antedetto Reffudò per piu suoi
convenienti rispetti. Et in locco suo fu elletto
et creato Jux(t)a l'ordinario m(isser) Fran(ces)co Valese.

Od 12v. do 17r. su prazni neispisani listovi.

17v. pri vrhu je upisana bilješka: Umago - 1876 - Gio(vanni)
Manzutto

18 r. prazno

18v. bilješke:

1698 Celle... (?) . L(ibre?) . picolo

18 (novem)bre L(ira) una 9.

Nec bona nec mala, infans si

nascitur vitalis erit.
Sortietur effect... (ili: effectum?)
18 (novem)bre 1698 t: t: L(ire?): 45'
U mlađem prijepisu istog statuta iz godine 1772. nalazi se na f. 11r. novija bilješka koje nema u originalnom primjerku Statuta:
Adi 9. Febraro 1772-
Radunati per la seconda volta li Confratelli della
Veneranda Scuola del Santiss(i)mo Sacramento, e per
non esser la prima raduzione intervenuti in numero sufficiente

com'è di loro dovere, massime che per tal motivo non si è potuto far la nomina di novo Gastaldo.
Vada Parte, che per l'avvenire devano tutti li confratelli di dettat Scuola la terza essi Confratelli intervenire si per far nuovo Gastaldo giusto le Leggi, come per ballottare li Confratelli, e Consorelle, che di novo volessero ascriversi, e ciò in pena di Lire una per ogni Confratello, che fosse nel
Scuola medesima, et ogn'uno che sarà eletto Gastaldo, deva sotto la pena di L(ire) 25 - sottoporsi far la sua Gastaldia conforme le leggi, qual pena deva esser irremissabilmente levata ad ogn'uno che rifiutasse, et applicata metà alla Scuola, e metà al publico Rappresentante, che la farà eseguire. Qual Parte presa che sia, doverà eser rassegnata alla Carica Ecc(elle)
ntissi)ma
Delegata per la sua approvazione, e posta alla ballottazione ebbe Bal(lot)te 11 - C(ontrari) e = fu presa.
Adi 14. Febraro 1771. Me. Vo. Capodistria
L'illustrissimo, et Ecc(ellentissi)mo Sig(no)r Podestà, e Capitanio G. (11v.)
D. considerata la Parte 9. corrente accompagnata da benemerite Lettere del N(obil) Rappresentante della Terra d' Vmago con cui da Confratelli della Veneranda Scuola del Santis(si)mo Sacramento fù preso a pieni voti, che per l'av-

v(e)nire la terza Domenica del mese di Gennaro di cadaun
fratelli, e Consorelle, e ciò in pena di Lire una per ogni
Con-
fratello, la qual pena sia a beneficio della Scuola stessa, ed

ogn'uno che sarà elletto Gastaldo deva sotto la pena di lire
venticinque sottoporsi a far la sua Gastaldia conforme le
leg-
gi, la qual pena pure deva esser applicata metà alla Scuola,
e metà al Publico Rappresentante, che la fara eseguire; però
l'E(ccelletissimo) Signor) conocscendo tale massima diretta a
levare il stan-
cheggio, ed al miglior serviggio della Scuola ha decrevando
approvata la parte stessa per l'effetto in tutto, e per tutto
co-
me in essa sio mandans etc.
Zuanne Cassetti f(irma)to Pod(es)tà e Cap(itani)o G. D.
Marchio Sorari Canc(ellie)r di S(ua) E(ccellenza)

BRANKO FUČIĆ

STATUT BRATOVŠTINE SV. SAKRAMENTA U UMAGU IZ 1555. GODINE

SAŽETAK

Bratovština sv. Sakramenta iz Umaga u Istri ustanovljena je 1555. a djelovala je do velikih društvenih i političkih promjena nakon Drugog svjetskog rata, kada se ugasila.

Njezin statut sastavljen je talijanskim jezikom u godini njezina osnutka 1555. Pisan je rukom na pergameni, - tekst humanistikom a rubrike goticom.

Statut sadrži naziv i svrhu bratovštine, ustroj i način izbora uprave, uvjete i način učlanjenja braće, njihove dužnosti te kazne za prekršitelje bratovštinskog statuta. Bratovštini predsjeda gastald (Gastaldo), drugi po rangu funkcionar ima hrvatsku titulu požup (Pozuppo). Statut je izvor za crkvenu, društvenu, ekonomsku i kulturnu povijest Istre.

STATUTE OF THE HOLY SACRAMENT BROTHERHOOD PROCLAIMED IN 1555 IN UMAG

ABSTRACT

The Brotherhood of Holy Sacrament in Umag, Istria was established in 1555. It had been active through several centuries and eventually ceased to exist after the great socio-political changes generated by the World War II.

The Statute was written in the Italian langugae, in the same year in which the Brotherhood was founded, i.e. in 1555. It was written on parchment paper, with the text in the humanities and headings in Gothic characters.

The Statute detrmines the name and objectives of the brotherhood, the electorial system and procedures, terms and techniques of becoming a member of the Brotherhood, their duties as well as punishments for those who break the rules therein stated. The Brotherhood was presided by the 'gastald' (gastaldo), while the second in charge bore a Croatian title 'požup' (pozuppo).

The Statute has been a permanent source for understanding and studying the sacral, social, financial and cultural history of Istria.

VESNA TUDJINA GAMULIN

MARKO ANTUN DE DOMINIS KAO PREVODITELJ BACONOVIH ESEJA

Za Dominisa je bilo bitno pitanje uloge crkve u kontekstu svog vremena, tj. u doba kada se Reformacija utvrdila i kada je Europa duhovno, vjerski i politički raslojena, kada je nakon Tridentskog koncila katolička teologija dospjela iz teološki otvorenog srednjeg vijeka u stanje zatvaranja u neprijepornosti postojećih dogmi, doba kada Katolička crkva više nije bila u stanju da, bez unutarnjih promjena, održi duhovnu, a i političku dominaciju nad određenim teritorijima. Svi Dominisovi politički, teološki i životni nesporazumi, kao i okvir i suština cjelokupnoga njegovog opusa, proizlaze iz njegova osnovnog stava da postojeća crkva ne predstavlja ostvarenje izvornog lika crkve Kristove, da je postala suviše svjetovna na štetu svoje duhovne biti, a glavni uzrok tome vidi u papinom primatu kojeg proglašava bespravnim prisvajanjem i poriče ga kao stranog izvornom kršćanstvu. Cjelokupnu kritiku tadašnje crkve temelji na sustavnom proučavanju Svetog pisma, patristike, crkvenih kanona, zaključaka starih koncila i ostalih spisa tradicije katoličke crkve. Tražeći način kojim bi crkva trebala reformirati svoj pojavni oblik, Dominis rješava njenim pročišćenjem od svega svjetovnog, nastojeći učiniti je primjerenom njezinoj duhovnoj naravi. Dominisov je put zacrtan idejom ujedinjenja svih kršćanskih crkvenih institucija, jer smatra da bi se kreativnim pomirenjem postojećih sustava maksimalno približilo izvornim patrističkim koncepcijama o funkcioniranju crkve kao produžetka Kristovog učenja. Dominis inzistira na povratku k temeljima kršćanstva, jer drži da samo duhovne zajednice osnovane na demokratskim principima prvobitnog kršćanstva mogu dovesti čovjeka i ljudsku zajednicu do mira i slobode. Pomirba i ujedinjenje svih crkvenih institucija Dominis postavlja kao svrhu i krajnji cilj svog djelovanja, jer samo mir i jedinstvo među svim crkvama i kršćanskim narodima, temeljeni na osnovnim idejama Istine, Lju-

bavi i Slobode, jesu ono što omogućuje smisleni i svrhovit život uopće. Svoje osnovne ideje Dominis iznosi u "De republica ecclesiastica"[1] – središnjem djelu svoga opusa, na kojem je radio veliki dio svog života. Svi ostali njegovi radovi (osim fizikalnih, naravno) uglavnom predstavljaju pojedinačnu razradu ovdje sustavno sastavljenih i čvrsto utemeljenih osnovnih teza. "De republica ecclesiastica" teologijsko je djelo, no u njemu Dominis iznosi i svoja filozofijsko-politička razmišljanja. Već sam naslov autorova predgovora koji glasi: "Universo divinorum sanctae Catholicae ecclesiae episcoporum ordini, Veritatem, Charitatem, Libertatem, Felicitatem", govori nam oko kojih se kategorija kretala Dominisova misao. Istina, Ljubav i Sloboda, iako doživljeni iz iskustva kršćanstva, imaju svoj korijen u duhu platonizma. Istina, Ljubav i Sloboda jesu naime, (raznoliko izražene u Platonovim dijalozima, ali jednoznačno sabrane u "Zakonima") ono što omogućuje smisleni i svrhovit život uopće, a posebno život čovjeka i ljudske zajednice. Tako je Sreća, kao zbilja ovog trojedinstva, ono što je za Dominisa svrha crkvene države kao zajednice ljudi sjedinjenih u pravoj vjeri Božjoj, a filozofijski gledano, zapravo eklezijastički prijevod onih konstituensa koji u tradiciji platonizma omogućuju smisleni zajednički život u blaženstvu. Platonova vizija zajednice utemeljene na ideji Dobra, prevedena je ovdje na filozofijsko-teologijski jezik kao zajednica zasnovana na ideji izvornog kršćanstva. Osnovnu Platonovu misao o mogućnosti realizacije takve zajednice Dominis citira u svojoj interpretaciji: "Non ergo, apsolute loquendo, negari potest, Papam et Episcopos posse defacto humanos temporale principatus obtinere: imo Platonis dictum esse, scimus, tunc Republicas beatas esse futuras, cum vel Philosophi regerent, vel Reges philosopherentur: Nullus esse Sacerdos est qui Philosophus, hoc est litteratus non est vel esse debeat."[2] Iz takve interpretacije nepobitnog autoriteta nužno proizlazi prevođenje "republike" u "crkvenu republiku" i prevođenje filozofa u svećenike, a gledano teološki, metamorfoza božanske države (Augustin) u zajednicu sjedinjenih kršćanskih crkava. Našavši uporište u izvornom kršćanstvu, Dominis ne inzistira niti na božanskoj niti na zemaljskoj državi, nego na crkvenoj. Crkvena država ne bi poput božanske bila smještena u onostranosti, niti bi bila reducirana na problematiku tzv. realnog zemaljskog života, već bi svojevrsnim povezivanjem ideja prvobitnog kršćanstva i

---

[1] "De republica ecclesiastica" Marci Antonii de Dominis, libri X Londini 1617, (Continens libros I-IV= I pars) (Ex officina Nortoniana, apud J. Billium), Pars secunda, Francofurti ad Moenum 1620. (Continens libros V-VI) (Sumptibus Rulandiorum, Typis Ioan. Friderici Weiss), Pars tertia, Hanoviae 1622. (Continens libros VII, IX) (Sumptibus haeredum Levini Hulsii).

[2] "De rep. ecc.", lib. IV, cap. VIII, 2.

Platonove "Države", (a u razlici spram države kakvu Platon vidi u svojim "Zakonima" i Aristotel u "Politici"), imala biti zemaljska zajednica žive kršćanske vjere.

Dominisov je životni put bio prilično dramatičan, a završio je anatemom i spaljivanjem njegovog tijela i djela na rimskom "Campo del fiore". Za prikazivanje Dominisova učešća u europskim strujanjima njegova vremena, trebalo bi govoriti o raznovrsnim i očito djelotvornijim oblicima njegovih interesa (političkom, teološkom, prirodoznanstvenom, ...), a ovdje bih se zadržala na historiografskom prikazu jednog možda manje značajnog, ali dosad kod nas izgleda nepoznatog vida njegovog djelovanja[3] – kao prevoditelja radova Francisa Bacona.

Nakon što je Inkvizicija 1615. godine zatražila od mletačkog Vijeća desetorice izručenje Dominisa zbog osnovane sumnje da piše opsežne teološke rasprave protiv temeljnih principa katoličke crkve, Dominis odlazi iz domovine i stiže u En-glesku krajem prosinca 1616. godine. Iste je godine u Rimu objavljen "Decretum Sacrae Congregationis..."[4] u kojem se Dominisov spis "Marcus Antonius de Dominis, Archiepiscopus Spalatensis, suae profectionis consilium exponit" i knjiga "De Republica Christiana"[5] stavljaju na indeks zabranjenih djela kao "formaliter haereticae, erronae, shismaticae, sapientes haeresim, blasphemae, scandalosae et contumeliosae in Eccleasiam Catholicam Romanam." Pod blagonaklonom zaštitom engleskog kralja Jamesa I, Dominis je u razdoblju od prosinca 1616. do ožujka 1622. godine svog boravka u Engleskoj, bio u mogućnosti da objavi većinu svojih radova.[6]

Već sama činjenica njegova boravka i visokih položaja koje je zauzimao na Jamesovu dvoru, može nas navesti na pomisao o nužnosti poznanstva s Francisom Ba-

---

[3] O temi je pisao Noel Malcolm: "De Dominis (1560-1624): Venetian, Anglican, Ecumenist and Relapsed Heretic", London, 1984.

[4] "Decretum Sacrae Congregationis Ill. orum S.R.E. Cardinalium, a S.D.N. Pavlo Papa V. Sanctq., Sede Apostolica, ad Indicem librorum, eorundemque permissionem, prohibitionem, expurgationem, impressionem universa Republica Christiana specialiter deputatorum, ubiq., publicandum." Romae, Ex Typographia Camerae Apostolicae, 1616.

[5] Naslov knjige je pogrešno naveden ("De republica Christiana" umjesto "De republica ecclesiastica") budući da je knjiga zabranjena i prije nego što je objavljena.

[6] – Marcus Antonius de Dominis, Archiepiscopus Spalatensis, suae profectionis consilium exponit, Londini 1616. (Apud Johannem Billium)

– De republica ecclesiastica, libri X, (vidi bilješku 1.)

– Papatus Romanus; Liber de origine, progressu atque extinctione ipsius, Londini 1617. (Ex Officina Nortoniana, Apud Johannem Billium)

– Praedica ... fatta la prima Domenica dell 'Avvento quest' anno 1617 in Londra nella capella detta delli Merciari, Londra 1617. (Appresso Giovanni Billio)

– The Rockes of Christian Shipwracke discovered by the holy Church of Christ to her beloved Children, that they may keepe aloose from them, London 1618. (Printed by John Bill) (Orig: Scogli del christiano naufragio, quali va scoprendo la santa chiesa di Christo alli snoi diletti figliuoli.)

conom, koji je jednakih godina i istovremeno djelovao kao Lord kancelar i čuvar Velikog pečata na istom dvoru. Usprkos činjenici da je u engleskom državnom arhivu (Public Record Office) sačuvan dio Dominisove korespondencije iz tog razdoblja i opsežna korespondencija njegovih suvremenika u kojoj se vidi da su Dominisovi kontakti bili pomno praćeni i komentirani, ne nailazi se na podatke o njihovom izravnom međusobnom odnosu. Bacon, koji se interesirao za prirodne znanosti, mogao je voditi zanimljive razgovore sa Dominisom, ako ne iz drugih razloga, onda kao sa nekadašnjim predavačem fizike na padovanskom univerzitetu, posebno stoga što su se obojica bavila istom temom – fenomenom plime i oseke.[7] Pretpostavka o nužnosti njihova poznanstva, rezultirala je pronalaskom dokumenta o privatnom arhivu obitelji Cavendish u Chatsworthu.[8] To su Hobbesovi[9] prijevodi pisama Fulgentia Micanzia,[10] prijatelja Sarpijeva i Galilejeva i Dominisova, Williamu Cavendishu, prvom grofu (Earl) od Devonshirea,[11] sveukupno 76 pisama datiranih u razdoblju od 30. listopada 1615. godine do 21. ožujka 1625. godine,[12] u kojima je, između ostalog, Dominis i njegovo djelovanje bilo jedna od konstantnih tema. Prijepis istih pisama u malo skraćenijem obliku nalazi se u The British Museum Library, Manuscript Collections, ali netočno atribuirana.[13] U jednom od njih, datiranom 24. veljače 1617. godine, nailazimo na zanimljivu i prilično detaljnu karakterizaciju Dominisove osobe od nekoga tko ga je osobno poznavao, što je začuđujuće rijetko s obzirom na interes koji je kod suvremenika pobuđivao. U pismu je, pored ostalog, navedena interesantna i za nas nova[14] hrvatska verzija Dominisova prezimana:

---

[7] Svoj rad o toj temi Dominis je kasnije objavio: Euripus seu de fluxu et refluxu maris. Sententia M.A. de Dominis, archiep. Spalatensis, Romae 1624. (Apud Andream Phacum)

[8] Chatsworth House, Bakewell, Derbyshire, sjedište obitelji Cavendish, - do 1694. godine bili su grofovi (Earls), a od tada vojvode (Dukes) od Devonshirea. Sada obiteljskim dvorom vlada jedanaesti vojvoda Andrew Cavendish.

[9] Devonshire Collections, Chatsworth, Hobbes Group, Translations of Italian Letters. Na prvoj stranici Hobbesovom rukom piše: Translated out of the original Italian Letters by Th: Hobbes Secretary to ye Lord Cavendish. (73Aa)?.

[10] Fulgentia Micanzia kao autora pisama definitovno je identificirao Vittorio Gabrieli "Bacone, la Riforma e Roma nella versione hobbesiana di un carteggio di Fulgenzio Micanzio", Engleish Miscellany, 8 (1957), p. 195-250., iako na kraju pisama nailazimo na mnogo različitih potpisa.

[11] Sva su pisma upućena očito istoj osobi - Williamu Cavendishu prvom grofu od Devonshirea (1st Earl of Devonshire), što je jasno vidljivo iz uvodne rečenice 10. pisma (p. 37.), kao i marginalnih zabilješki samog adresata. (Noel Malcolm smatra da je destinat pisama William Cavendish, sin, drugi grof od Devonshirea.)

[12] Od sveukupnih 76 pisama prvih 67 je datirano, dok preostalih 9 pisama nema ni datuma ni mjesta nastanka, ali je očito da su u nizu.

[13] BML Add. MS 11, 309 - F. Fulgentio to the Duke of Buckingham.

[14] Šime Ljubić: O Markantunu de Dominisu Rarbljaninu, Rad JAZU X Zagreb 1870. Stjepan Antoljak: Arhivske zabilješke i marginalije o Markantunu de Dominisu, Radovi centra JAZU u Zadru, 22-23, 1976.

"Splitski je nadbiskup, došavši u Englesku, dao priopćenje u svom Manifestu,[15] koje sam shvatio kao izraz njegova cjelokupnog stajališta, a to što je napisao čista je istina. ...Rođen je u plemenitoj dalmatinskoj obitelji koja se na tom jeziku naziva Domnianich, što bi mi nazvali De Dominis. On je čovjek velikog poštenja.... Istina je da čedan i primjeran život koji je vodio, učinio ga je cijenjenim kao prelata od časti kojih Crkva ima samo nekoliko. Što se tiče naobrazbe, on je mnogo učeniji nego što je vješt, pročitao je sva djela starih crkvenih otaca, zapisnike koncila i sve povijesničare. U ovih osam godina što sam ga prisno poznavao, on je živio krajnje umjereno, sa samo jednim obrokom na dan, i vrlo plodonosno izgarao u čitanju i pisanju. U raspravljanju uvijek sam ga smatrao krutim ali razumnim, a u obrani praznovjernih mišljenja on bi s požudom i naglom gorljivošću tumačio pozivajući se na ono što je u tu svrhu pročitao, ili u drugom slučaju (što je bilo češće) uzeo bi vremena za istraživanje predmeta i onda bi s punom objektivnošću iznosio istinu. Iznad svega uvijek je uzimao k srcu sve šizme u Crkvi i uvijek je najradije o tome razgovarao i to sa krajnjom strašću, ali i smislom. ... Sve zajedno, najgore što se može misliti o njemu jest to da je zaljubljen u svoje vlastite knjige."[16]

Sadržaj Micanzijevih pisama vrlo je raznolik i uglavnom se kreće oko aktualnih političkih događaja i intriga. U mnogim se pismima spominje Bacon kao i događaji oko prevođenja njegovih Eseja na talijanski jezik. Dominisovo učešće u tom poslu ovdje je izrijekom potvrđeno dok se iz predgovora prvom izdanju to moglo tek naslutiti.

Godine 1617. i 1618. londonski izdavač John Bill, isti onaj koji je izdao i sva Dominisova djela objavljena u Engleskoj, tiskao je knjigu, naslovljenu: "Saggi Morali del Signore Francesco Bacono, Cavagliero Inglese, Gran Cancelliero d'Con vn'Inghliterra Con altro suo Trattato Della Sapienza degli Antichi. Tradotti in Italiano.",[17] sa predgovorom kojeg je napisao Baconov prijatelja Tobie Mathew,[18] za kojeg je izgleda bilo općepoznato da je dobro znao talijanski jezik i tako se odmah brzopleto njemu pripisao taj prijevod. Međutim Mathew je to pozitivno opovrgao u istom tom predgovoru u kojem, pored ostalog, možemo pročitati i prvi nagovještaj

---

[15] Misli se na Dominisov spis "Marcus Antonius de Dominis, Archiepiscopus Spalatensis, suae profectionis consilium exponit", Londini 1616.

[16] Devonshire MSS, Chatsworth, Translations of Italian Letters, pismo br. V, p. 16-17.

[17] Postoji više izdanja Baconovih eseja, različitih po opsegu, do konačne zbirke iz 1625. godine. U razdoblju od 1617. do 1618. godine u Londonu su štampana čak tri izdanja prijevoda na talijanski jezik, koja se samo neznatno razlikuju. Izdanje iz 1617. godine nalazi se u Lambeth Palace Library. Izdanje iz 1618. godine nalazi se u British Museum Library, kao i izdanje iz 1617.-18.

[18] Tobie Mathew (1577.-1655.) korespondent i prijatelj Baconov, kojem je posvećen "Esej o prijateljstvu" (Essay on Friendship).

mogućnosti da je Dominis bio jedan od prevoditelja. "Tek nedavno došla su u moje ruke dva rada koja su ovdje objavljena. Prvi, knjiga Eseja o moralu (Moral Essays), napisana na engleskom, prevedena je na talijanski djelomično od darovitog engleskog viteza za vježbu u vrijeme dok on još nije sasvim savladao vještinu jezika, a dijelom od jednog Talijana koji uopće nije razumio engleski.

Rasprava "O mudrosti starih" (De Sapientia veterum), napisana na latinskom, prevedena je od rođenog Talijana, čovjeka koji je bolje upućen u druge, mnogo ozbiljnije studije, ali koji se sa voljom prihvatio ovog posla zbog svog poštovanja prema autoru."[19]

Identifikaciju ovako opisanih prevoditelja nedvojbeno nam omogućuju već spomenuta pisma Fulgentia Micanzia Williamu Cavendishu.

Historija ovog prijevoda izgleda započinje kada mladi William Cavendish, drugi grof od Devonshirea zajedno sa svojim učiteljem Thomasom Hobbesom, odlazi na studijsko putovanje u Italiju, uglavnom sa svrhom da nauči talijanski jezik, a kao poštovatelj Baconovih radova nosi sa sobom jedno od ranijih izdanja Eseja. Mladi Cavendish u Veneciji boravi od jeseni 1614. do proljeća 1615. godine, gdje susreće Micanzia, koji ga izgleda potiče i uvodi u posao oko prevođenja. Kako su Baconovi Eseji, njihovo prevođenje i upotpunjavanje u Micanzijevim pismima ocu Cavendishu bili jedna od konstantnih tema, možemo sa prilično sigurnošću ustvrditi da je mladi lord Cavendish onaj "daroviti engleski vitez" koji je prevodio "za vježbu dok još nije sasvim savladao vještinu jezika" iz Matheweva predgovora.

Kao sudionik u tom poslu Dominis se prvi put spominje u pismu od 24. veljače 1617. godine, ali tek je u pismu od 10. studenog iste godine Micanzio izrijekom piše: "Splitski nadbiskup mi je obećao neke od Eseja i Sapientia veterum ... u vrlo kratkom roku".[20] Sve eventualne sumnje oko Dominisovog autorstva prijevoda rasprave "De sapientia veterum" raspršuje Micanzio u pismu od 12. siječnja 1618. godine, kad kaže: "Bio bih zadovoljan (ukoliko nadbiskup dovoljno nauči jezik) da nakon što je preveo Sapientia veterum također prevede i ono o vještini i promicanju učenja o božanskom i ljudskom",[21] i tako nam je omogućeno identifikacija Dominisa sa Mathewovim čovjekom "koji je bolje upućen u druge mnogo ozbiljnije studije".

Pitanje je li Dominis i onaj "Talijan", Cavendishov pomagač pri prevođenju Eseja "koji uopće nije razumio engleski" ostaje otvorenim, ali vrlo mogućim. Iz

---

[19] Citat iz predgovora izdanju iz 1617. godine. "Saggi Morali" p. 2r-v.

[20] Devonshire MSS; Chatsworth, Translations of Italian Letters, pismo br. VII, p. 28.

[21] Isto, pismo br. VIII, p. 30.

Dominisovog vlastitog pisma Carletonu[22] od 28. svibnja 1617. godine[23] imamo potvrdu da nije znao engleski jezik, ali i obećanje da će ga naučiti. Pretpostavka da je u međuvremenu mogao ponešto od jezika i savladati, podržava nas u mišljenju da je vjerojatno sudjelovao u pripremanju izdanja popravljanjem i dotjerivanjem najvjerovatnije vrlo grubog Cavendishovog teksta prijevoda.

Postoje još dva podatka o vezi Dominisa sa Baconom i to iz Chamberlainovih pisama,[24] koji piše da je Bacon Dominisu za Novu 1618. godinu darovao 40 funti, što je smatrao vrlo ekstravagantnim uzevši u obzir da je istog dana i za istu priliku Bacon princu Charlesu poklonio par svijećnjaka, a vrlo utjecajnom lordu Buckinghamu samo "cup of essays". Nadalje Chamberlain navodi da je Bacon 19. travnja iste godine prisustvovao misi koju je vodio Dominis i to odjeven u svoju najsvečaniju službenu odjeću, što je, čini se, trebalo govoriti o posebnoj naklonosti. Prvo je možda izraz Baconove simpatije prema Dominisu, ili, ipak vjerovatnije, plaća za obavljeni posao, dok bi drugi podatak mogao biti dokazom njihovog učestalijeg međusobnog kontakta tokom posla oko izdavanja teksta prijevoda.

Dominisovo upoznavanje sa Baconom i njegovim djelom, pomaganje Cavendishu u njegovim prevoditeljskim naporima iz kojih Hobbes, Baconov učenik i Cavendishov učitelj očito nije bio izuzet, stvorilo je mogućnost veze i pretpostavku utjecaja iz kojeg se možda, kao najinteresantniji rezultat, proizašle neke postojeće sličnosti između Dominisove teorije o crkvi i državi sa onom koju je kasnije u "Levijatanu" razradio Hobbes.

VESNA TUDJINA GAMULIN

MARKO ANTUN DE DOMINIS KAO PREVODITELJ BACONOVIH ESEJA

SAŽETAK

Iako je Dominis vodio obimnu korespondenciju, često i sa slavnim suvremenicima, iz koje saznajemo mnoge pojedinosti njegova života, može začuditi što nema podataka o njegovoj vezi sa Francisom Baconom. Dominis i Bacon bili su skoro jednake dobi i istovre-

---

[22] Dudley Carleton (1573-1632), engleski diplomat, ambasador u Veneciji (1610-1615), ambasador u Hagu (1616-1625), organizirao Dominisov odlazak u Englesku.

[23] Public Record Office, S.P. James I, vol. 92, f. 50.

[24] John Chamberlain (1553-1627), ed. N. McClure, "The Letters of John Chamberlain" (2 vols, Philadelphia 1939).

meno su živjeli na istom dvoru, te se može pretpostaviti da su se morali poznavati, posebno stoga što je Bacon zainteresiran za prirodne znanosti mogao voditi zanimljive razgovore sa Dominisom kao bivšim predavačem fizike na slavnom padovanskom sveučilištu. Ali oblik njihovog poznanstva pokazao se manje predvidiv. Među dokumentima koji se čuvaju u Chatsworthu, Derbyshire, u Velikoj Britaniji, postoje Hobbesovi prijevodi pisama koje je pisao fra Fulgentio Micanzio, prijatelj Sarpijev i Galilejev, Williamu Cavendishu, prvom grofu od Devonshirea, (sveukupno 76 pisama, datiranih od 1615. do 1625. godine) u kojima je Dominis bio jedna od konstantnih tema. Ta nam pisma, između ostalog, donose jasan dokaz da je Dominis preveo (s latinskog na talijanski jezik) "De sapientia veturum" i vrlo vjerovatno pomagao pri prvođenju i nekih drugih tekstova iz Baconovih "Moral Essays".

Iz te je prevodilačke epizode izašla na vidjelo možda još interesantnija mogućnost veze između Dominisa i Thomasa Hobbesa (koji je očito sudjelovao u tom poslu), što je stvorilo pretpostavku njihovog mogućeg međusobnog utjecaja i iz kojeg su pak, kao najinsteresantniji rezultat, možda proizašle neke postojeće sličnosti između Dominisove teorije o crkvi i državi, s onom koju je kasnije u "Leviatanu" razradio Hobbes.

MARC ANTHONY DE DOMINIS AS A TRANSLATOR OF BACON'S ESSAYS

SUMMARY

Dominis had a large correspondence, often carried on with famous contemporaries, from which many of the details of his life can be gathred.

Since Dominis and Francis Bacon were the same age and lived at the same time at the same court, it could well be assumed that they must have known each other, particulary because Bacon was interested in natural sciences while Dominis was a former professor of physics at Paduas famous university. But the form of their connection was more unusual. Among the documents that are kept in the Chatsworth collection, Derbyshire, England, there are the translations done by Thomas Hobbes, of the letters written by Fulgentio Micanzio, a friend of Sarpis and Galileos, to William Cavendish, the 1st Earl of Devonshire, (76 of them, dated from 1615 do 1625), in which Dominis was a constant theme. Those letters give us a proof, even telling us the history of Dominis's translation (from Latin into Italian) of Bacon's "Moral Essays". It is certain now that he translated "De sapientia veterum" and very probably helped in the translation of some others. The whole episode of these translations creates the possibility of there having been contacts between Dominis and Thomas Hobbes, who was as Bacon's assistent, acquainted with the translation job, which probably resulted in there being certain similarities between the theory of church and state expresed by Dominis and the theory later elaborated by Hobbes.

MILE BOGOVIĆ

RADOVI MARKA JAČOVA O PRAVOSLAVLJU I SRBIMA NA JUŽNOSLAVENSKOM PROSTORU – POSEBNO U HRVATSKIM KRAJEVIMA*

"Tijekom povijesti Balkanski je poluotok bio prostor gdje su se neprestano sastajali i sukobljavali različiti interesi i utjecaji, kako politički tako kulturni i vjerski. To je očito moralo ostaviti duboki pečat na njegovo ustrojstvo te političko i vjersko uređenje, kao i na mentalitet njegova stanovništva. Ne ulazeći u etničke razlike, na Balkanu imamo afirmirane dvije kulture: istočnu i zapadnu, zatim dvije vjere: kršćanska u svoje dvije vjeroispovijesti: katolička i pravoslavna, i jedna nekršćanska - islam. Što, nadalje, položaj čini još složenijim jest činjenica da je vrtlog povijesti učinio da sve te različitosti koegzistiraju u istom vremenu i prostoru."

Tim uvodnim riječima započeo sam 1971. svoj rad o katoličkoj Crkvi i pravoslavlju u Dalmaciji.[1] Tim riječima započinjem i ovaj članak u kojem želim prikazati rad jednog drugog istraživača te balkanske zamršenosti – Marka Jačova. Predmet njegova istraživanja dobrim dijelom se i vremenski i prostorno poklapa s mojim, pa smo čak koristili i iste izvore. Danas kada je koegzistiranje tih različnosti na balkanskom prostoru prešlo u otvorenu konfrontaciju, postaje veoma aktualno pitanje kako je došlo do poremćaja kakve-takve prijašnje ravnoteže, kako su se različnosti od podnošljivih pretvorile u nepodnošljive. Nema sumnje da udjela u tome imaju i oni koji su o njima pisali i koji su ih tumačili.

Marko Jačov[2] je jedan od onih koji su cijeli svoj radni vijek usmjerili istraživanju te problematike. U zadnjih deset godina objavio je o tome četiri debela sveska iz-

* Rad je predan za tisak HAZU u rujnu 1993.

[1] Rad sam kao doktorsku disertaciju obranio 21. lipnja 1971. na Fakultetu crkvene povijesti Sveučilišta "Gregoriana" u Rimu, a objavila ga je "Kršćanska sadašnjost" u Zagrebu 1982. pod naslovom: *Katolička Crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za vrijeme mletačke vladavine.*

[2] Marko Jačov rođen je u Ceranju (Dalmacija, Hrvatska) 1949. godine. Nakon završene srednje škole upisao se na Bogoslovski fakultet Srpske pravoslavne crkve u Beogradu. U okviru suradnje katoličkih ekumen-

vora iz rimskih crkvenih arhiva (2654 str.). Sam podatak trebao bi obradovati istraživače naše prošlosti, jer je svima jasno da u rimskim crkvenim arhivima leži dragocjena građa za poznavanje naše povijesti. Osim toga, napisao je on i više knjiga i studija, koristeći se upravo izvorima koja je istraživao i objavljivao. Neke njegove knjige doživjele su drugo izdanje, što ukazuje da je riječ o povjesničaru čiji radovi se obilno koriste. Ovim napisom želim čitateljstvo upoznati (1) s tom objavljenom izvornom građom i (2) s onim što je Jačov napisao na osnovi objavljene i neobjavljene građe, ali i (3) ujedno dati kritički osvrt na jedno i drugo.

I. IZDANJA KNJIGA IZVORA

Jačov je pri objavljivanju izvora upotrebljavao onu metodu koju za takav posao koristi Srpska akademija nauka i umetnosti. To vrijedi ne samo za one njegove knjige koje je ta Akademija objavila nego i za one koje je Jačovu objavila Vatikanska biblioteka. U prvom svesku izdanja spisa iz Propagandnog arhiva on izričito kaže: "Svoja naučna istraživanja u Arhivu Kongregacije za propagandu vere vršio sam pod neposrednim nadzorom akademika Radovana Samardžića, koji me je i oposobio za ovu vrstu posla."[3] Usporedivši njegova izdanja s onima iz istog niza u kojima su objavljivane Jačovljeve knjige izvora, to je veoma uočljivo, što, dakako, ne znači da nije imao nekih svojih posebnosti i nekih odstupanja.

1. Spisi iz Vatikanskog arhiva

Prvo Jačovljevo izdanje povijesnih vrela iz papinskih arhiva ima naslov: Spisi Tajnog vatikanskog arhiva XVI-XVIII veka, SANU, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, II odeljenje XXIII, Beograd 1983, XVI+357.

---

skih ustanova sa Srpskom pravoslavnom crkvom omogućeno mu je da ujesen 1970. dođe u "Russicum", katolički zavod u Rimu, a studij je upisao na "Orijentalnom institutu" (Pontificium Institutum Orientale). Od tada pa do danas on, uz potporu crkvenih (katoličkih i srpskopravoslavnih) i državnih (srpskih i talijanskih) ustanova istražuje po vatikanskim, rimskim i mletačkim arhivima i bibliotekama dokumente koji se odnose na povijest pravoslavaca i Srba u južnoslavenskim krajevima gdje su oni pomiješani s katoličkim življem. U svojim biografskim podacima koje je objavio u beogradskom tjedniku NIN od 20. I. 1985., str. 4-5, 19 kaže da je završio teološki fakultet, a nakon toga upisao poslijediplomski studij na "Odeljenju za istoriju Filozofskog fakulteta u Beogradu", što je završio 1975. godine. Ondje je 1979. doktorirao, a uskoro je bio izabran u zvanje "naučnog saradnika" Istorijskog instituta u Beogradu. Toliko on sam o sebi. Na kraju knjige *"Le querre Veneto-Turche del XVIII secolo in Dalmazia"* (Venezia 1991) stoji da se specijalizirao na Institutu za europsku povijest.

[3] *Spisi Kongregacije za propagandu vere u Rimu o Srbima 1622.-1644.*, I, SANU, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, II odeljenje - knjiga XXVI, Beograd 1936., str. XVI.

U Predgovoru Jačov ističe da "Tajni vatikanski arhiv poseduje veoma dragocenu i raznovrsnu arhivsku građu. Međutim ovde će biti reči samo o njegova dva fonda" (str. IX). To su fondovi *Visitationes ad limina* i *Vescovi e prelati*. Papa Siksto V. odredio je 1585. da svaki dijecezanski biskup nakon određenog vremena dođe "ad limina apostolorum" (na apostolske pragove - gdje su apostoli Petar i Pavao prekoračili prag vječnosti) i da podnesu izvješće o stanju biskupije koja mu je povjerena. Vremenski razmak tog posjeta i izvješća je od tri do deset godina, već prema udaljenosti od Rima. Kongregacija Koncila je primala izvješća, saopćila ono glavno Papi i dala svoje primjedbe. Izvješća s primjedbama slagana su za svaku biskupiju posebno, tako da za svaku biskupiju katoličkog svijeta imamo u tom fondu na jednom mjestu veoma dragocjenih podataka. Jačov je objavio izbor tekstova iz tog fonda za sljedeće biskupije: barsku, kotorsku, skadarsku, stonsku, ohridsku, beogradsku, srijemsku, smederevsku, bosansku, zagrebačku, senjsko-modrušku, zadarsku, ninsku, šibensku, skradinsku, splitsku, trogirsku, bračku i hvarsku. Od zadarskih biskupa nije objavio izvješća Zmajevića i Karamana jer autor misli da "njihovi spisi imaju više ideološko-verski nego istorijski karakter" (str. X). Jedino je od Karamanova izvješća 1754. izvukao popis pravoslavnih parohija (296-297). Za ostale biskupije kaže da je izostavljao ono što se ponavlja u prethodnim izvješćima.

Osim tog fonda Jačov je koristio fond *Vescovi e prelati*, uglavnom za iste biskupije za koje je koristio gornji fond. Tu se nalaze dopisi biskupa izvan redovitog posjeta "ad limina". Iz ove serije izabrao je autor one tekstove koji "u širem smislu osvetljavaju istoriju srpskog naroda" (str. XI).

Oba su fonda u Vatikanskom arhivu sređena i pregledna, tako da se njima veoma lako koristiti.

Osim ta dva fonda imamo dva spisa iz *Fondo Albani*.

Potom u Predgovoru govori o načinu pisanja nekih riječi, nakon čega tumači zašto je uvrstio šest dokumenata koje je već Theiner objavio, a zašto nije izvješće Marina Bizze, koji je Rački objavio. Na kraju se zahvaljuje Radovanu Samardžiću koji mu je prilikom obrade dokumenata pružio "stručnu i naučnu pomoć". Na koncu tog dijela Jačov kaže: "Isto tako izražavam zahvalnost i gospodinu dr. Pjeru Dipreju (Pierre Duprey), sekretaru Katoličkog komiteta za kulturnu saradnju u Rimu, koji se sa puno razumevanja i pomoći odnosio prema mojim istraživanjima u Tajnom vatikanskom arhivu" (str. XVI).

Spis br. 1 nosi nadnevak 15. V. 1593. a posljednji, br. 276. godinu 1788. Dakle, dva stoljeća.

Što se tiče tekstova objavljenih ovdje iz fonda *Visitationes ad limina*, radi se ustvari o ulomcima iz biskupskih izvješća, o kratkim fragmentima. Jer kad bi se objavljivala cjelovita izvješća, rijetko bi koja biskupija imala tanju knjigu od ove u

kojoj su zastupljene sve katoličke južnoslavenske biskupije, osim slovenskih i bugarskih. Veoma često je od velikog izvješća ostao samo redak-dva, samo se statističkim podacima, koliko je bilo u biskupiji katolika a koliko pravoslavaca.[4] To znači, dakako, da mi ne dobivamo u ruke cjelovit tekst spisa nego tek istrgnuti fragmenat, pa u tom smislu sam naslov knjige ne odgovara stvarnosti. Sažetak na srpskom jeziku prije originalnog teksta ne sažimlje cjelovito izvješće koje se nalazi u arhivu nego samo fragment za koji se Jačov po svojim kriterijima opredijelio. Osim toga u tom njegovom sažetku nalaze se riječi i pojmovi kojih u objavljenom tekstu nema a naziv "srpski" gotovo dosljedno ubacuje.

To možemo provjeriti već u prva dva broja.

Tako u br. 1 od opširog izvješća šibenskog biskupa od 15. svibnja 1592. ostalo je nepunih sedam redaka u kojima se govori samo o pokapanju pravoslavaca, i ništa drugo. U br. 2. kotorski biskup iste godine izvješćuje o svojoj biskupiji. Tekst je malo opširniji, ali opet je glavnina ispuštena. U sažetku prije originalnog teksta govori se o "srpskim sveštenicima", iako tog naziva nigdje nema. Stoji doduše da "tres curati ritum grecorum sectantur" (tri župnika slijede grčki obred), ali to se ne smije prevoditi u "srpske sveštenike". U sažetku se spominje i episkop na Cetinju, a u tekstu ga nigdje nema. Govori se o "rašanskom episkopu" ("episcopus Rascianorum"). Takva metoda rada prisutna je u cijeloj knjizi i suvišno bi bilo ići dalje s nabrajanjem dokaza.

Spisi iz fonda *Vescovi e prelati* imali su sličnu sudbinu, samo što su oni sami po sebi dosta kraći pa je onda relativno veći dio spisa objavljen. Jednako je u uvodnom sažetku prisutna metoda prevođenja raznih pojmova na "srpski".

Ima neizbježnih pogrešaka pri prepisivanju spisa, ali se može reći da one bitno ne mijenjaju sadržaj. Ipak zbog fragmentarnosti objavljivanih tekstova, gubi se kontekst u kojem je neki podatak smješten, i pod tim vidom čak i vjerno prenešeni dio tekst može biti misaono ovisan od koncepcije i nakane odabiratelja, tim više ako on pred tako reduciran tekst stavi svoje tumačenje. Na taj način cijela knjiga gubi na vrijednosti koju bi trebala imati kao izdanje izvorne građe. Ta građa je toliko rascjepkana i stavljena u jedan promišljeni i nametnuti kontekst da je ona dobila kvalitete ne samo mišljenja jednog povjesničara nego i jedne politike. Na to ću se poslije osvrnuti.

Nakon posljednjeg spisa Jačov je donio popis objavljenih dokumenata iz Tajnog vatikanskog arhiva (315-322). Navodi spise objavljene u *Croatia sacra* br. 4, 9-10,

---

[4] Tako npr. u br. 209. donosi se izvješće ninskog biskupa Nikole Dračića od 20. travnja 1719. Od cijelog teksta ostalo je samo ovo: "In tota Dioecesi omnes Christifideles ad decem milia ascendunt, Graecorum vero, vel potius Arianorum greges quatuordecim milia hominum transcendunt."

Starine 14, 16, 22, 32, 35, 37, 38, 57, u časopisu *Bessarions* br. 30, 31, 35, u knjizi Peterl Bartl: *Der Westbalkan zwischen Spanischer Monarchie und Osmanischen Reich zur Tuerkenkriegsproblematik an der Wende von 16. zum 17. Jahrhundert*, Wiesbaden 1974., u publikacijama Karla Horvata: *Monumenta historiam Uscoccorum illustrantia* I, II (MSHSM voll. 32 i 34). Monumenta *historica nova historiam Bosnae et provinciarum vicinarum illustrantia* (Glasnik Zemaljskog muzeja u B i H (1909), str. 1-104, 313-424, 505-518); *Novi historijski prilozi za povijest Albanije iz rimskih arhiva* (Vjesnik Kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog arhiva, knj. XII (1910) str. 79-106), Euzebija Fermedžina *Acta Bosnae*, zatim *Acta Bulgariae*, Augustina Theinera: *Vetera monumenta Slavorum meridionalium*, tom II. Navodi pogreškom i knjigu Ivana Vitezića, *La prima visita apostolica postridentina in Dalmazia 1579*, (Romae 1957). To je, naime, samo sažetak Vitezićeva rada, bez originalnih spisa. Vitezić se samo služio spisima koje Jačov navodi, ali ih nije objavio.

Još je mnogo toga objavljeno što Jačov ne navodi. Jasno je da bi trebalo podosta prostora i vremena da se popišu svi dokumenti iz Vatikanskog arhiva koji su do sada objavljeni a odnose se na povijest južnoslavenskih naroda. Objavljivana su i cijela izvješća "ad limina" pojedinih biskupa. Slavko Kovačić je objavio 1975. izvješća za makarsku biskupiju.[5] Tu je ne samo osam cjelovitih izvješća makarskih biskupa od 1626. do 1658., nego i popis svih izvješća koji se o biskupijama nekadanjih metropolija sa sjedištem u Zadru i Splitu nalaze u Vatikanskom arhivu, u vremenu od 1588. do 1782. Kovačić je naznačio i koja su objavljena. O tome Jačov ne vodi računa. Dakako da onda na mnogim mjestima čitatelja dovodi u zabludu jer misli da je izvješće po prvi put objavljeno u njegovu izdanju, i to tek fragmentarno, a ono je često objavljeno u cijelosti. Osim spomenutih kod Kovačića,[6] izvješća su u cijelosti ili sažecima objavili Atanazije Matanić[7] i Metod Hrg.[8] Sve je to prije nego je

---

[5] Najstariji izvještaji o stanju Makarske biskupije u Tajnom Vatikanskom arhivu, *Izvori za povijest Splitsko-makarske biskupije* br. 1, Nadbiskupski arhiv Split, 1975.

[6] Valja napomenuti da je isti Kovačić objavio poslije članak: Crkva na skradinsko-kninskom području u XVII. stoljeću prema izvještajima skradinskih biskupa Svetoj Stolici, *Croatica christiana periodica* I (1977), str. 24-33. Tu nisu originalni tekstovi nego sažeci izvješća.

[7] Apostolska vizitacija dubrovačke nadbiskupije god. 1574/4. prema spisima sačuvanim u Tajnom vatikanskom arhivu, u *Mandićevu zborniku* (Radovi Hrvatskog povijesnog instituta u Rimu, I-II), Rim 1965, str. 193-209; Izvještaji dubrovačkih nadbiskupa i biskupa u Vatikanskom arhivu (1591.-1900.), *Radovi* Hrvatskog povijesnog instituta u Rimu, III-IV, Rim 1971, str. 159-178; Izvještaji zagrebačkih biskupa i nadbiskupa sačuvanih u vatikanskom arhivu. *Bogoslovska smotra* XLV (Zagreb 1975), br. 1, str. 117-126; Izvještaji kotorskih biskupa o kotorskoj biskupiji sačuvani u Tajnom vatikanskom arhivu (1592.-1894.), u zborniku *U službi čovjeka*, Zbornik nadbiskupa-metropolite dr. Frane Franića, izd. "Crkve u svijetu", Split 1987, str. 421-444.

[8] O izvještajima đakovačkih i zagrebačkih biskupa i nadbiskupa u Vatikanskom arhivu. CCP br. 2 (1978), str. 64-74; Izvještaj biskupa Jurja Haulika Svetoj Stolici o stanju zagrebačke biskupije iz god. 1841., CCP br. 3 (1979), str. 93-108;

Jačov objavio svoju knjigu, ali nikoga od njih ne spominje. Izvješća istarskih biskupa objavio je Ivan Grah.[9] Nije čudo da ih Jačov ne spominje jer u svojoj knjizi izvora nije Istru smatrao zanimljivim područjem za "istoriju srpskog naroda".

Od str. 323 do 325 nalazi se sažetak knjige na francuskom jeziku, potom slijede kratki sadržaj (popis) objavljenih spisa na istom jeziku (327-339), Index nominum (341-346) et locorum (347-357).

Valja napomenuti da je u kratkom sadržaju pojedinih spisa upotrebljena ista metoda kao i u tekstu na srpskom jeziku koji prethodi samom spisu, tj. sistematski se ubacuje ime "Srbin" i pridjev "srpski" na mjesto raznih drugih imena i pridjeva. Time se stranom čitatelju neopravdano predlaže da prihvati njegovo (srpsko) tumačenje objavljenih tekstova.

2. Spisi iz Kongregacije za širenje vjere ili "Propagande"

U Tajnom vatikanskom arhivu čuvaju se stari spisi svih ureda i kongregacija Svete Stolice osim onih Kongregacije za širenje vjere (de propaganda fide), obično nazvana Propaganda. Preko te Kongregacije upravlja papa svim misijskim krajevima; ono što sve druge kongregacije zajedno rade za katolički svijet, to ova kongregacija radi za sve ostale krajeve. Globalno govoreći, ona je nadležna u krajevima gdje nije bila uvedena redovna hijerarhija, odnosno koji nisu bili pod kršćanskim vladarima. To znači da je u našim krajevima ona bila aktivna na prostorima pod turskom vlašću, kao i onima koji su oslobođeni od turske vlasti sve dok nije uvedena redovna uprava. Tako je propaganda u 17. i 18. stoljeću imala jak utjecaj na sve naše biskupije, jer su sve one, barem djelomično, bile neko vrijeme pod turskom vlašću, što znači da je glavnina korespodencije naših biskupa i misionara u našim krajevima išla na adresu te Kongregacije. Čak su i izvješća "ad limina" išla preko Propagande, ili su joj dostavljana u prijepisu. Propaganda je kod nas također vodila djelatnost oko očuvanja katolika u krajevima ugroženim ne samo od muslimana nego i od pravoslavaca. Organizirala je također rad oko sjedinjenja pravoslavaca s Katoličkom crkvom, a takvih je pokušaja u 17. i 18. stoljeću bilo podosta. Budući

[9] U časopisu *Croatica christiana periodica* Grah je objavio detaljan sadržaj svakog izvješća o pojedinim istarskim biskupijama: pićanskoj (1589.-1780.), CCP br. 6 (1980.), str. 1-25; porečkoj, CCP br. 12 (1983.), str. 1-47; pulskoj (1592.-1802.), CCP br. 20 (1987.), str. 26-68; br. 21 (1988.), str. 63-106; novigradskoj (1538.-1808.), CCP br. 16 (1985.), str. 63-93; br. 17 (1986.), 113-147; i posebno: Pazinski kraj u izvještajima pićanskih i porečkih biskupa, *Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu* XXVI (Rijeka-Pazin 1983.), str. 201-218; Prve sačuvane relacije istarskih biskupa Svetoj stolici. Isto, vol. XXX (1980.), 79-89.

da je arhiv Propagande, dakle, bogat spisima koji se odnose na naše krajeve, a inače je veoma sustavan i dosta dobro sačuvan, razumljivo je da se Jačov u sklopu svog zadatka, nakon što je pregledao dva fonda u Tajnom vatikanskom arhivu u kojima je najlakše doći do korisne građe za naše područje, prebacio u arhiv Propagande i, u relativno kratkom vremenu, objavio niz od tri knjige izvora iz Povijesnog arhiva Kongregacije za širenje vjere ili Propagande. Prvi svezak obuhvaća vrijeme od osnutka Propagande (1622.) do Kandijskog rata (1644.), a druga dva sveska obuhvaćaju vrijeme Kandijskog rata (1645.-1669.). Dakako da se uskoro može očekivati nastavak tog niza. Pođimo redom:

- Spisi Kongregacije za propagandu vere u Rimu o Srbima 1622.-1644., I, SANU, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, II odeljenje - knjiga XXVI, Beograd 1986., XVI+696.

U uvodu daje pregled fondova Propagandinog arhiva prema: N. Kowalsky-J. Metzler, *Inventario dell'archivio storico della Sacra Congregazione per l'Evangelizzazione dei popoli o "de Propaganda fide"*, Roma 1983. Zatim kaže: "Građa u ovoj knjizi odnosi se, uglavnom, na istoriju srpskog naroda... Ova zbirka građe raspoređena je hronološki, s tim što se uz originalno pismo obavezno saopštava odluka i odgovor Kongregacije. Ukoliko postoji veza između dva ili više dokumenata koji se odnose na istu ličnost ili pitanje, to je označeno u regestu. Na ovaj način sklopljene su predmetne celine, za koje je upotrebljena građa iz više fondova... U ovoj zbirci građe objavljuje se i izvestan broj dokumenata koji su štampani u ranijim zbirkama izvora, ali na takav način da je potrebno njihovo ponovno publikovanje radi svrsishodnijeg korišćenja. Na kraju knjige dat je popis objavljenih dokumenata iz Arhiva Kongregacije za propagandu vere koji se odnose na naše zemlje 1622.-1644. godine.

Svoja naučna istraživanja u Arhivu Kongregacije za propagandu vere vršio sam pod neposrednim nadzorom akademika Radovana Samardžića, koji me je i osposobio za ovu vrstu posla." (str. XV-XVI).

Jačov ni ovdje ne zaboravlja svog vatikanskog mecenu: "Moj naučnoistraživački rad u Rimu bio bi neizvodljiv bez materijalne pomoći Sekretarijata za jedinstvo hrišćana i Katoličkog komiteta za kulturnu suradnju. Stoga im svesrdno zahvaljujem, a posebno prof. dr. Pjeru Diprej (Pierre Duprey), sekretaru pomenutih institucija." Zahvalivši se i drugima, zaključuje Predgovor riječima: "Rad na ovoj knjizi bio je sastavni deo mojih obaveza kao naučnog saradnika Istorijskog instituta u Beogradu, na projektu: Istorija srpskog naroda pod tuđinskom vlašću XVI-XVIII veka." (str. XVI).

Nakon Predgovora slijedi 398 spisa ili cjelina, u smislu gore rečenoga.

Što se tiče kriterija da odabire one spise koje se odnose "uglavnom, na istoriju

srpskog naroda", u trećem dijelu ovoga rada osvrnut ću se posebno na to što on sve drži srpskim narodom. Malo poslije će reći da se radi o spisima koji se odnose na "naše zemlje". Imajući u vidu njegov zadatak na projektu kao i na njegov pristup pri objavljivanju spisa, očito je da i ono "naše zemlje" treba shvatiti kao "srpske zemlje".

Teško je shvatiti što je mislio autor kada je napisao da "uz originalno pismo obavezno saopštava odluku i odgovor Kongregacije" kada to tek u izuzetnim slučajevima čini. Prviput on tu obvezu ispunjava tek u broju 17. A i poslije je često zaboravlja. Način rada koji obećava bi, zapravo, bio najobjektivniji, jer se iz originalnih pisama, tj. onih koji su sa svih strana stizala u Propagandu a koju vrstu građe u najvećoj mjeri Jačov objavljuje, može doznati što misli njihov autor, a ne što se o tome mislilo u Propagandi. Takva pisma nisu u strogom smislu "spisi Propagande" već spisi koji se nalaze u njezinom povijesnom arhivu i o kojima je ona izrazila svoj sud. Ono što Propaganda misli nalazi se u fondovima: Acta, Lettere, Udienze.

Naslov ove knjige ipak je mnogo određeniji nego u prethodnoj jer se jasno kaže da se traži i objavljuje ono što se u Propagandinom arhivu nalazi "o Srbima". Samo se postavlja pitanje zašto se brojni dokumenti objavljuju u kojima nema spomena Srbima. A takvih je većina. Po samom naslovu, knjigu bi trebalo konzultirati samo onda kada netko studira povijest srpskog naroda. Jačov traži Srbe, ali ih nalazi gotovo svugdje gdje su prethodni istraživači nalazili južnoslavenske narode. Ne vidi se, doduše, tu neka dosljednost i jasni kriteriji. Da li se to radi zbog onoga "da se Turci ne sjete", ili je po srijedi nemogućnost autora da si postavi jasna načela i da ih dosljedno provodi, teško je reći. Čini mi se da ima jednoga i drugoga.

Prvi spis je iz 1610. iako datira iz vremena prije osnivanja Propagande (1622.), Jačov ga je našao u Propagandinom arhivu i objavio jer smatra da je koristan za projekt "Istorija srpskog naroda pod tuđinskom vlašću XVI-XVIII veka", kako sam kaže u uvodu (str. XVI). U svemu ima 398 brojeva (str. 1-660), ali pod nekim brojem nalazi se, u smislu gore rečenoga, i više dokumenata. Potom je sadržaj svakog broja na francuskom (str. 881-672) i na koncu Index nominum (673-684) i locorum (675-696).

Spisi su objavljeni na jeziku u kojem su napisani, a to znači uglavnom na talijanskom i latinskom, a tek nekolicina njih na srpskom (u br. 88, 238, 250, 251, 277, 280, 281, 282, 283, 360, 396). Ovi posljednji tiskani su ćirilicom i imaju redovito u arhivu svoj prijevod na talijanskom, koji Jačov također objavljuje.

Ispis je redovito korektan, bar u tom smislu da se ne može reći da je nešto mijenjano kao bi se dobio drugačiji sadržaj od onoga u originalu. Svakom spisu prethodi nekad sažeti, a nekad detaljni pregled sadržaja na srpskom jeziku. Spisi nisu

uvijek cijeloviti jer su ispuštani dijelovi koji nisu relevantni za projekt na kojem Jačov radi. Uvodi u spis na srpskom jeziku također ne daju uvijek pregled sadržaja objavljenog dokumenta nego opet pojedinosti u skladu s rečenim projektom. Jačov ne preza ni od dodavanja potpuno novih sadržaja, ako mu se to čini potrebnim (npr. u br. 263 govori se samo o episkopu Maksimu a Jačov dodaje: "koga je austrijski car imenovao za episkopa Srbima naseljenim u planini Feletri.").

Ostavljajući globalnu prosudbu za kraj, kao uzorak kako Jačov postupa uzet ću tri spisa na početku: br. 2-4.

Na mjestima je od teksta ostala samo rečenica. Tako u br. 3 od cijelog pisma skadarskog biskupa Dominika Andrijašija (1623.) ostalo je kod Jačova samo ovo: "Diedi conto... d'haver crismato 7500 anime incircha et convertiti 305 anime Schismatiche et reconciliatole." Veoma se ističu podaci gdje je riječ o prijelazima u Katoličku crkvu. Tako u broju 2 spominje se krštenje jednoga muslimana. (U samom tekstu vidimo da mu je ime Nikola a u sažetku na srpskom jeziku doznajemo i njegovo prezime: Kopčić.) Koliko je tekst iscijepkan možemo vidjeti u broju 4. Na nešto više od pola pete stranice imamo 20 znakova za ispušteni tekst. Time se neizbježno izvornu građu prodahnjuje osobnim stavom i nakanom.

Jačov se nije mnogo trudio da provjeri je li neki spis već objavljen ili nije. Nije teško u ovoj knjizi pronaći već objavljene spise, ali uz njih se to ne navodi. Uzmimo samo godinu 1641. Tekst koji Jačov objavljuje pod brojevima 306, 312, 318, 322 i 325 objavio je Euzebije Fermedžin još 1888. u "Starinama",[10] u hrvatskoj historiografiji najpoznatijem nizu za objavljivanje raznovrsne izvorne građe.

Uza sve spomenute i nespomenute nedostatke ove knjige, valja reći da je u njoj glavnina građe prvi put objelodanjena i da ima dosta spisa koji su objavljeni u cijelosti. Iako Jačov jako mnogo teksta ispušta, a onome što ostavlja daje svoje naglaske, ne može mu se u ispisima dati veća zamjera, pa nema sumnje da će i ova knjiga imati i svoj pozitivni odraz jer omogućuje da se ispune barem neke od brojnih praznina u našoj historiografiji.

– *Le missioni cattoliche nei Balcani durante la guerra di Candia* (1645-1669), Citta del Vaticano-Biblioteca apostolica vaticana. Studi e testi br. 352-353, 1992., vol. I, pp. LXI+720, vol. II, pp. 788.[11]

Ovo je, ustvari, nastavak knjige *Spisi Kongregacije za propagandu vere u Rimu o Srbima 1622.-1644.*, I. Budući da je Jačov našao izdavača u samom Vatikanu, treba-

[10] Euzebije Fermedžin, O. Rafo Levaković i Vlasi u Hrvatskoj g. 1641, Starine JAZU, br. 20, str. 22-32. Bez sumnje da je Jačovu taj naslov smetao jer on redovito Vlahe naziva Srbima, a Fermedžin to nije učinio.

[11] Ovo izdanje prikazao je veoma kritički Josip Kolanović, najprije u dnevniku "Vjesnik" od 3. travnja 1993. str. 29 pod naslovom: *Podgrijane teze o "Pravoslavnoj Dalmaciji"*, a poslije je tekst priredio za časopis Croatica Christiana Periodica, br. 30 (Zagreb 1992.), str. 266-271.

lo je ne samo knjigu opremiti na talijanskom jeziku nego "pocrkveniti" i sami naslov, odvojiti ga formalno od prve knjige u kojoj je riječ o Srbima. Cilj i metoda ostaju isti, ali se oprema mijenja. Zato je sada naslov *"Katoličke misije na Balkanu za vrijeme Kandijskog rata (1645.-1669.)"*. I po godinama se vidi da je riječ o nastavku prethodne knjige, premda se to nigdje ne spominje.

U Predgovoru (V-VIII) Jačov najprije ističe važnost katoličkih misija na Balkanu u vrijeme Kandijskog rata i spisa koji se o njima objavljuju. Tu su svesrdne zahvale mnogima a posebno mons. Pierru Dupreyu;[12] slijedi popis kratica (VIII-IX), potom popis svih dokumenata u jednoj i drugoj knjizi – na talijanskom jeziku (XI-LVI), a onda slijede sami dokumenti. Prvi svezak završava s brojem 324, a drugi s brojem 644. Na kraju druge knjige je za oba sveska Indeks imena (723-757), i mjesta (759-786) te opći sadržaj jednog i drugog sveska (787).

I ovdje je sam naslov neodređen. Ne radi se općenito o izvorima za katoličke misije na Balkanu nego o onima koji se nalaze u Arhivu Kongregacije za širenje vjere ili "Propagandi". Jačov, doduše, kaže da objavljuje "brojne dokumente iz arhiva Svete Stolice i Vatikanske apostolske biblioteke (VI). Pod br. 354 nalazi se spis iz Vatikanskog arhiva (Lettere dei particolari), i to je sve što je uzeto izvan Propagandinog arhiva. A iz Vatikanske biblioteke nisam uspio naći nijedan spis. Kako ta visoka obećanja shvatiti drugačije nego da je smatrao potrebnim spomenuti Biblioteku "ad captandam benevolentiam", jer mu ova dva sveska izlaze u uglednom nizu te Biblioteke.

Razlog zašto je Jačov izabrao vrijeme Kandijskog rata obrazlaže on time što je katolička Crkva, nakon što je Tursko carstvo učinilo velika nasilja nad katolicima i pravoslavcima u vrijeme toga rata odlučila obnoviti postojeće i osnovati nove misije na Balkanu. U tom smislu razvila je ona veliku aktivnost. U to vrijeme, kaže Jačov, zbivaju se veliki pokreti stanovništva na Balkanu. "Turski podložnici kršćanske vjere stali su na stranu Mletačke Republike, dok su oni muslimanske vjere ostali u Turskom carstvu" (str. V). Po tome bi izgledalo da u Turskom carstvu više nije bilo kršćana. To vjerojatno ni Jačov nije želio reći. Ne zaboravlja reći kako se s jedne i druge strane granice govorilo istim jezikom, "koji se tada obično zvao slavenski, slavonski, ilirski ili srpski (lingua "slava, o schiavona, o illirica, oppure serviana").

Jačov smatra da će ovim izdanjem pomoći da se mnogo toga ispravi u balkanskoj historiografiji, jer se ne samo donose mnogi do sada nepoznati dokumenti

---

[12] "Senza l'aiuto materiale del Comitato Cattolico di Collaborazione Culturale presso il Pontificio Consiglio per la Promozione dell'unita dei Cristiani e specialmente di Sua Eccellenza Monsignor Pierre Duprey, vescovo titolare di Tibary, segretario del su menzionato Consiglio, non mi sarebbe stato possibile scrivere questo libro" (str. VII).

nego se po prvi put objavljuju dokumenti u cijelosti koji su samo parcijalno do sada bili objavljivani, a neki su čak bili ispisivani s tendencioznim izmjenama. Ne spominje te prijašnje grešnike. Istina je da se njegovim ispisima ne može pripisati da su tendenciozno iskrivljivani tekstovi, ali su i kod njega mnogi dokumenti objavljeni tek djelomično, a imamo dosta slučajeva da su drugi prije njega te dokumente objavili u cijelosti.

Spisi su objavljeni na jeziku u kojem su napisani, s tim da su redovito objavljeni i prijevodi ako originali nisu na talijanskom ili latinskom. Spise koji su u originalu pisani ćirilicom objavljuje ovdje u rukopisnoj a ne u tiskanoj ćirilici, kako je činio u prethodnom svom izdanju izvora. No to nisu faksimili, kako bi se očekivalo, nego neki umjetni rukopis (vidi u br. 6, 43, 49, 66, 71, 75, 78, 93, 118, 119, 121, 131, 133, 134, 135, 192, 215, 220, 229, 231, 234, 269, 300, 309, 310, 322, 351, 354, 355, 475, 489, 588, 602, 629). Redovito je objavljen prijevod tih ćiriličkih spisa na talijanskom.

Jačov kaže da je papa srpskom patrijarhu pisao na srpskom jeziku (str. VI), ali nigdje se takvo pismo ne nalazi u ovim dvjema knjigama. Kao što ne nalazimo ni pisma na grčkom, predma to Jačov u predgovoru najavljuje. I ovdje on najavljuje da svaki objavljeni dokumenat sadrži izvorni spis, odluku dikasterija Svete Stolice i odgovor. To bi bilo ne samo korisno nego i potrebno, da se vidi misao pojedinih korespondenata i, u prvom redu, središnje uprave u Rimu - kad je već riječ o katoličkim misijama. Međutim, takav pristup ne samo da nije redovit nego je čak rijedak.

Valja reći da je Jačov ovim izdanjem prekinuo negiranje ili šutnju sa strane srpske historiografije o nekim pitanjima sjedinjenja pravoslavnih episkopa i klera. U ovo izdanje uvršteni su spisi koji nedvojbeno govore o uniji Epifanija Stafanovića 1648. Milaš je nadugo razglabao da nije uopće moglo tada doći do unije i da Epifanije i ne postoji kao episkop, o čemu sam već pisao u svojoj knjizi.[13] Tu činjenicu preskakali su povjesničari Srpske pravoslavne crkve i onda kada su Šimrak[14] i Nežić,[15] a na koncu i potpisani,[16] objavili sigurne ispise, pa čak i fotokopije originala. U tom smislu ovo djelo znači veliki napredak. Osjetio je da se to ne može zaobići, bar ne u izdanju Vatikanske biblioteke, i objavio sve ključne spise vezane uz taj događaj.

---

[13] Mile Bogović, *Katolička crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za vrijeme mletačke vladavine*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1982. fotokopije poslije str. 32.

[14] Crkvena unija u sjevernoj Dalmaciji u XVII. stoljeću. *Nova revija*, VIII (Makarska 1929.), str. 255-287.

[15] *De pravoslavis jugoslavis saeculo XVII ad catholicam fidem reversis necnon de eorum conceptu Romanae ecclesiae*, Romae 1940. str. 106-109.

[16] Mile Bogović, *Nav. dj.* fotokopije poslije str. 16, te str. 31-36.

Popis dokumenata (prvi sv. str. XI-LVI) je na talijanskom jeziku i trebao bi biti poput nekih regesta. U stilu prijašnjih svezaka, i ovdje je prije svakog originalnog teksta sadržaj spisa na srpskom jeziku, ili dijela koji se objavljuje. Naime, i u ovom slučaju nisu uvijek objavljeni spisi u cijelosti, ali u odnosu na spise iz Vatikanskog arhiva, ovdje su spisi kudikamo cjelovitiji. Pred originalnim tekstom su, ustvari, natuknice što se sve od onoga što on traži nalazi u tekstu. Iako su u originalu neke stvari od općenite važnosti, on ih često ne spominje jer ne ulaze u okvir njegova zadatka. Što, mislim, nije nešto što se ne bi smjelo činiti u izboru izvora pod određenim zadatkom, ali je potrebno onda jasno definirati zadatak i pod kojim se vidom odabire građa, kao i pod kojim vidom se nešto ističe odnosno izostavlja.

Jačov u tim svojim natuknicama na početku teksta često upotrebljava riječ Srbin, srpski, dok se u samom dokumentu nijedno ne spominje. To je konstanta koja se provlači kroz sve njegove knjige. Toga je u tolikom broju da nije potrebno dokazivati. Navest ću poslije neke slučajeve. Problematiku vezanu uz Hrvate i katolike ne uzima u obzir. Tako pitanje liturgijskog jezika (o čemu je objavio spise Fermedžin),[17] ne dotiče ili sasvim rubno. Kad se radi o "missioni cattoliche", trebalo bi o tome posvetiti pažnju. No, to su, opet, spisi o Srbima i "Srbima".

U obilju građe Jačovu promakne da u istoj knjizi jedan te isti tekst dva puta objavljuje. Tako u "Spisima" u broju 34. i 36. donosi isti tekst iz Acta vol. 4., f. 15v, samo što ga jednom ispisuje iz Šimraka a drugiput iz originalnih spisa. Isti je slučaj u br. 72. i 81., kada ponavlja Acta 6., f. 170v, u br. 145. i 152. isti tekst iz Acta vol. 10 ff. 356v-357r, u br. 263. i 275. isto iz Acta vol. 14 ff. 139v-140r, uz neke izmjene, jer se u drugom slučaju oslanjao na Šimraka.

Jačov se ni u ovom slučaju nije mnogo trudio da pri objavljivanju pojedinih spisa ispita je li on možda već objavljen. On to nekada i čini, ali mnogo puta ne. Često ponavlja već objavljeno a da ničim ne daje do znanja da je to već poznato. Za spise koje su objavili Dominik Mandić, Bazilije Pandžić, Julijan Jelenić, Krunoslav Draganović – da spomenem one važnije – on kao da i ne zna. Ili misli da ima pravo ne znati. Čak ni Fermedžinova "Acta Bosnae" kao da i ne postoje. (Inače, za sam naslov manje važna, "Acta Bulgariae" u nekoliko navrata navodi.)[18]

U ovom izdanju nemamo onoliko ispuštanja originalnog teksta kao što je slučaj u prethodnima, pa stoga imamo pred sobom ne samo bolja svjedočanstva onog vremena nego i tekstove koje je mnogo teže staviti u krivi kontekst. To se vidi i po obimnosti knjiga: za vrijeme od 24 godine dva debela sveska izvorne građe.

---

[17] *Listovi o izdanju glagoljskih crkvenih knjiga i o drugih književnih poslovih u Hrvatskoj od god. 1620.-1648.*, Starine JAZU XXIV, Zagreb 1891., str. 1-40;

[18] Knjige i rasprave u kojima je objavljena građa iz Propagandinog arhiva: Euzebije Fermedžin, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752*, JAZU

II. OBJAVLJENE KNJIGE I STUDIJE

1. Venecija i Srbi u Dalmaciji u 17. i 18. stoljeću

U uvodima u svoja izdanja arhivske građe Jačov nije dao sve potrebne upute da bi se shvatilo koja je koncepcija iza njegova izbora građe za objavljivanje. Knjige i studije koje je on napisao na osnovi te građe mogu nam pomoći da upoznamo tu koncepciju. Prvi njegov rad na tu temu jest njegova doktorska disertacija:

a) *Venecija i Srbi u Dalmaciji u XVIII veku*, Istorijski institut – posebna izdanja knj. 21, Beograd, Prosveta, 1984. 1-157.[19]

Autor kaže u uvodu da knjiga, s neznatnim dopunama, predstavlja doktorsku disertaciju koju je obranio na Filozofskom fakultetu u Beogradu 12. travnja 1979. godine. Mentor mu je bio Radovan Samardžić. (str. 9). Po njemu: "Moderna istorija Venecije, naročito vojna, teško se može objasniti bez Srba. To zbog toga što su oni sačinjavali znatan deo stanovništva u Dalmaciji i Boki Kotorskoj i što su bili nosioci ratovanja u toku tri mletačko-turska rata: kandijskog (1645.-1669.), morejskog (1684.-

---

MSHMS vol XXIII; Zagreb 1892; Isti: *Acta Bulgariae ecclesiastica ab a. 1565. usque ad a. 1799*, JAZU MSHSM vol. XVIII, Zagreb 1887; Isti: *O. Rafo Levaković i Vlasi u Hrvatskoj god. 1641.*, Starine JAZU vol. XX., Zagreb 1888., str. 22-32; Isti: *Listovi o izdanju glagoljskih crkvenih knjiga i o drugih književnih poslovih u Hrvatsko od god. 1620.-1648.*, Starine JAZU XXIV, Zagreb 1891., str. 1-40; Isti: *Isprave god. 1579.-1671. tičuće se Crne gore i stare Srbije*, Starine JAZU XXV, str. 164-200; *Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae ordinis sancti Francisci Seraphici*, Starine JAZU XXII, Zagreb 1890, str. 1-67. (Odnosi se na vrijeme 1339.-1735. Tu je građa iz raznih izvora. Iz Propagandinog arhiva crpio je SOCG voll. 56, 57, 72, 73, 75, 79, 80, 85, 87, 90, 94, 127, 148, 152, 157, 160, 172, 178, 179, 218, 219, 305, 310, 330, 382, 384, 385, 388, 390, "Ako Bog dragi bude htjeo ja sam voljan u svoje vrijeme izdati ih." Ovdje su samo kratki izvaci ili regesta); Krunoslav Draganović, Izvješće Tome Ivkovića biskupa skradinskog iz godine 1630., *Croatia sacra* 1934., br. 7. str. 65-78; Isti: Tobožnja "Stjepanska biskupija - Ecclesia "Sthepanensis" u Hercegovini, *Croatia sacra* 1934, br. 7. str. 29-58; Dominik Mandić, *Acta franciscana Hercegovinae*, I, Mostar 1934; Julijan Jelenić, *Spomenici kulturnog rada bosanskih franjevaca*, Starine JAZU XXXVI (Zagreb 1918), str. 81-162 Isti: *Izvori za kulturnu povijest bosanskih franjevaca*, Sarajevo 1913; Carolus Nežić, Nav. dj; Mile Bogović, Nav. dj. Tu je SOCG 267, 101rv, 106r; 697r-698r; Josip Jurić, Pokušaj "Zbora za širenje vjere" g. 1627. da kod Južnih Slavena uvede zajedničko pismo, *Croatia sacra* br. 8 (1934), 143-174; Janko Šimrak, Sveta Stolica i franjevci prema pravoslavnoj crkvi u primorskim krajevima, *Nova revija* IX (Šibenik 1930), str. 22-38, 81-92 (priložena fotokopija ispovijedi katoličke vjere Nikodima Busović), 179-196; Sjedinjeni biskupi u Marči, Opovu i Pakracu i Arsenije Crnojević, u: *Spomenica grkokatolika križevačke biskupije*, 1934, str. 237-366. Isti: *De relationibus Slavorum Meridionalium cum S. Sede Romana Apostolica saec. XVII et XVIII*, Zagreb 1926. Crkvena unija u sjevernoj Dalmaciji u XVII. stoljeću, Nova revija VIII (Makarska 1929.), 255-287. (ovdje su fotokopije dvaju originalnih pisama Epifanija Stefanovića i jedan prijevod na talijanski, SOCG 178, ff. 29, 27 i 28); Isti; *Vasilije Jovanović (Ostroški) prema papama Aleksandru VII i Inocentu X*, Nova revija 1931, str. 173-185. (priložena fotokopija njegova pisma papi od 3. siječnja 1670. iz ASV Vescovi 57 f 8); Bazilije Pandžić, *De dioecesi tribunensi et mercanensi*, Studia Antoniana 12, Roma 1959; *Tisuću godina trebinjske biskupije*, Studia Vrhbosnensia I, Sarajevo 1988. Čitatelju bi bilo zamorno kad bih navodio pojedinačno spise koji su prema Jačovu prviput objavljeni, a ustvari su poznati već dugo vremena, neki i preko stotinu godina. I u taj mučni rad sam se upustio, ali ga ovdje ne objavljujem nego ću ga izravno dostaviti onima kojima je to korisno za znanstveni rad.

[19] Knjigu je objavila ponovno pravoslavna Eparhija dalmatinska u Šibeniku 1986. godine. Tekst je ostao neizmjenjen, i pored dosta kritika upućenih na taj rad, a dodan je popis "srpskih crkava u Dalmaciji" (129-

1699.) i rata 1714.-1718. godine". Od prethodnih istraživača posebno ističe Jovana Tomića, Boška Desnicu, Gligora Stanojevića, a napose Nikodima Milaša. "Novija istraživanja udopunjuju, a ne osporavaju rezultate do kojih je Milaš došao", kaže Jačov (str. 8). Na kraju knjige (137-143) su izvori i literatura. Tu spominje i neke hrvatske katoličke autore, ali u knjizi se dosljedno toga čuva. U skladu s njegovim početnim stavom, u pitanju pravoslavlja u Dalmaciji oni nemaju što reći. Uspjeh Srba osniva se, među ostalim, i na činjenici da je u to vrijeme već "izgrađena svest o verskom i nacionalnom identitetu" (str. 7), što znači da se radi o Srbima gdjegod je inače riječ o pravoslavcima.

Prvi dio je kronološki red događaja od Karlovačkog mira do sredine drugog dijela 18. stoljeća. Riječ je o uniji Nikodima Busovića, o episkopima Savatiji i Stefanu Ljubibratiću, Simeonu Končareviću, uz koje su vezani i drugi važniji događaji s pravoslavcima (Jačov kaže: Srbima) u Dalmaciji. Posebno ga zanima stav zadarskog nadbiskupa Vinka Zmajevića o Srbima i njihovoj vjeri (42-56). Tu je sažeto Zmajevićevo "Ogledalo istine" (Specchio della verita). Budući da je Končarević silom državne vlasti potjeran iz Dalmacije, on odlazi u Rusiju. Na to Jačov nastavlja poglavlje o ranijim srpskim naseobinama u Rusiji (84-87), o Končarevićevom i Vujnovićevom djelovanju u Rusiji (88-92) i o njihovu pokušaju da riješe pitanje Srba u Dalmaciji (93-98). Potom dodaje poglavlje o agrarnom pitanju u Dalmaciji (99-104), o iseljavanju Srba iz Dalmacije 1771.-1774. godine (105-116). Na koncu prikazuje srpske škole (117-121) i narodne običaje i nošnju (112-129) u Dalmaciji. Izvore i literaturu stavio je na kraj knjige (138-143). Pored zaključka (131-131), na kraju je i sažetak na francuskom jeziku. Knjigu je opskrbio i popisom mjesta (149-152) i osobnih imena (153-157).

Autor je prošao mnogo izvorne građe, ali nije dao nešto nova jer je ta građa, barem u većem i onom glavnom dijelu, bila već konzultirana od prethodnih istraživača. Dok su katolički istraživači govorili terminologijom vjerske pripadnosti, Jačov, u smislu svoga zadatka, traži samo Srbe. Srbi su ne samo pravoslavci nego i katolici (Srbi katoličke vjere). Venecija je željela svoje pravoslavne podanike pokatoličiti, ali je pravoslavna Crkva imala podršku u narodu. Tako je patrijarh Čarnojević mogao ukloniti unijatskog biskupa Nikodima Busovića (U "La Santa Sede..." govori se upravo obrnuto: Čarnojević je prihvatio uniju i suglasio se s Nikodimom Busovićem). Veoma je ovisan o Milašu[20] pa neke stvari prenosi iz njega,

---

132) i na kraju jedna povijesna zemljopisna karta i nekoliko fotografija. Jačov je za to vrijeme bio i prije zainteresiran. Prvi njegov rad objavio je on 1970. pod naslovom: Lazar Vujnović - najbolji saradnik Simeona Končarevića, u *Dalmatinski episkop Simeon Končarević* - Spomenica o 200-godišnjici njegove smrti (1769.-1969.), Biblioteka Pravoslavlje, Posebna izdanja, knj. 3, Beograd 1970., str. 47-56.

[20] Jačov je priredio izdanje knjige: *Autobiografija Nikodima Milaša*. Mešovita građa, knj. 12, Istorijski institut, Beograd 1983.

iako bi u svjetlu spisa koje je on sam čitao u izvornoj građi trebao drugačije govoriti nego što je Milaš pisao na prijelazu stoljeća.[21]

Iako se već u početku opredijelio za 17. i 18. stoljeće, on je tek nedavno objavio prvi dio te cjeline pod naslovom:

b) *Srbi u mletačko-turskim ratovima u XVII veku.* Izdao Sveti arhijerijski sinod Srpske pravoslavne crkve, Beograd 1990., 204 str.

Nakon Predgovora (str. 1-2) dolazi naslov: Pojava Srba u Dalmaciji i nazivi pod kojima se oni javljaju (3-8). Slijede dva glavna dijela: Kandijski rat 1645.-1669. godine (9-61) i Morejski rat 1684.-1699. godine (62-103). Ono što je u ta dva dijela pokušao dati opisno, na slijedećim stranicama prikazuje to u obliku raznih tabela. Najprije su tabele koje se odnose na vrijeme Kandijskog (105-118) a onda Morejskog rata (118-141). Na str. 142-146 su razni popisi stanovništva u Dalmaciji u vremenu koje obrađuje. Razumljivo je da daje popise u krajevima gdje su živjeli pravoslavci (Srbi), ali ne znam što znači za njega u ovom kontekstu popis stanovništva u Splitu, Omišu, Korčuli, Braču, Pagu, Rabu, Krku i Osoru?. Na str. 147 i 148 su dva grba iz knjige Johannesa Stumphiusa (Chronica Helvetiae, 1606), a na naredne dvije stranice su dva zemljovida Dalmacije. Ne spominje otkuda je njih uzeo. Kratki Zaključak je najprije na srpskom (151) a potom na francuskom (152). Bilješke nije stavljao pod tekst nego posebno (str. 153-172). Potom slijede Izvori i literatura (172-179), popis skraćenica (180-182), "Registar ličnih imena" (183-191) i "Registar mesta" (192-203) i na koncu Sadržaj (204).

U Predgovoru spominje pisce koji su se bavili poviješću Srba u Dalmaciji, ističući posebno značenje Jovana Tomića, Gligora Stanojevića i Radovana Samardžića. Zatim obrazlaže zašto se on prihvatio ponovno istoga posla. Koristio je te i druge radove u ovoj knjizi, i dodaje: "Međutim, najvećim delom sam je napisao na osnovu do sada nepoznatih dokumenata, koji su razasuti po raznim evropskim arhivima i bibliotekama, a najviše u Vatikanu i Veneciji" (str. 1). "Arhivsku građu u talijanskim i vatikanskim arhivima i bibliotekama koristio sam zahvaljujući pomoći Katoličkog komiteta za kulturnu suradnju, a posebno prof. dr. Piera Diprea (Pierre Duprey), sekretara Saveta za jedinstvo hrišćana u Rimu, na čemu mu i na ovaj način zahvaljujem." Tom (jedinom) zahvalom zaključuje Predgovor.

Srbi se pojavljuju u Dalmaciji sjeverno od Cetine početkom 14. stoljeća. U vrijeme turskih osvajanja "katolici sva svoja mjesta napustiše i sve njihove crkve zapusteše" - citira Jačov Simeona Končarevića. Na njihovo mjesto dođoše Srbi, koji

---

[21] O ovom djelu veoma se negativno izrazio i Bogumil Hrabak nazvavši ga "Potpuni promašaj" (*Zadarska revija* 1985/1, str. 98-100). Na nj se podužom refleksijom osvrnuo i Nikola Crnković (v. CCP br. 24 (1989), str. 116-136) i Drago Roksandić (U grčko-rimskom stilu, NIN od 2. XII. 1984., str. 38-39).

onovremeni pisci nazivaju različitim imenima: Morlaci, Vlasi, Iliri, Rašani, Crnogorci, Kotorani, Bosanci, Hercegovci, Srbi, Grci i sl.

U središnjem i glavnom dijelu knjige Jačov niže kronološki podatke koje je našao o tim ratovima u originalnim spisima koje je objavio (Kandijski rat, 1645.-1669.) ili će objaviti (Morejski rat, 1683.-1699.). Doista je tu obilje podataka, datuma, imena osoba i mjesta. Na toj hrpi naći će se dosta korisna i do sada nepoznatog materijala. Pa ipak o mletačko-turskim ratovima u drugoj polovici 17. stoljeća nismo dobili knjigu koja bi se mogla ravnati s nekima već napisanima.

Nisu, naime, u povijesti važni samo goli podaci. Njih je potrebno slagati u njihovoj međusobnoj povezanosti i uzročnosti.

Jačov ne prešućuje djelovanje i značajnu ulogu, na početku Kandijskog rata, katoličkog svećenika Stjepana Sorića. On ga obično naziva Stevan Subotić, iako se redovno javlja pod prezimenom Sorić. Ovaj je doveo u Dalmaciju brojno katoličko stanovništvo (samo u jednom navratu 1088 Morlaka), koje bi – prema Jačovu – trebalo pripadati također srpskom narodu ali katoličke vjere. Istom narodu pripadaju i franjevci koji su dovodili na mletačko područje katolike iz Bosne.

Činjenicu da je u mletačkoj vojsci postojala jedna plaćenička formacija koja je imala naziv "Hrvati" Jačov iskorištava tako da se dobije dojam kako izvan te formacije i nije bilo Hrvata. Na str. 24 govori o papinskim vojnicima i Hrvatima, kojima je u pomoć došlo 300 zadarskih Morlaka i 150 Talijana. Malo niže spominje pet stotina Hrvata i Albanaca i osam stotina Morlaka seljaka, koje je doveo "pop Stevan Subotić". Oni napadoše s tri strane Turke. To nabrajanje raznih naroda treba čitatelja uvjeriti da su jedno Hrvati a drugo Morlaci. Za ove druge pravi naziv je Srbi. U takvom kontekstu postaje jasno tko su oni Morlaci na sljedećoj strani kojih je na mletačko područje od 1645. do 1647. došlo 19.298 osoba.

Na str. 71. stavlja naslov: "Ponuda Stojana Jankovića caru Leopoldu o zajed-ničkom morlačko-hrvatskom ratovanju." Radi se, ustvari, o planu da se, u vrijeme Bečkog rata (koji Venecija naziva Morejskim) ujedini mletačka vojska iz Dalmacije s vojskom austrijskog cara s područja Karlovačkog generalata (dakle s hrvatskog područja). Čitajući to u sklopu one njegove napomene u uvodu da se za Srbe u spisima upotrebljava naziv Morlaci, ovdje bi po njegovu trebalo stajati: Srbi i Hrvati: prvi u Dalmaciji a drugi su u Karlovačkom generalatu. Međutim, niti se tu pod pojmom Morlaci nalaze samo Srbi, niti se pod pojmom Hrvati nalaze samo Hrvati. Jačovu je ovdje cilj pokazati kako su u Dalmaciji svi kršćani Srbi, samo što su jedni pravoslavne a drugi katoličke vjere. U Zaključku on kaže da se srpska pravoslavna crkva "nije odrekla ni onih Srba koji su prihvatili druge vere" (str. 151).

c) *Le guerre Veneto-Turche del XVII secolo in Dalmazia*, Atti e memorie di storia patria, vol. XX, Venezia, Societa dalmata di storia patria, 1991. XV+302.

Ovdje je riječ o istoj (prethodnoj) knjizi, ali priređenoj za stranog izdavača i za strano tržište. Promijenjeni naslov ne smije zavarati.[22] Talijanski izdavač je to zaslužio.[23] Venecija je sada u drugom svjetlu nego u djelu iz 1984. Vrijeme je učinilo svoje. Ne bismo se čudili toj probuđenoj ljubavi prema Veneciji da je ona rođena kroz znanstveni rad. Ovako previše miriši na politikanstvo, svedeno na trenutačne političke prilike. Svoju ljubav prema Veneciji izrazio je Jačov i u zaključku (str. 220) koji započinje konstatacijom da su Pravni savjetnici mletačke vlade 30. siječnja 1687. podsjetili Senat na povijesno pravo Venecije na Dalmaciju i, dakle, njeno pravo da je brani. Dalmacija je – prema Jačovu – od 996. sastavni dio mletačke države. Ono što joj je 1358. silom uzeto, ona je vratila 1416. Jačov pri tome, dakako, ne uzima u obzir to što su mnogobrojni mletački pokušaji da baš silom uzmu hrvatsku obalu najprije tijekom 9. stoljeća bili posve jalovi, a zatim u vremenskom razmaku od 996. do 1420. imali tek kratkotrajne uspjehe. Usprkos tim činjenicama mirno nastavlja glorificirati mletačke uspjehe u ratovima s Turskom u kojima je, naglašava Jačov, počevši od 1648. pa do 1718. mnoge osvojene krajeve ponovno oslobodila, zahvaljujući velikim dijelom dolasku Morlaka (prema Jačovu: Srba), koji su mletačku državu prihvatili za svoju. Oni su imali priliku da izaberu suradnju s carskom, tj. austrijskom vojskom, ali su radije izabrali mletačku. Tako je učinio i Arsenije Čarnojević. To tvrdi usprkos općepoznate činjenice da je Čarnojević prešao na područje pod habsburškom vlašću te da je iz Beča za pripadnike svoje Crkve dobio razne povlastice. I svoj zaključak o Veneciji završava riječima: "Na koncu (18.) stoljeća morala se skloniti pred Napoleonom a od njega je bila predana, uz duboko poniženje, Habsburškom carstvu" ("Alla fine del secolo dovette piegarsi a Napoleone e da questo si vide ceduta, con profonda umiliazione, all'Impero Absburgico.")

Jačovu ništa ne smeta što u njegovoj knjizi nema gotovo ništa od tih tvrdnji, iako bi se opravdano očekivalo da će u zaključku biti samo ono što je opširno razrađeno i znanstveno utvrđeno na prethodnim stranicama. Uostalom, to nije njegova tema. On znade da će mecena i zaštitnik čitati sažetke i zaključke i da je sada za njegov zadatak važno steći naklonost talijanske javnosti i vlasti. Zato ništa

---

[22] Talijansko izdanje je za oko petinu dulje, što znači da su izvršene još neke izmjene. Imajući pred sobom izdanje na talijanskom jeziku Lovorka Čoralić objavila je na to djelo svoj kritički osvrt najprije u dnevniku "Vjesnik" od 20. ožujka 1993. str. 29 pod naslovom: *Povijesne barikade Marka Jačova.* Poslije je o istom objavila i članak u Croatica Christiana Periodica br. 30 (Zagreb 1993), str. 254-266 pod naslovom: *Nove povijesne stranputice u knjizi Marka Jačova...*"

[23] Kao što je u knjigama izvora iz Propagandinog arhiva u naslovu izdanja Srpske akademije nauka riječ o spisima "o Srbima" a slijedeće dvije knjige u izdanju Vatikanske biblioteke (a radi se o nastavku iste serije i u okviru istog projekta!) ne samo da mijenjaju jezik u naslovu nego dobivaju veoma katoličku opremu "Le missioni cattoliche".

ne čudi da se on zahvaljuje talijanskom ministarstvu vanjskih poslova, "posebno uredu IX, za financijsku pomoć u povijesnim istraživanjima u rimskim i venecijanskim arhivima i bibliotekama" (str. 5). S pravom se, međutim, čudimo što je i ovu knjigu, koja ima čisto svjetovno i političko značenje, materijalno potpomagao jedan vatikanski ured. Jer Jačov jasno kaže: "Bez materijalne pomoći Katoličkog odbora za kulturnu suradnju pri Papinskom vijeću za promicanje jedinstva kršćana i posebno njegovoj Pruzvišenosti monsinjoru Pierru Duprey-u, naslovnom biskupu Tiberijskom i tajniku spomenutog Vijeća, ne bi mi bilo moguće napisati ovu knjigu". Čovjek se doista pita je li u interesu tog Vijeća Svete Stolice da se dokaže da Dalmacija nije hrvatska nego srpska i talijanska? Čak kad bi to bila istina, što nije, zašto bi se zato trebali trošiti crkveni novci?

Budući da je knjiga pisana talijanskim jezikom, nije bilo lako provesti ono njegovo uobičajeno prevođenje izvornih naziva (Morlacchi, Valacchi, Scismatici, Illirici, Greci scismatici, itd.) sa srpski i Srbi. Zato on osjeća da treba staviti u uvodu napomenu: "Le fonti archivistiche e le storie stampate usano per i Serbi (istaknuo M. B.) l'espressione 'Morlacchi', ma ho preferito conservare la terminologia dell'epoca (cfr. MARKO JAČOV, I Srbi nelle guerre veneto-turche nel sec. XVII, Belgrado 1990, 3-8, scritta in serbo)." Jasno je da on čitatelja upozorava neka uvijek kada naiđe na riječ "Morlacchi" to poistovijeti sa Srbima.

U Zaključku se divi Veneciji koja je prihvatila tolike izbjeglice od turskog zuluma. "Dobro su to znali Sorić i Janković kada su se borili protiv Turaka na čelu svojih Morlaka." Iako znamo da je Sorić katolički svećenik, ovdje ga vidimo po Jačovu uključena među Srbe.

Objavio je Jačov zanimljiv članak o stavu službene mletačke politike prema pravoslavcima u Dalmaciji pod naslovom:

d) *Pravni savetnici pri mletačkoj vladi o pravoslavnima u Dalmaciji i Boki kotorskoj*, SANU, Spomenik CXXII, odeljenje istorijskih nauka 1, Beograd 1981, str. 61-90.

Nakon uvoda, koji nema posebne veze s Pravnim savjetnicima, i nakon spomenutih statističkih podataka, Jačov donosi 29 spisa iz fonda Pravnih savjetnika. Najstariji je 5. X. 1658. a najmlađi 20. IV. 1765. (str. 65-90). Spisi su vrijedni za razumijevanje položaja pravoslavaca u Dalmaciji, iako u biti ne donose rezultate koji već nisu poznati. Dobar dio spisa ne izražava mišljenje Pravnih savjetnika nego su samo uzeti iz arhivskog fonda koji nosi njihov naslov.

Kao uvod u samu temu, Jačov govori kako su se Srbi naselili u Dalmaciju. "Nakon pada Bosne (1463.) turske najezde su bile sve češće usmerene prema Dalmaciji." Zatim citira Jorja Tadića koji veli: "Za to vrijeme opljačkane su i upropaštene čitave oblasti Dalmacije, a njihovo stanovništvo u toj kolijevci stare hrvatske države, većinom je uništeno ili raseljeno" (str. 61). Nakon toga on, ponajviše na temelju

rimskih i mletačkih arhiva, dokazuje kako su se na mjesto Hrvata naselili Srbi u Dalmaciju. Selektivnim pristupom izvornoj građi po načelu: "Uzmi što ti koristi!" on, doista, pronalazi dosta dokaza za postavljenu tezu. Činjenica da su katolici u Dalmaciji i dalje činili veliku većinu pučanstva obrazlaže se unijačenjem sa strane katoličke Crkve i Mletačke republike. Oni koji nisu na to pristali bili su teško kažnjavani, poslani su na galije i preseljivani.[24] U prilog tome navodi i originalne tekstove. Iz načina pisanja g. Jačova ispada da je riječ o pravoslavcima (str. 64-65, bilj. 27 i 45), a ustvari se u tim slučajevima radi o postupku prema muslimanima. (Usp. moju knjigu str. 35-36).

Na str. 62-64 nalazimo pregled pojedinih crkava, broja pravoslavnih obitelji i duša po mjestima u Dalmaciji prema izvješću providura Grimanija 1758. Prema ovoj tabeli, Srba bi spomenute godine bilo u Dalmaciji 49.303 osobe. To sam ja zbrojio, jer Jačov nije dao ukupni broj. To je mudro učinio jer će čitatelj teško opaziti da su Kistanje (1002), Klis i Kninsko polje (799) upisani dva puta. Ali imamo mi i drugi popis iz iste godine prema kojem je pravoslavaca tada bilo u Dalmaciji 37.761 stanovnik (v. gore, 20). Nakon toga dosta će ih iseliti pa upravo u spisima "Pravnih savjetnika" imamo za 1761. broj pravoslavaca 30.204, naprama 190.083 katolika (Ondje, 21).

2. Odnosi Rimske kurije i Srpske pravoslavne crkve

U zadnje vrijeme – je li samo zbog njegova znanstvenog sazrijevanja? – počeo se Jačov zanimati odnosima Srpske pravoslavne crkve prema Katoličkoj crkvi i papi. O tome je izdao dva članka. Moglo bi se reći da je, ustvari, riječ o jednome koji ima svoja dva izdanja: srpsko u Beogradu i talijansko u Milanu. Prvi nosi naslov:

a) *Mileševa i Rimska kurija od obnove Pećke patrijaršije do Velike seobe*, Naučni skup "Mileševa i istorija srpskog naroda", Skupovi SANU, knj. XXXVIII, Beograd 1987., str. 253-266.

Autor smatra kako je taj poznati srpski manastir, u kojem je nekoć bio pokopan sv. Sava, održavao veze s Rimom i katoličkom crkvom sve od 13. stoljeća. Posebno su intenzivne te veze bile u vrijeme patrijarha Arsenija Čarnojevića, s kojim vezama je i sam patrijarh bio upoznat. Početak tim vezama je 1672. a kraj 1678., kada su monasi bili optuženi od katoličkih biskupa i bosanskih franjevaca da rade na štetu

[24] Kako se vidi, nema još one naklonosti prema Veneciji koja će se roditi devedesetih godina. Članak je, što se tiče odnosa prema Veneciji, bliz duhu njegove knjige koju je objavio 1984., a obranio kao doktorsku tezu nekoliko godina prije (1979).

katolika u Turskoj carevini a veze s Rimom podržavaju samo da bi izvukli kakvu materijalnu korist. Nakon toga je Rim prekinuo veze. Austriji je išlo u prilog da se o Srbima šire krive informacije da ostanu bez "značajne međunarodne podrške koju im je Rimokatolička crkva mogla pružiti" (str. 257). To je u 18. i 19. stoljeću postao njen stalni stav. Niški vladika Nestor je to 1883. izrazio riječima: "Austrija neće nikada dozvoliti ponovno jedinstvo (crkava), jer tada ona neće više posedovati jedno jedino oružje kojim se služi da bi nas delila – oružje vere." Ali u Srbiji se ne identificira vjera i nacija, kako je zapisao Cesare Tondini, papin poslanik i misionar u Srbiji: "u (srpskim) državnim školama se predaje da je srpski narod podeljen na tri vere: pravoslavnu, katoličku i muhamedansku." (str. 257).

Priložena je korespodencija (4 dokumenta) monaha manastira Mileševa s Rimom (str. 258-263).

b) *La Santa Sede ed il Patriarcato di Peć dal 1557 al 1669*, Studia Boromaica (Accademia di San Carlo), n. 5 (Milano 1991), p. 141-159.

Ovaj članak ima isti završetak, tj. istu poruku, ali je mnogo obuhvatniji jer tretira odnos Srpske pravoslavne crkve, na čelu sa svojim patrijarsima, prema Rimu.

Srpski narod je kršten dijelom iz Rima a dijelom iz Carigrada. Stevan Nemanja je najprije kršten u katoličkoj crkvi, a kad je bio zarobljen i odveden u Carigrad, ondje je na silu kršten po bizantskom obredu. Njegovom sinu Stevanu Prvovenčanom papa je poslao krunu. Sveti Sava je uveo u srpsku državu bizantski obred, ali je poštivao latinski obred i jurisdikciju barskog katoličkog nadbiskupa na području Srbije, koji se zato naziva "primas Srbije". Srpski kraljevi podizali su katoličke crkve i samostane. U mnogim srpskim crkvama po Boki kotorskoj i Dalmaciji bili su i latinski oltari. Pod turskim jarmom Srbi su se okretali za pomoć papi i Katoličkoj crkvi.[25] "Upravo pod utjecajem Tridentskog sabora obnovljen je 1557. pećki patrijarhat, ... odlučno podržan od Svete Stolice." To je, svakako, zanimljiv podatak, samo kad bi Jačov bar nečim potvrdio tako važnu tvrdnju. Upućeniji znadu da je zadnje zasjedanje Tridentskog sabora počelo 1560. i završilo 1563. i da je tek tada počela provedba njegovih odluka. A od 1555. do 1559. bio je papa Pavao IV, koji je otvoreno bio protiv sazivanja sabora. A u to vrijeme (1557.) obnovljena je Pećka patrijaršija. Koje, dakle, veze može imati Tridentski sabor s tim činom?

Zatim Jačov nabraja kontakte pojedinih patrijarha s Rimom, što je kulminiralo 7. svibnja 1601. kada je patrijarh Jovan, preko svojih poslanika u Rimu, prihvatio

---

[25] Tu se Jačov oslanja na pisanje Franje de Leonardisa, trogirskog arhiđakona i poslije barskog nadbiskupa (umro 1645). Jednako kako je Leonardis nekritički prenosio mišljenje Mavra Orbinija (Il regno degli Slavi, Pesaro 1601), tako i Jačov ovdje - jer to traže politički ciljevi - nekritički prenosi mišljenje Leonardisa. Svakom bi povjesničaru trebalo biti jasno da je Orbini u svojim stavovima i podacima nepouzdan autor. Kako je poznato, to je djelo dospjelo i na popis zabranjenih knjiga ("na indeks").

uniju s Rimom. U to vrijeme oko 100.000 prešlo je, pod vodstvom svećenika i kaluđera u Habsburšku monarhiju. Jedan od tih vođa imenom Simeon, došao je u Rim i prihvatio uniju, ostavši i dalje pod jurisdikcijom pećkog patrijarha. Patrijarh Gavrilo platio je 1655. glavom svoje prijateljevanje s Rimom. Kada njegov nasljednik Maksim nije htio nastaviti veze s Rimom, sveti sinod ga skida i postavlja na njegovo mjesto Arsenija Čarnojevića, koji je preko manastira Mileševa i preko barskog nadbiskupa Andrije Zmajevića kontaktirao s Rimom. Prihvatio je sjedinjenog dalmatinskog episkopa Nikodima Busovića a pred Bečkim dvorom se i sam priznao sjedinjenim. Međutim, to se nije svidjelo caru, koji je želio da ne dobiju međunarodnu podršku kakvu im je mogla dati Katolička crkva i tako omeo proces sjedinjenja. Članak završava istim citatima iz 19. stoljeća kao i prethodni.

Članak u prilogu ima 5 pisama iz korespodencije papa i patrijarha od 1597. do 1601.

III. PRIMJEDBE NA JAČOVLJEVA IZDANJA

Govoreći o pojedinim knjigama i člancima, već sam spomenuo sve glavnije primjedbe uz Jačovljevo djelo. Ovdje želim reći neke karakteristike koje se provlače kroz sve njegove tekstove a imaju svoj korijen, da parafraziram njegovu knjigu "Le missioni cattoliche nei Balcani", u njegovoj "balkanskoj misiji u Vatikanu".

Osnovne karakteristike Jačovljevih izdanja:

Zbog obilja arhivske građe koju je Jačov konzultirao, razumljivo je da je trebalo izvršiti neku selekciju. Pod kojim vidom je on tu selekciju vršio možda se najbolje vidi iz već spomenutih riječi Predgovora prvoj knjizi izvora iz Propagandinog arhiva ("Spisi..." XVI): "Rad na ovoj knjizi bio je sastavni deo mojih obaveza kao naučnog saradnika Istorijskog instituta u Beogradu, na projektu, 'Istorija srpskog naroda pod tuđinskom vlašću XVI-XVIII veka'". A par redaka prije toga kaže: "Svoja naučna istraživanja u Arhivu Kongregacije za propagandu vere vršio sam pod neposrednim nadzorom akademika Radovana Samardžića, koji me je i osposobio za ovu vrstu posla."

Pitanje *balkanskih Vlaha* za Jačova ne postoji. O njima postoji golema literatura na raznim jezicima. Održavani su na temu Vlaha znanstveni simpoziji. O tome se možemo uvjeriti u povijesnim priručnicima i enciklopedijama, da ne spominjem stručnu literaturu. Uz pojam Vlaha tijesno je vezan pojam Morlaka. Jačov se u to nije upuštao. On problem rješava na taj način da ga zaobiđe ili preskoči. A taj pojam nije jednoznačan nego višeznačan, i u različitim krajevima i vremenima do-

bivao je drugačije značenje. Što je sve Jačov pretočio u riječi "Srbi" i "srpski" pokazat ću na primjeru najnovije njegove knjige izvora "Le missioni...". Najprije ću navesti riječi koje su u originalu a potom one koje se nalaze u sažetku ispred originalnog teksta. Brojevi označuju broj spisa:

4 Reverendo Padre Giuseppe Calojero Pastrovichio = srpski kaluđer Josif;

5 due Calojeri, over Monaci scismatici = dvojica srpskih kaluđera;

7 Padre Bessarione Calojero di Montenegro = Srpskom kaluđeru Visarionu, misionaru u Crnoj Gori;

14 il monaco Gabriele Predovich = srpski kaluđer Gabrijel Predojević;

29. Juraj Križanić (Giorgio Crisanio) piše: "Del non haver fatto verun frutto con questi Valachi... mi messi tutto allo scrivere della materia dello Schisma." Kod Jačova to zvuči: "Budući da nije imao uspeha pri unijačenju pravoslavnih Srba u Hrvatskoj Đorđe Križanić je počeo da piše svoje delo o šizmi".

31 Alla Villa di Orahovac... contiene in se... cento case..., 400 anime vi sono in circa di rito greco = u selu Orahovcu živi 100 srpskih pravoslavnih porodica (400 duša);

41 "Parochiae Graecorum" u cetinjskoj eparhiji su "srpske crkve!. "Nonnullos ex Graecis etiam ad ritum catholicum...perduxi" tumači se "Više Srba je sa istočnog prevedeno na latinski obred."

78 Tu je ćiriličko pismo koje piše Ivan, sin kneza Nika, "s ostaliema sveštenicima iz Grblja". Jačov prevodi "i drugi srpski sveštenici iz Grblja".

79 Lingua illirica = srpski jezik;

87 L'Arciprete di Gnegusci... fece la professione della fede catholica = srpski protojerej iz Njeguša ispovijedio je rimokatoličku vjeru.

94 53 case di Morlachi = 53 srpske porodice;

112 Lingua illirica volgare = srpski narodni jezik;

116 quatro milla e piu Morlachi = 4.000 pravoslavnih Srba;

151 Vescovi, Calogieri, Papa, e Diaconi ch'hanno fatto la Professione = Spisak imena onih Srba koji su...;

180 Monaci scismatici = srpski kaluđeri;

Tako bismo išli u nedogled. Ipak je dobro što će pažljiviji čitatelj usporediti tumačenje s originalom. No, imajući u vidu da se veoma često ljudi zadrže na riječima ispred teksta, ovakva tumačenja dezinformiraju. Tim više što su takva prericanja na stranom (francuskom u "Spisima" a talijanski u "Le missioni) u obliku regesta a na srpskom prije svakog originalnog spisa u obliku natuknica. Navest ću još nekoliko brojeva spisa u kojima je "srpski čisto dodan".

"archimandrita serbo" 20, 25

"diocesi serba di Marča" 189, 620

"igumeno serbo" 242, 338, 409, 410

"metropolita serbo" 118, 452, 476, 509, 628

"monaci serbi" 5, 6, 100, 104, 107, 180, 235, 238, 247, 252, 257, 414, 433

"monaco serbo" 4, 14, 16, 66, 124, 156, 184,

"monastero serbo" 201, 258, 414, 614, 630

"preti serbi" 33, 81, 131

"popoli serbi" ili samo "serbi" 136, 138, 151, 210, 213, 232, 500, 514, 531, 143, 154, 258

"vescovo serbo" 42, 43, 50, 68, 93, 191, 234, 193, 200, 421, 426, 427, 428, 439, 535

To su samo neki primjeri da se može lako uočiti način Jačovljevih pretvorbi. Pridjev "srpski" je stavljen na mjesto gdje je pisalo: Vlah, Morlak, shizmatik, Grk, pravoslavac, ili je jednostavno dodan, umetnut. Tu praksu on ne stvara nego je samo nastavlja. Tako je već pisao Aleksa Ivić, Nikodim Milaš, Jovan Radonić – da spomenem samo neke. Nitko od njih nije razjasnio na temelju čega sebi dozvoljava takve prijevode i pretvorbe, pa to ne čini ni Jačov.

Iz gore rečenoga je očito da je Jačov također zaobišao ili preskočio problem nastanka i razvoja suvremene *nacije*. Kad se već opredijelio da piše o Srbima u nacionalnom smislu, nije to pitanje smio preskakati. Istina je da je zbog podložnosti pravoslavnih Vlaha Srpskoj crkvi njihov razvoj išao u smjeru uključenja u srpsku naciju, ali bar bi trebalo biti toliko skroman pa priznati da taj proces u ono vrijeme još nije bio dovršen. Ako se u 17. ili u 18. stoljeću i susretne riječ nacija to još ne znači da je riječ o narodu u današnjem smislu riječi. Osim toga, nisu tada ljudi, pogotovo crkveni ljudi koje Jačov najviše citira, toliko osjetljivi na pojam nacija koliko na pojam religiozne pripadnosti.

U ono vrijeme ni riječ "Serviano" ne mora značiti da se radi o Srbinu po nacionalnosti. To je često puta na ovim prostorima u ono vrijeme naziv za pravoslavca općenito,[26] a uglavnom se radi ne o nacionalnoj nego o vjerskoj pripadnosti – o pripadnicima Srpske pravoslavne crkve.

Jačov nije tumačio pojmove nigdje u svojim izdanjima izvorne građe. Bilješke gotovo i ne postoje. Jedino spomene gdje se objavljeni spis nalazi, a premalo puta reče je li on već negdje objavljen.

Svaki mu je izvor dobar koji se slaže s njegovom početnom idejom. Ne ispituje mu vjerodostojnost.

---

[26] Dubrovčanin Timotej Kanali javlja 1625. da je u Sofiji obratio "Scismatici Serviani molti" (Spisi Kongregacije, nav. dj. str. 40). Očito je da se ne radi o Srbima nego o Bugarima, ali i ovi su "Serviani" po vjeri.

Ne spominjem slučajeve kada se nalazi u tekstu "rito serviano", što je naziv za obred koji se razlikuje od grčkoga po jeziku, nema smisla narodne pripadnosti. U mnogo slučajeva radi se doista o Srbima, ali se nipošto ne može reći da iza riječi "svećenik srpskoga obreda" (sacerdote di rito serviano) uvijek nalazi "srpski sveštenik". U ondašnjim se, naime, spisima najčešće taj obred zove grčki (rito greco), ali kada se željelo naglasiti da je riječ o bizantskom (grčkom) obredu na staroslavenskom jeziku, onda se katkada kaže "srpski obred" (rito serviano). Budući da je taj obred imao i sjedinjeni (često nesrpski) kler, ne može se njih samo zbog tog obreda nazivati Srbima. No, to su, u odnosu na prethodne, ipak manje greške, jer je pridjev za obred pretvoren u pridjev za narod. A u prije navedenim slučajevima riječ "srpski" se uopće u originalu ne nalazi nego Jačov druge riječi prevodi sa "srpski" ili jednostavno umeće riječ koja se u tekstu nigdje ne spominje.

Nitko ne niječe da se iza riječi: "Morlacchi, Valacchi, Greci, shismatici" veoma često doista nalaze Srbi. Ali se nerijetko radi o drugim narodima (Hrvatima, Vlasima, Grcima, Albancima, Bugarima, itd.)

U slučajevima kada se radi o katolicima ili onima koji su prihvatili sjedinjenje s Rimom i postali katolici, Jačov ih često naziva "Srbi katoličke vjere". U br. 33 (Le missioni) spominju se u tekstu "preti greci" koji su ispovijedili katoličku vjeru. Jačov ih u popisu naziva "preti serbi cattolici" a u regestu prije samog teksta oni su "srpski sveštenici".

U regestama na srpskom jeziku ispred samog dokumenta ponavlja se isti pristup, ali se opet ne poklapa s nazivima u popisu na početku knjige. U ovakvim izdanjima nužno je rastumačiti pojedine termine. (Što sam ja učinio u svojoj knjizi u uvodu na str. 5.)

Budući da se u spisima onoga vremena, pogotovo ovoga tipa kakve Jačov objavljuje, među Slavenima na Balkanu spominje gotovo isključivo samo vjerska razlika, jasno je da ne dolazi tako često ime Hrvat. Jer je postojala Srpska pravoslavna crkva, izraz "srpski" je mnogo češći, ali prvenstveno označuje crkvenu pripadnost. Dok je za Hrvate crkvena pripadnost jasno izražena već pridjevom "katolički". U vremenima koja su veoma nacionalno obojena, kao ovo naše, prevođenje te religijske u narodnosnu pripadnost ima dalekosežne i opasne posljedice. Naime, na temelju toga se stvaraju "srpske zemlje", negirajući drugima pravo da se nazivaju svojim imenom i da oni imaju "svoje zemlje".

17. stoljeće jest vrijeme kada su pravoslavni bili veoma skloni sjedinjenju s katoličkom Crkvom. Ponavljanjem brojnih ispovjedanja katoličke vjere sa strane prijašnjih pravoslavaca stiče se dojam da i ono što je katolika ostalo da je prešlo s pravoslavlja. Dakle to su "Srbi katoličke vjere". Iako se ne može reći da Jačov izostav-

lja spise koji govore o prijelazu katolika na pravoslavlje, ipak se čuva da čitatelj ne otkrije masovno prelaženje, kako je pisao Draganović.[27]

Jačov je, dakle, u Rim došao sa spomenutim zadatkom, a pouku je dobio od Radovana Samardžića. I u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti znali su da je u rimskim crkvenim arhivima bogati izvor za poznavanje prošlosti mnogih, među kojima i srpskog naroda. U Rim je trebalo ići i zbog toga što su ondje već radili neki drugačijeg usmjerenja. Ocijenilo se da bi veoma pogodna bila ona osoba koja bi mogla imati "kuma" u ekumenskim ustanovama (bogoslov), a takva čovjeka mogu podržati i neki hrvatski biskupi.

U vrijeme od deset godina Jačovljeva izdanja pokazuju neke pomake. Od čovjeka koji se početkom tog radnog desetljeća žestio i na katoličku Crkvu zbog unijačenja i na Veneciju koja je nemilosrdno tlačila Srbe u Dalmaciji, dobivamo pri koncu čovjeka koji – nekritički – iznosi one podatke koji svjedoče o želji srpske pravoslavne crkve za sjedinjenjem, odnosno koji veliča mletačku vladu i njene ustanove što su znale na obostrano dobro, naći pogodan način suradnje sa Srbima u Dalmaciji. Krivnja za nedaću Srba i za pomutnju u odnosima prenosi se na Austrijsku monarhiju. Svoju staru krivnju sačuvala je katolička hijerarhija u Hrvatskoj. Tu Jačovljevu preobrazbu odražavaju, dakle, njegovi radovi, a najlakše je uočavamo u njegovu rukopisu od svega 7 kartica koji je dijelio 1992. godine znancima i utjecajnijim ljudima u Rimu i izvan njega. Rukopis nosi naslov:

L'origini dei conflitti tra Serbi e Croati (Izvori sukoba između Srba i Hrvata).

Taj kratki spis pomaže nam da shvatimo i onu selekciju arhivske građe u objavljenim debelim svescima, kao i njegova objavljena djela u kojima nam se predstavio kao povjesničar. Tu on jasno kaže tko i što stoji iza svega toga.

Što on u tom rukopisu poručuje čitateljima?

Koncem 16. stoljeća od hrvatskih zemalja ostao je slobodan samo Zagreb sa svojom okolinom. Sinan paša je zaprijetio da će osvojiti i Rim te potjerati odande "velikog svećenika" (grande prete). Srpski patrijarh Jovan obećava papi Klementu VIII. svojih 50.000 vojnika ako ovaj pošalje svoju vojsku protiv Turaka. Njegova kapetana Srbi će primit kao svoga kralja. Srbi koji su tada prešli na kršćansku stranu dobili su episkopa kojega je papa zaredio, a koji je priznao jurisdikciju pećkog patrijarha. Kako pokušaj oslobađanja od turske vlasti nije uspio, i patrijarha Jovan i njegov nasljednik Gavrilo platili su glavom svoje veze s papama. Iste osjećaje

---

[27] Krunoslav Stjepan Draganović, *Masovni prijelazi katolika na pravoslavlje hrvatskog govornog područja u vrijeme vladavine Turaka*, Mostar 1991. (Prijevod s njemačkog knjige koju je objavio u Rimu 1937. Pontificium Institutum Orientalim Studiorum pod naslovom: *Masseneubertritte von Katholiken zur "Orthodoxie im Kroatischen Sprachgebiet zur Zeit der Tuerkenherrschaft.*)

prema papi pokazivao je i Arsenije III Čarnojević, pećki patrijarha u vrijeme rata za oslobođenje (1683.-1699.). On je stao na stranu kršćanske vojske, ali se zato morao povući iz turskog područja kad je ova bila pobijeđena i prisiljena na povlačenje. S njime se povuklo u Habsburšku monarhiju oko 100.000 Srba koji postaše "predziđe kršćanstva". Oni su napučili pusta hrvatska zemljišta. Pred Bečkim dvorom patrijarha Arsenije Čarnojević izjasnio se kao sjedinjen, ali to nije odgovaralo politici Austrijskog dvora, koji je nastojao da izolira Srbe da bi ih lakše držao u pokornosti, jer u slučaju da prihvate uniju uživali bi jaku međunarodnu podršku od strane katoličke Crkve. Austrija je davala podršku samo prijašnjim katolicima i širila nepovjerenje prema pravoslavcima. Kada je Srbija postala nezavisna država željela je obnoviti odnose sa Svetom Stolicom, jednom uspostavljene od pećkih patrijarha ("voleva riprendere i rapporti con la Santa Sede, una volta stabiliti dai patriarchi di Peć", str. 6), ali je austrougarsko carstvo to uspjelo spriječiti. Tu Jačov donosi citat niškog episkopa Nestora iz 1883. (ovdje stoji 1882!) i Tondinija, o čemu je već gore bilo riječi.

Međusobno prijateljstvo Hrvata i Srba pokazalo se osobito kad je 1848. srpski patrijarha Rajačić intronizirao bana Jelačića. Austrija se pobojala toga prijateljevanja. Pogotovo joj je to izgledalo opasno nakon osamostaljenja Srbije. U strahu od te veze, Austrija je na osnovi vjerske razlike nastojala stvarati neprijateljstvo.

Dok je Austrija držala da joj je dužnost spašavanje katoličanstva, pravoslavce je zagovarala Rusija i proglasila se njihovim zaštitnikom. Tako su, svaka sa svoje strane, radile na razaranju istinskog kršćanstva i ujedinjavanju balkanskih naroda, a u prvom redu rušile su mirni suživot Hrvata i Srba.

Tako Jačov tumači izvor hrvatsko-srpskog sukoba u sjevernoj Hrvatskoj. U Dalmaciji je to išlo malo drukčijim putem.

U Dalmaciju je u vrijeme Kandijskog (1645.-1669.) i Morejskog rata (1683.-1699.) brojno srpsko stanovništvo prešlo na stranu Mletačke republike i ondje napučilo pusta područja, s kojih su se povukli Hrvati, te odigralo osloboditeljsku ulogu.

Da bi se domogla jadranske obale, Austrija je nastojala izazvati što veće nerede u Dalmaciji. Tako je među katoličkim i pravoslavnim Srbima u Dalmaciji od razlike u vjeri poticala stvaranje razlike u naciji, stvorivši tako od (Srba) katolika posebnu naciju koja će se poslije priznati Hrvatima. (Prema Jačovu, s tog područja svi bi se Hrvati bili odselili u vrijeme turskih napada!) Taj "izum" provodit će u praksu napose nakon pada Mletačke republike i naknadnog pripojenja Dalmacije Habsburškoj monarhiji. Klica razdora je pala. S jedne strane, u duhu naredbe iz Beča, jedni su govorili: Mi smo katolici – dakle Hrvati, a drugi su govorili: Mi smo katolički Srbi. Stvaranjem nove nacije od Srba katolika Austrija je željela taj narod

odvojiti od Srbije. Paralelno je radila na tome da dalmatinske Talijane odcijepi od Italije, koja je u drugom dijelu 19. stoljeća provodila svoje nacionalno i državno ujedinjenje. To je činila zato da bi jedne i druge (Talijane i Srbe) mogla odvojiti od njihovih matičnih nacija i pripojiti Hrvatskoj. I to je korijen sukoba između Hrvata i Srba u Dalmaciji. ("Tutto cio fu fatto con lo scopo di allontanare i Serbi dalla Serbia e gli Italiani dalla Italia e cosi poter annettere la Dalmazia alla Croazia. Questa e la radice del conflitto tra i Serbi ed i Croati in Dalmazia.")

Bez obzira koliko bi to bilo u neskladu s neprijepornim povijesnim činjenicama, za talijanske uši je veoma laskavo, pa nije čudo da je Ministarstvo vanjskih poslova sufinanciralo stvaratelje (ili prenositelja) rečenih ideja.

U svakom slučaju, u Jačovljevim knjigama radi se o *selekciji* iz bogatih izvora. U slučaju izvora sačuvanih u Arhivu Zbora za širenje vjere (Propagande), moguće je brzo i lako utvrditi koliko je toga što je sve Jačov u svojim izdanjima ispustio, jer postoji rukopisni indeks spisa tog Arhiva, sačinjen od Josipa Burića za južnoslavenske zemlje. (Na tom poslu je taj marljivi i pedantan znanstveni radnik utrošio gotovo sav svoj radni vijek, bez ikakve podrške sa strane, pa do danas nije imao prilike vidjeti bar dio svoga truda objavljenim.) Burić je omogućio da se ta selekcija može pratiti iz godine u godinu.

Dakako da je teško i zamisliti drugačije rad jednog čovjeka, ma kakvu on podršku imao sa strane i unutar samih arhiva, nego da selektivno pristupi poslu. No i od izabranih spisa trebalo je izabrati samo one tekstove koji se odnose na postavljeni zadatak. Time se može oslabiti onaj kontekst unutar kojeg pojedine podatke treba shvaćati, a stvore se uvjeti da se oni shvate ne u izvornom smislu nego u smislu kako ih priređivač želi predstaviti pri objavljivanju. U ovom slučaju to je veoma očito. Pored govora originalnih spisa previše se osjeti Jačovljev govor; on svojim naslovom, uvodom u knjigu i u pojedini spis sugerira okvir unutar kojega treba pojedini spis shvaćati. To jednako vrijedi za sve: i za knjige izvorne građe i za članke i rasprave, koje je popratio ispisima izvorne građe. Stoga se njegov rad ne vrednuje samo prema tome iz kojeg je arhiva ispisivao dokumente i kojeg su oni sadržaja, nego i prema načinu kako je provodio izbor. A kod Jačova možemo lako uočiti da on nije jasno definirao što u arhivima traži, pa nije ni mogao biti dosljedan u metodi. Trebao je vršiti ulogu arhiviste koji vjerno prenosi ono što je nekad napisano, ali i takva povjesničara koji, prema zahtjevima – političkim ciljevima nabijena – vremena, bira ono što mu odgovara da izvrši postavljeni zadatak.

Takva je dvostruka uloga umanjila njegove mogućnosti da objektivno iznese ono što u sebi ima arhivska građa, kao i to da dade objektivnu interpretaciju i sintezu onoga što je u spisima našao. On izvornu arhivsku građu previše navodi

na neke planirane zaključke, a kada piše studije i članke previše se želi nametnuti obiljem podataka, koje nije u stanju složiti u jednu koherentnu i suvislu cjelinu. Upada u zamku da je najvažnije ono što je našao zabilježeno. Tako je u svom radu, kao arhivist i kao povjesničar, Jačov zakazao na oba polja.

Jačova nije lako pobijati zbog toga što se već afirmirao u talijansko-rimskim vatikanskim znanstvenim i upravnim krugovima, već po tome što je ondje prisutan kao radnik dvadesetak godina. Bio je stipendista katoličkih ekumenskih ustanova, a i sada ga one podržavaju. Oni koji su mu uvrstili radove u niz "Studi e testi" neće lako priznati da su u tom slučaju pogriješili. Međutim, iako ne možemo od tih osoba tražiti da budu jednako kao mi osjetljive za Jačevljevu terminologiju i političke ciljeve, ne bi se ipak smjeli oglušiti na iznesene prigovore.

Tome nasuprot, ne može se zanijekati vrijednost objavljenim radovima. Oni imaju neospornih kvaliteta. Mnogo toga je objavljeno što do sada nije bilo pristupačno istraživačima koji nisu imali sreće da rade u rimskim arhivima. Ova izdanja će se koristiti sve dok ih ne nadomjeste bolja. A takva izdanja i nisu tako teško ostvariva. Na njih čak ne bi trebalo dugo čekati, a potrebna su bez obzira na Jačova i na politiku koju on zastupa. Svatko će se složiti da je naša povijest tijesno vezana uz Rim i katoličanstvo. Daleko smo od toga da bismo imali na dohvat ruke i znali sve što je u središtu katoličanstva ostalo o nama zapisano.

Prve dvije knjige izvora nisu izazvale u Hrvatskoj neku posebnu reakciju, iako su je zaslužile: kako zbog toga što je u njima objavljena obilna izvorna građa, a još više zbog toga što je ona bila tako selekcionirana i stavljena u takav kontekst da se već tada moglo postaviti pitanje služi li takvo objavljivanje povijesne građe povijesnoj znanosti ili nečemu drugome. To se pitanje još izričitije postavlja nakon objavljivanja posljednjih dvaju svezaka. Prva dva je, naime, objavila Srpska akademija nauka i umetnosti u Beogradu. Već smo se navikli da otuda dobivamo ne samo znanstvene i umjetničke nego i političke poruke. Ali druga dva sveska objavila je Vatikanska apostolska biblioteka, rekli bismo: znanstveni instrument Svete Stolice. A nema sumnje da služe istom projektu pa se nameće pitanje: kako je došlo do toga da u ovim složenim vremenima tako tijesnu suradnju uspostavljaju Srpska akademija nauka i Vatikanska biblioteka? Po sebi, dakako, ne bi to trebalo biti ništa neobično jer radi se o dvije znanstvene ustanove, između kojih se može lako uspostaviti profesionalna (znanstvena) suradnja. Cilj je ovog napisa ukazati na činjenicu da sam projekt i način kako ga Jačov ostvaruje nije ostao u znanstvenim okvirima, pa, prema tome, suradnja na njegovom ostvarenju, čak i kad sa znanstvenog gledišta ne bi bilo prigovora, ne može biti čisto znanstvena suradnja.

U gotovo dvadesetgodišnjem radu u rimskim crkvenim arhivima Jačov je mnogo učinio.[28] On u Rim nije došao s čisto znanstvenom misijom, pa njegovo djelo i ne može biti mjereno samo znanstvenim kriterijima. Njegova prva izdanja u mnogočemu se razlikuju od onih posljednjih. Osim toga, previše se razlikuju u stavovima djela objavljena u različitim središtima: Beogradu, Rimu ili Veneciji. Pri izdavanju izvora ne može mu se prigovoriti, koliko je meni poznato, da nije vjerno ispisivao originalne spise, pa će njegova izdanja u mnogočemu biti korisna za pisce naše povijesti. Ipak je potreban oprez, koliko zbog toga što je od obilja materijala izabiran uglavnom onaj koji je služio njegovoj političko-znanstvenoj misiji, toliko i zbog toga što se izostavljanjem dijela originalnog spisa (skraćivanjem) lako dobije krivi kontekst unutar kojeg on treba biti shvaćen i tumačen. Osim toga, Jačov čini još nešto: svojim uvodom u spis postavlja svoj okvir kojim sugerira razumijevanje originala, ili njegova dijela "pro domo sua". Tu on ubacuje riječi Srbin i srpski i kada se one u tekstu i ne spominju, odnosno tim riječima zamjenjuje riječi Vlasi, Morlaci, shizmatici, pravoslavci, pravoslavni Grci, Iliri i sl. U tom duhu pisane su i regeste na stranom jeziku, jednom na početku a drugi put na kraju knjige. U uvodima je neprecizan i često obećava ono što poslije u samoj knjizi ne ispunjava. Zaključci su puni tvrdnja koje u knjizi nije ni dotakao. A i samo naslovi su nejasni i ne daju onu sliku koja je njima najavljena. Zbog toga je potrebno raditi na novom izdanju spisa iz rimskih crkvenih arhiva, kroz koje će o našoj prošlosti jasno progovoriti vrijeme u kojemu su ti spisi nastali, neopterećeni političkim balastom današnjice. A dok se to ne dogodi, silom prilika služit ćemo se i ovim što nam je Jačov ponudio. Dakako, uz potrebnu dozu opreza.

Na kraju treba našoj historiografiji osvijestiti činjenicu da su u brojne međunarodne biblioteke otišle knjige Marka Jačova i da će mnogi kroz njih stvarati pojam o našoj povijesti. Vrijeme je da se izravno predstavimo, u boljem svijetlu, ali uvjerljivo.

Jačov je redovito u predgovoru svojih knjiga izražavao zahvalnost crkvenim (katoličkim!) i državnim ustanovama koje su mu omogućile istraživanje arhivske građe i objavljivanje knjiga i studija. Crkveni povjesničari u Hrvata nisu do danas imali takve vrste podrške kakvu je uživao Jačov. Ako bih se i ja trebao ovdje nekome zahvaliti na razumijevanju i pomoći, to nisu ustanove nego prijatelji, koji u svom radu imaju jednaku podršku kao što sam je i sam imao.

---

[28] Osim gore navedenih djela Marka Jačova, možemo spomenuti i njegov članak: *Spisi generalnih providura u Zadru o bokeljskim hajducima*. Spomenik SANU CXXVII, Beograd 1986. str. 179-202. Nije mi se učinilo svrsishodnim da taj članak ovdje posebno prikazujem.

MILE BOGOVIĆ

RADOVI MARKA JAČOVA O PRAVOSLAVLJU I SRBIMA NA JUŽNOSLAVENSKOM PROSTORU – POSEBNO U HRVATSKIM KRAJEVIMA

SAŽETAK

Srpski povjesničar Marko Jačov radi od 1970. godine u vatikanskim arhivima i do sada je izdao više knjiga građe, a objavio je i nekoliko knjiga i studija u kojima mu je glavni izvor bila upravo građa iz istih arhiva. Prvu objavljenu knjigu izvora pod naslovom: *Spisi Tajnog vatikanskog arhiva XVI-XVIII veka* (Beograd 1983.) objavila mu je Srpska akademija nauka, a donosi isječke izvješća katoličkih biskupa u Rim koja se nalaze u Tajnom vatikanskom arhivu u fondu Visitationes (Relationes) ad limina, te nekoliko spisa iz fonda Vescovi e prelati. Isti izdavač objavio mu je sljedeću knjigu izvora: *Spisi Kongregacije za propagandu vere o Srbima 1622.-1644.* (Beograd 1986.). Nastavak te knjige čini dvotomna knjiga pod naslovom: *Le missioni cattoliche nei Balcani durante la guerra di Candia (1645.-1669).* Premda se po naslovu ne bi dalo zaključiti, jasno je da je to nastavak "Spisa Kongregacije", samo što je sada izdavač Vatikanska biblioteka u svome nizu *Studi e testi* br. 352-353 (Vatikan 1992.), pa je trebalo naslov prilagoditi izdavaču. Tako je do sada objavljena građa "o Srbima" iz Povijesnog arhiva Kongregacije za širenje vjere ili Propagande od njezinog osnutka (1622.) do 1669. godine. Korištena su uglavnom originalna pisma koja su stizala u Propagandu te zapisnici sjednica Kongregacije (acta). Nisu ni tu donešeni spisi u cijelosti nego samo ono što se odnosi na Srbe, odnosno što je priređivač smatrao da je važno za povijest Srba. Ipak se ovdje ne radi tek o isječcima kao u knjizi "Spisi Tajnog vatikanskog arhiva", jer tu imamo veoma često i čitave dokumente.

Paralelno je radio i objavljivao studije i knjige na istu temu i na osnovi istih izvora. Prva mu je knjiga: *Venecija i Srbi u Dalmaciji u XVIII veku* (Beograd 1984.), a prethodno stoljeće na istu temu obradio je u knjizi: *Srbi u mletačko-turskim ratovima u XVII veku* (Beograd 1990.). Ova druga knjiga izišla je u nešto izmijenjenom obliku (prilagođenijem drugom izdavaču) u Veneciji 1991. pod naslovom: *Le guerre veneto-turche del XVII secolo in Dalmazia.* Tome treba dodati i neke članke u kojima je prikazao odnose Srpske pravoslavne crkve sa Svetom Stolicom (*Mileševa i Rimska kurija od obnove Pećke patrijaršije do Velike seobe*, Beograd 1987. i *La Santa Sede ed il Patriarcato di Peć dal 1557 al 1669*, Milano 1991).

Svojim radovima Jačov je znatno obogatio naše poznavanje prilika na južnoslavenskim prostorima u 17. i 18. stoljeću. Budući da je istraživao građu koja se odnosi na Srbe, nužno je često bio upućen na donošenje tek fragmenata originalnog spisa. Glavni nedostatak svih njegovih radova leži u tome što on prilazi građi s određenom koncepcijom tko su sve Srbi. On Vlahe, Morlake, Ilire (illirici) jednostavno prevodi u Srbe. Imajući u vidu da su ti termini u latinskim i talijanskim izvorima općeniti pojmovi za sve slavensko stanovništvo s druge strane Jadranskog mora, dolazi se do protezanja srpskog imena i onamo gdje mu nije mjesto. Donošenjem fragmenata originalnih spisa a ne cijelih spisa, te regestima u kojima je to prevođenje izvršeno, neupućeni će čitatelj često primiti drugačiju informaciju od one koju

sadrži originalni dokument. To bi se moglo donekle izbjeći da je Jačov te pojmove, pod kojima dolaze u spisima i Srbi i Hrvati, u uvodnom dijelu protumačio, odnosno da je razjasnio zašto ih sve ubraja među Srbe. Svojom logikom Jačov je došao do zaključka kako u Dalmaciji postoje samo Srbi, samo što su različitih vjeroispovijesti: jedni su katolici a drugi pravoslavci. Da su takve koncepcije veoma opasne, pokazao je i ovaj rat. Osim toga one ne odgovaraju stvarnosti jer je u znanosti već razjašnjeno da se iza riječi: Vlah, Morlak, Ilir nalazi nekada Srbin a nekada Hrvat, a ima slučajeva da u 17. i 18. stoljeću to znači nešto treće. Šteta je što tako obiman rad u svim svojim dijelovima nosi osobine jedne krive koncepcije, koja se nameće čak i izvorima.

ORTHODOX RELIGION AND SERBIAN POPULATION IN SOUTH SLAVONIC AREA AND CROATIA IN PARTICULAR IN THE WORKS OF MARKO JAČOV

ABSTRACT

Marko Jačov, Serbian historian, has been employed at the Vatican's Archives since 1970 and so far he published several books and essays on that subject. His first book, entitled "Manuscripts of the Secret Vatican Archives between 16th and 18th Century" (Belgrade, 1983), was published by the Serbian Academy of Sciences and it covers fragments of the reports made by catholic bishops in Rome. These reports are compiled in the Secret Vatican Archives' collections called "Visitationes (Relationes) Ad Limina" and "Vescovi e Prelati".

The same publisher released "Acts of the Congregation for the Promotion of Faith on Serbs between 1622-1644" (Belgrade, 1986). It was then followed by a two-tome work, entitled "Le Missioni Cattoliche nei Balcani durante la Guerra di Candia (1645-1669)". In spite of this title, it is clear that this book is a continuation of "Acts of the Congregation", only this time it was published by the Vatican Library as a part of the sequence "Studi e testi" No. 352-353 (Vatican, 1992), so the title had to be adjusted accordingly. So far the records "on Serbs" have been excerpted from the Historical Archives of the Congregation for Promotion of Faith and it refers to the period since its foundation in 1622 until 1669. Mainly original letters and Congregation's minutes-book (Acta) were used. Again, only fragments of manuscripts were cited, those referring to the Serbs and Serbian history. However, the whole documents can occasionally be found.

Marko Jačov simultaneously worked on and then published essays and books on the same subject, based on the same sources. His first book was entitled "Venice and Serbs in Dalmatia in the 18th Century" (Belgrade, 1984). The preceding century was analyzed in "Serbs in Veneto-Turkish Wars in the 17th Century" (Belgrade, 1990). This second book was published in Venice in somewhat modified form (adjusted for another publisher) in 1991, under the title "Le guerre veneto-turche del XVII secolo in Dalmazia". Some articles in which he describes relationships between Serbian Orthodox Church and the Holy Seat ("Mileševa and Roman Curia in the period between the restoration of the patriarch's residence in Peć to the Great Migration", Belgrade, 1987 and "La Santa Sede ed il Patriarcato di Peć dal 1557 al 1669", Milano, 1991).

The works of Marko Jačov have remarkably enriched our knowledge about conditions and way of life in the South Slavonic region in the 17th and 18th century. Since he was exploring the material specifically related to the Serbs, he was often forced to present just fragments of the original documents. The major shortcoming of his works is in his concept and understanding of who the Serbs are. He simply converted Vlahs, Morlaks, Illyrians (Illirici) into Serbs. Bearing in mind that in Latin and Italian sources these terms generally denoted entire Slavic population on the other side of the Adriatic, it is clear that Serbian issue spreads way over its confines. By quoting only fragments and not complete documents, a poorly informed reader might get wrong ideas, different from those expressed in the original document. This could have been avoided if Jačov had clarified why he considered all these ethnic groups as Serbian population. Following his own logic he concluded that Dalmatia was inhabited solely by Serbs, only of different religious beliefs - some conformed to the Roman Catholic faith, some to the Eastern Orthodox. This recent war showed us how very dangerous such ideas could be. Besides, they do not correspond to reality, since it has been made clear that behind notions such as Vlah, Morlak or Ilir, sometimes there is a Serb, sometimes a Croat and sometimes somebody else (especially in the 17th and 18th century). It is much to be regretted that such an extensive work was based on one erroneous concept, obtruding themselves even upon the original sources.

ŽARKO DADIĆ

KRIŽANIĆEVA KLASIFIKACIJA ZNANOSTI I PRIRODOZNANSTVENA TERMINOLOGIJA

Križanić nije bio prirodoznanstvenik, niti je istraživao probleme prirodnih znanosti, ali su se u njegovim tekstovima ipak odrazile prirodoznanstvene i prirodnofilozofske ideje njegova doba. Naime, budući da je pisao djelo *Politika* (Razgowori ob wladatelystwu) dao je u njemu i klasifikaciju znanosti kako bi mogao odrediti područje politike u toj klasifikaciji.[1] Da bi ta klasifikacija bila jasnija on je iznio i neke pojmove filozofije i prirodne filozofije. Na neka pitanja koja su u vezi s prirodnim znanostima osvrće se i na drugim mjestima u tom djelu kad govori o trgovini i gospodarskim problemima. Iako područje prirodnih znanosti nije za njega bilo od posebnog interesa ipak je upoznavanje njegovih stavova od važnosti jer pokazuje ne samo kako se on osobno odnosio prema prirodoznanstvenim pitanjima nego i ulogu tih ideja u sredini u kojoj se nalazio.

Križanićevo školovanje bilo je u okviru Aristotelove filozofije, pa on svoju klasifikaciju znanosti temelji na Aristotelovoj klasifikaciji, ali i na sustavu sedam slobodnih vještina. Kako je Križanić svoje djelo *Politika* pisao u Rusiji, to je potrebno da se njegova gledišta usporede s onima koja su u Rusiji bila raširena u njegovo i u prethodno doba.

U srednjem vijeku je u Rusiji bilo poznato Aristotelovo učenje, ali u iskrivljenom obliku koji se temeljio na tekstovima bizantinskih autora ranog srednjeg vijeka. U tim tekstovima se starogrčke, a osobito Aristotelove znanstvene spoznaje isprepliću s ranim kršćanskim religioznim shvaćanjima, a vrlo često se tu nalaze i fantastično-

---

[1] Jurij Križanić: *Politika, Razgowori ob wladatelystwu*, Moskva 1965. Tekst za tisak priredio V. V. Zelenjin. - Križanić tome pitanju posvećuje posebno poglavlje u svojoj knjizi pod nazivom "Izkazânie ob mudrósti, ob znânniu, i ob filosofíje", str. 104-108. U Križanićevom rukopisu str. 83-86. Dalje navodim stranice prema rukopisu Politike, a koje su označene u moskovskom izdanju iz god. 1965.

mistični sadržaji. U Rusiji su se osobito širili tekstovi bizantinskog pisca iz 8. stoljeća Ivana Damaskina. Damaskinovi tekstovi i drugi tekstovi koji su se širili u srednjovjekovnoj Rusiji odstupali su znatno od Aristotelovih prirodnofilozofskih tekstova. U zapadnim zemljama je Aristotelovo učenje također doživjelo preinake i bilo prožeto kršćanskim učenjem, ali se tekstovi koji su nastali na Zapadu nisu oslanjali na bizantinske pisce ranog srednjeg vijeka, nego na skolastična učenja kasnog srednjeg vijeka. U zapadnoj Europi je već početkom 16. stoljeća došlo i do radikalnih novih gledišta osobito u Kopernikovoj viziji svijeta. U 16. stoljeću je došlo do prodiranja zapadnoeuropskih tekstova u Rusiju, ali ne i onih koji su se temeljili na Kopernikovom učenju. Tijekom cijelog 16. i 17. stoljeća konfrontirali su se u Rusiji tekstovi bizantinskog podrijetla i zapadnoeuropski tekstovi. Zapadnoeuropski prirodoznanstveni tekstovi tijekom 16. i 17. stoljeća imali su u Rusiji oštrih protivnika, osobito iz krugova pravoslavne crkve, iako se ti tekstovi nisu temeljili na radikalnim kopernikanskim pogledima.[2]

Križanićevi stavovi, koji su bili u okviru Aristotelove prirodne filozofije, bili su u skladu s onim utjecajima koji su sa Zapada tada prodirali u Rusiju. Križanićevo shvaćanje pomrčine Sunca i Mjeseca, o kojem ću još nešto reći kasnije, bilo je temeljeno na shvaćanjima gibanja nebeskih tijela i nije u sebi imalo ništa mistično. Upravo zato moralo je biti u protivnosti s raznim mističnim tumačenjima u bizantinskim srednjovjekovnim tekstovima. Tako je Križanićeva uloga u širenju tih drugačijih, novih shvaćanja u Rusiji 17. stoljeća morala biti važna, tim više što moramo pretpostaviti da taj mali tekst u *Politici* i nije bilo sve čime je Križanić u tom pogledu utjecao u Rusiji. Križanić je mogao, naime, i u svojim osobnim kontaktima u Rusiji djelovati u tom smislu. Da Križanićeva uloga u širenju tih novih pogleda ni u kom slučaju nije bila bez važnosti u Rusiji pokazuje i tvrdnja u novijoj sovjetskoj literaturi da je Križanić tipični mislilac ovakvih novih gledišta u Rusiji 17. stoljeća.[3]

Da bi se moglo usporediti Damaskinovu[4] i Križanićevu[5] klasifikaciju znanosti donosim ih ovdje jednu za drugom:

---

[2] Za ta pitanja neka se usporedi: B. E. Rajkov, *Očerki po istorii geliocentričeskogo mirovozzrenija v Rossii*, 2. izdanie, Moskva 1947.

[3] M. N. Gromov, *Sistematizacija empiričeskih znanij v drevnej Rusi, Estestvennonaučnie predstavlenija drevnej Rusi*, Moskva 1978, str. 29-47. O Križaniću na str. 32-34.

[4] Damaskinovu klasifikaciju znanosti donosim prema: M. N. Gromov, isto, str. 31-32.

[5] J. Križanić, *Politika*, rkp. str. 86.

DAMASKINOVA KLASIFIKACIJA ZNANOSTI

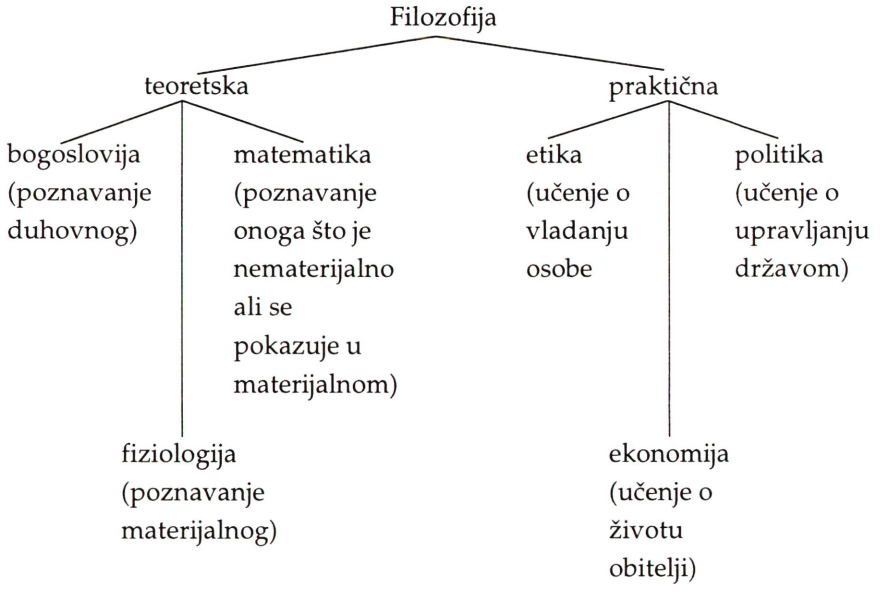

KRIŽANIĆEVA KLASIFIKACIJA ZNANOSTI

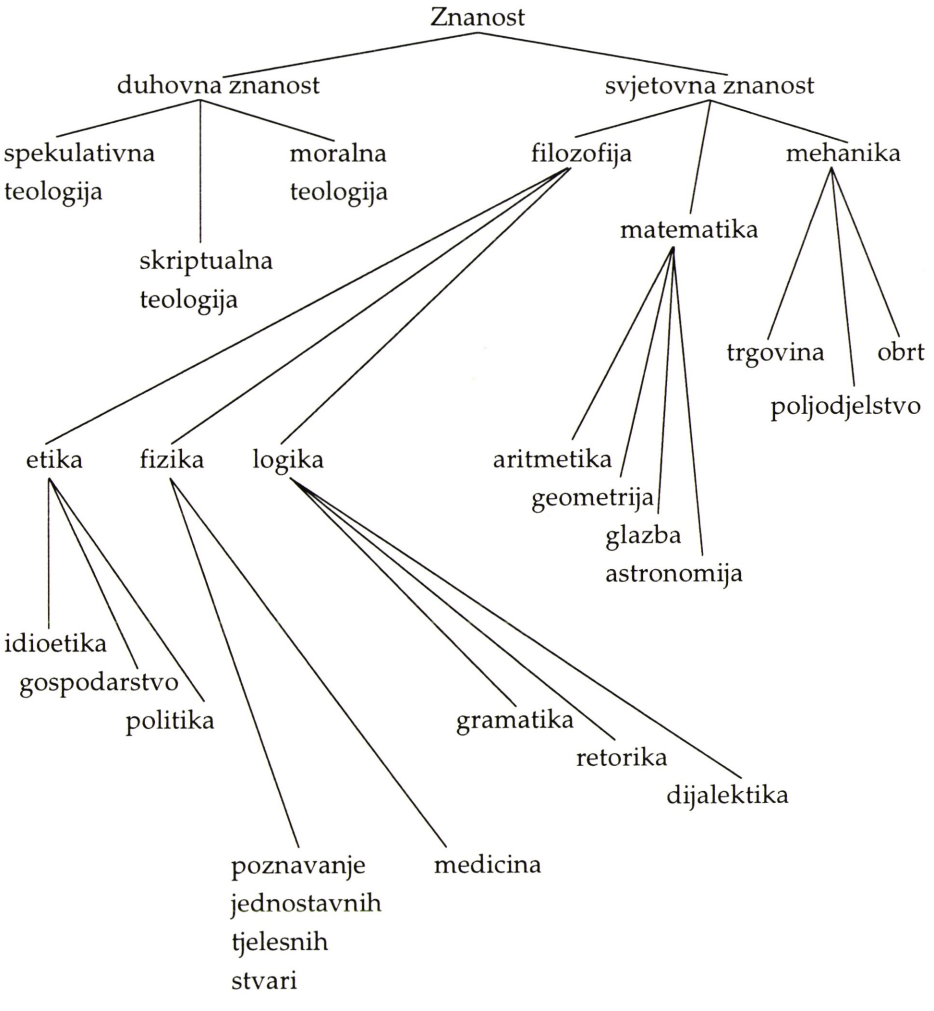

Pored ove razdiobe Križanić uz nju donosi i vezu triju područja logike i četiriju područja matematike koju ovdje prenosim:

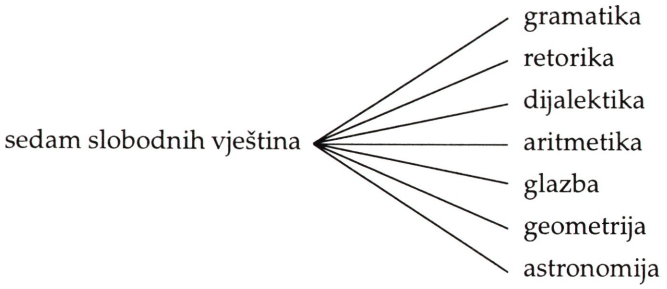

Kao što se vidi Križanićeva klasifikacija znanosti razlikuje se bitno od Damaskinove, ali se razlikuje i od originalne Aristotelove.[6] Za razliku od Damaskina Križanić odvaja duhovne znanosti od svjetovnih. Pod duhovnim znanostima shvaća teologiju kojoj daje i razdiobu, ali i naglašava da o njoj neće govoriti. Svjetovne znanosti dijeli na filozofiju, matematiku i mehaniku. Pod mehanikom shvaća samo praktična područja obrta, poljodjelstva i trgovine. Takva praktična područja nisu bila zastupljena ni kod Aristotela ni kod Damaskina. Matematika se po Križaniću dijeli na četiri područja obuhvaćena kvadrivijem i to na aritmetiku, geometriju, astronomiju i glazbu. Filozofija se po Križaniću dijeli na logiku, fiziku i etiku. Logika se dalje dijeli na gramatiku, dijalektiku i retoriku kojoj je Križanić priključio i poetiku. Matematika i logika sadržavale bi tako zajedno sedam slobodnih vještina (septem artes liberales), što je kod Križanića i posebno istaknuto. Fizika se također dalje dijeli na medicinu i poznavanje jednostavnih tjelesnih stvari. Ovo posljednje prema Križaniću obuhvaća rude, kamenje, drva, trave, životinje i sve prirodne stvari. Konačno etika sadrži znanost o osobnom moralu (idioetiku), gospodarstvo i politiku.

Istraživanje uzroka Križanić posebno naglašava kao najvažniji zadatak znanosti.[7] Tako on znánie (scientia) definira kao razumijevanje uzroka stvari, a znati znači razumijevati uzroke stvari. Pokazuje kako se mora znati uzroke da bi se razumjelo posljedice i za to uzima kao primjer pomrčinu Sunca i Mjeseca koja se može razumjeti samo onda ako se zna uzroke pomrčine, a to znači gibanja nebe-

---

[6] Prema Aristotelu znanosti se dijele na praktične, poetične i teoretske. Praktične se dijele na etiku, ekonomiku i politiku; poetične na tehničko i umjetničko oblikovanje, a teoretske na fiziku, matematiku i metafiziku.

[7] J. Križanić, *Politika*, rkp. str. 84.

skih tijela. U Aristotelovom smislu ističe četiri temeljna uzroka: uzročnik gibanja (tworitely), materija (podbilina), forma (obliczie), svrha (konec).

Primjer pomrčine Sunca i Mjeseca koji je Križanić uzeo da bi objasnio razliku između uzroka i posljedice, pokazuje međutim i njegov oštar stav prema praznovjerju. Pomrčina Sunca i Mjeseca izazivala je veliki strah u puku, pa su općenito obični ljudi smatrali da ta pojava najavljuje veliko zlo. Križanić hoće odbaciti ovu zabludu. Tko kaže da vidi da Sunce ili Mjesec potamni, a ne zna uzroka zbog kojeg dolazi do pomrčine ne razumije te pomrčine, pa se čudi i očekuje neku nesreću. A tko razumije uzrok pomrčine nebeskih tijela razumije ovu pojavu, ne čudi se i ne očekuje ništa lošeg. Jer on zna da ovo proizlazi zbog običnih nebeskih gibanja a ne iz nekog neobičnog čuda. Da bi to potkrijepio Križanić opisuje kako nastaje pomrčina Sunca i Mjeseca. Mjesec i sve zvijezde[8] sami ne svijetle nego su samo osvjetljene jednim Suncem. Kad se dogodi da između Sunca i Mjeseca dođe Zemlja Sunčeva svjetlost ne može doći do Mjeseca i zbog toga on u to doba ostaje neosvjetljen i taman sve dok ponovno ne izađe iz Zemljine sjene. A Sunce pomrča onda kad između Sunca i Zemlje dođe Mjesec. Tada Mjesec zakloni Sunce i smeta Suncu da osvijetli Zemlju. Mi kažemo da je Sunce pomrčalo iako ono nikad ne pomrča nego samo Mjesec zakloni našem pogledu Sunce, pa mi ne možemo vidjeti cijelo Sunce. Iz toga slijedi da pomrčina Sunca ne može biti u druge dane nego samo za mlađaka. A pomrčina Mjeseca uvijek se zbiva u vrijeme punog Mjeseca.

Slično kao što se u ovom primjeru okomio na praznovjerje, Križanić se u svom djelu *Politika* na više mjesta protivi također alkemiji i astrologiji. U njegovo doba alkemija i astrologija su još bile jako prisutne ne samo među običnim ljudima nego i među znanstvenicima. Bilo je dakako onih koji su alkemiju i astrologiju smatrali neznanstvenim područjima, ali je bilo i znanstvenika koji su pravili horoskope i pokušavali iz željeza dobiti zlato. Križanić i jedno i drugo smatra opsjenom. Govoreći o lošim metodama rada Križanić na prvom mjestu navodi alkemiju pa kaže da je alkemija velika zabluda. Ljudi su se, kaže, od davnine trudili, a i još se trude, da učine iz mjedi zlato i srebro, ali nije ni jedan alkemičar napravio ni jedno zrnce zlata a da nije obmanjivao druge ljude.[9] Na jednom drugom mjestu on napada alkemičare i astrologe kao one koji varaju ljude.[10] Konačno, htijući istaknuti važnost trgovine i ističući bogatstvo Salomona Križanić kaže da je ono rezultat trgovine, a ne alkemije.[11]

---

[8] Križanić misli pod tim nazivom samo na planete, a ne i na zvijezde stajačice.

[9] J. Križanić, *Politika*, rkp. str. 7.

[10] J. Križanić, *Politika*, rkp. str. 10.

[11] J. Križanić, *Politika*, rkp. str. 13.

Križanićeva izlaganja djelomično su zanimljiva i za prirodznanstvenu terminologiju, iako je u njima sadržano malo naziva budući da je Križanićev tekst koji sadrži prirodoznanstvene pojmove vrlo mali. Križanić je u prirodnim znanostima kao i u drugim slučajevima upotrebljavao narodne nazive, a rjeđe nazive s latinskim korijenom. Takva tendencija ponarođivanja svih prirodoznanstvenih naziva postojala je u Hrvatskoj u Križanićevo doba a i ranije. Usporedba Križanićeve prirodoznanstvene terminologije s onom koja se upotrebljavala u Hrvatskoj pokazuje da ju je on većim dijelom koristio. Ako se usporede pojedini nazivi kod Križanića i Belostenca[12] koji mu je suvremenik i iz istog kraja, vidi se da oba imaju zajedničkih naziva ili vrlo sličnih. Tako se geometrija kod Križanića naziva *zemlyemerie*, a kod Belostenca *zemlye merenye*. Ovaj naziv je inače bio raširen u Hrvatskoj, a nalazimo ga i u 18. stoljeću.[13] Križanić ima za medicinu naziv *wraczestvo* a Belostenec *vrachtvo*, a i taj je naziv bio vrlo proširen u Hrvatskoj.[14] Za pojavu koja se latinski naziva *defectio* (pomrčina) Križanić ima naziv *pomerczanie*, a Belostenec *pomerchanye*. Neke prirodoznanstvene nazive koje upotrebljava Križanić ne nalazimo kod Belostenca, ali ih zato nalazimo kod nekih drugih autora u Hrvatskoj. Za alkemiju Križanić ima naziv *alchimia* ili *zlatotworie*. Za taj pojam Belostenec nema naziva nego ga donosi samo opisno kao *mestria nepravlanya zlata*, ali zato Della Bella[15] ima naziv *zlatotvorstvo*, a Stulli[16] *zlatotvornost*, *zlatotvorstvo*, *zlatotvorje*. I za astronomiju Križanić upotrebljava naziv koji se nalazi kod nekih hrvatskih autora. Za nju ima naziv *zwezdoczetie* koji nalazimo i u Stullijevom rječniku kao *zvjezdocsetje*. Međutim Križanić razlikuje astronomiju i astrologiju, a kako astrologiju ne smatra znanošću nema je u svojoj klasifikaciji. Kad je htio upotrijebiti narodni naziv za astrologa našao se u nedoumici, pa je prvotno upotrijebio naziv *zwezdoczetci*, ali je na tom jedinom mjestu na kojem je upotrijebio ovaj naziv iznad tog naziva napisao *astrologi* da bi razlikovao astrologe koji se bave neznanstvenim pravljenjem horoskopa od astronoma za koje rezervira narodni naziv *zwezdoczetci*.[17]

Postoji velika razlika u shvaćanju matematike između Križanića i Belostenca. Belostenec ne razlikuje pojmovno nazive matematika, astronomija i astrologija što

---

[12] J. Bellosztenecz, *Gazophylacium*, Zagrabiae 1740.

[13] Taj je naziv upotrijebio i Matija Petar Katančić nazvavši svoj prijevod Makove geometrije na hrvatski jezik *Zemljomirje dilloredno*. Katančićev tekst je prva hrvatski pisana geometrija, a ostala je djelomično sačuvana u rukopisu u franjevačkom samostanu u Budimpešti.

[14] Upotrijebio ga je npr. J. B. Lalangue u nazivu svog djela *Medicina ruralis illiti vrachtva ladanyszka*, Varaždin 1776.

[15] Ardelio Della Bella, *Dizionario italiano, latino, illirico*, Venezia 1728.

[16] Joakim Stulli, *Rjecsosloxje*, Dubrovnik 1806.

[17] J. Križanić, *Politika*, rkp. str. 10.

je bilo u skladu s vrlo raširenim shvaćanjem i upotrebom ovih naziva ne samo u Belostenčevo doba nego i ranije. Ali je zato Belostenec razlikovao pojam divinatorske astrologije (proricanje budućeg iz zvijezda) od astronomije ili astrologije. Otuda Belostenec ima i za matematiku istu definiciju kao i za astrologiju, određujući obje kao znanost gibanja zvijezda. U skladu s tim on je naziva *zvezdoznanostz*. Kako Križanić odbacuje astrologiju kao znanstveno područje, to on ne vezuje naziv matematika uz gibanje zvijezda nego njime obuhvaća četiri područja: aritmetiku, geometriju, astronomiju i glazbu. Za njega je matematika ona koja određuje harmonije svemira i glazbe, ali isto tako likova i brojeva. Ona će zato biti za Križanića čudesna ili divna znanost (*diwnoe uczenie*). Kako Belostenec i Križanić sasvim različito shvaćaju pojam matematike, to se i nazivi kod njih za taj pojam potpuno razlikuju. Fizika je pak za Križanića prirodna znanost, ali isto tako i za Belostenca. Oba autora imaju za taj pojam opisne nazive koji im određuju isti sadržaj, ali se oni međusobno razlikuju. Križanićev naziv (*prirodnoe uczenie*) pod utjecajem je ruske terminologije, a Belostenčev (*naravszkoga reda znanostz*) odražava oblike uobičajene u Hrvatskoj. Ni Križanić ni Belostenec nemaju za taj pojam hrvatski naziv koji bi se sastojao iz jedne riječi. Tek u 19. stoljeću u Hrvatskoj će nastati takav naziv za ovaj pojam, ali s istim značenjem kao kod Križanića i Belostenca. To su *prirodoslovje* i *naravoslovje*.[18]

Da bi se pregledno vidjela razlika ili sličnost Križanićevih i Belostenčevih naziva, uspoređujem ih u tablici međusobno i s latinskim nazivom:

Latinski naziv	Križanić	Belostenec
arithmetica	csiselnica	znanye rachuna
geometria	zemlyemerie	zemlye merenye
astronomia	zwezdoczetie	zvezdoznanye
medicina	wraczestwo	vrachtvo
alchimia	alchimia zlatotworie	mestria napravlanya zlata
defectio	pomerczanie	pomerchanye
mathematica	diwnoe uczenie	zvezdoznanostz
physica	prirodnoe uczenie	naravszkoga reda znanoszt

[18] Tako je Josip Partaš upotrebljavao naziv *naravoslovje* u svom udžbeniku *Početno naravoslovje*, Zagreb 1853. - Tada se u hrvatskoj literaturi raspravljalo o tome treba li prihvatiti naziv *priroda* koji se bio proširio u Hrvatskoj, ili zadržati samo *narav*. Usprkost tome u cijeloj drugoj polovici 19. stoljeća upotebljavalo se u Hrvatskoj i jedno i drugo, a u skladu s tim i nazivi *naravoslovje* i *prirodoslovje* u smislu fizika.

Premda Križanić nije imao namjeru izlagati prirodne znanosti i prirodnu filozofiju, ipak je u svom djelu *Politika* pokazao da je veliki protivnik alkemije i astrologije, te praznovjerja. Zalagao se za objašnjavanje prirodnih pojava na temelju prirodnih zakona odbijajući da se u njihovom tumačenju nađe bilo kakav trag mistike. U njegovoj klasifikaciji znanosti taj se stav također odražavao. Njegova shvaćanja u prirodnim znanostima i njegova klasifikacija znanosti, bez obzira što nisu bila u potpunosti originalna, bila su dio onih znanstvenih i posebno prirodoznanstvenih strujanja koja su bila u tadašnjoj Rusiji opreka onim gledištima koja su se još zadržavala iz mnogo starijeg doba. Upravo zato je Križanić imao i u ovom području stanovitih zasluga.

ŽARKO DADIĆ

KRIŽANIĆEVA KLASIFIKACIJA ZNANOSTI I PRIRODOZNANSTVENA TERMINOLOGIJA

SAŽETAK

Križanić je u svom djelu *Politika* posvetio jedno poglavlje klasifikaciji znanosti želeći u njoj odrediti područje politike. Njegova klasifikacija znanosti temelji se na Aristotelovoj filozofiji, ali i na sustavu sedam slobodnih vještina (septem artes liberales). U Rusiji su još i u Križanićevo doba bili dosta zastupljeni ranokršćanski bizantinski tekstovi iz filozofije i prirodne filozofije, a osobito Damaskinovi. Križanićeva znanstvena klasifikacija i prirodno-filozofski stavovi bili su dio onih ideja koje su prodirale sa Zapada i koje su se suprotstavljale u to doba filozofskoj i znanstvenoj tradiciji u Rusiji temeljenoj na tekstovima bizantinskog podrijetla.

Križanić izražava oštar stav prema praznovjerju što se dobro vidi u njegovom objašnjenju postanka pomrčine Sunca i Mjeseca. On ističe, da onaj koji upozna uzroke toj pojavi ne izražava nikakvo čuđenje i ne očekuje nesreću. Križanić se protivi također alkemiji i astrologiji smatrajući da se one ne temelje na znanosti.

Terminologija koju je upotrebljavao Križanić sadrži pretežno narodne nazive za pojedine znanstvene pojmove. U tom pogledu postupa isto kao što se činilo u njegovo doba u Hrvatskoj. Pokazuje se da postoje vrlo slični znanstveni nazivi kod Križanića i Belostenca. Postoje i razlike u nekim nazivima, ali to se pojavljuje u slučajevima kad su pojedine pojmove različito shvaćali. Naziva koje upotrebljava Križanić može se naći i kod nekih drugih autora rječnika u Hrvatskoj, kao kod Ardelia Della Belle i Joakima Stullija.

CLASSIFICATION AND TERMINOLOGY IN NATURAL SCIENCES BY KRIZANIC

ABSTRACT

In his effort to determine spheres of politics, Krizanic dedicated one chapter of his book "*Politics*" to the classification of natural sciences. His classification of science is based on Aristotle's philosophy and also on the system of seven liberal skills (septem artes liberales). Quite a few Early Christian Byzantine manuscripts related to philosophy and natural philosophy, especially those of Damaskin's, were available in Russia during Krizanic's lifetime. His scientific classification and philosophical standpoints corresponded to the fresh ideas breaking in from the West and were opposed to the philosophical and scientific tradition in Russia that was based on the texts of Byzantine origin.

Krizanic harshly criticized superstition. For example, he tried to explain solar and lunar eclipses, stressing that those who are acqainted with what causes such phenomena cannot be shocked by them and are not in fear of any disaster they might generate. He also objected to alchemy and astrology and denied their scientific foundation.

Like most of his contemporaries in the then Croatia, Krizanic employed terminology predominantly based on popular terms for scientific notions. Very similar terms can be found in the nomenclature of Belostenec. However, there were also some discrepancies, mainly referring to different understanding of certain notions. Some of the terms used by Krizanic can be found with some other authors of dictionaries in Croatia, such as Ardelia Della Belle and Joakim Stulli.

KAZALO

Proslov 5

Ante Gulin:
Srednjovjekovni Bosansko-đakovački kaptol i njegovi pečati 7

Zoran Ladić:
Oporuka zadarskog patricija Kreše Varikaše 37

Ante Gulin:
Javna vjera - fides publica pristava u Vinodolskom zakonu i vinodolskim općinama do kraja 15. stoljeća 51

Damir Karbić, Lovorka Čoralić:
Prilozi za životopis Pavla de Paulo 63

Miroslav Kurelac:
Hrvatski protuturski pisci XV. stoljeća 77

Branko Fučić:
Statut Bratovštine sv. Sakramenta u Umagu iz 1555. 93

Vesna Tudjina Gamulin:
Marko Antonije de Dominis kao prevoditelj Baconovih eseja 113

Mile Bogović:
Radovi Marka Jačova o pravoslavlju i Srbima na južnoslavenskom prostoru - posebno u hrvatskim krajevima 121

Žarko Dadić:
Križanićeva klasifikacija znanosti i prirodoznanstvena terminologija 153

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 930.85(497.5)

RASPRAVE iz hrvatske kulturne prošlosti / [glavni i odgovorni urednik Tomislav Raukar] – Zagreb : Odsjek za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU, 1998 –.– sv. ; 24 cm

ISBN 953-154-334-8 (cjelina)

Knj. 1. – 1998. – 162 str. : ilustr.
Bibliografske bilješke uz tekst. – Summaries ; Sommario
ISBN 953-154-334-8 (cjelina)

980424021